

ÜZENET

irodalom

társadalom-
tudomány
kritika

művészet

1978.

június—augusztus

VIII. évfolyam,
6—8. szám

ÜZENET

KIADÓI TANACSSZAK:

Biacsi Antal
Brindza Károly
Fejes Szilveszter
Grósz György
Geza Gulka
Horváth Mátyás (elnök)
Mihajlo Jančikin
Kerekes Sándor
Josip Klarski
Mészáros Anna
Nagy József
Petkovics Kálmán
Pozsár László
Sáta Pál
Marija Šimoković
Szalma László
Szám Attila
Szekeres László
Szilágyi Gábor
Szirovicza Antal
Vladimir Stevanov
Urbán János
Petar Vukov

Megjelenik havonta

SZERKESZTŐ TANACSSZAK:

Balogh István
Barácius Zoltán
Dér Zoltán (Örökség, Olvasónapló)
Dietrich Gyula
(műszaki szerkesztő)
Dudás Antal (Alkotóműhely)
Fekete Elvira
(szépirodalom, Kézfogások)
Kenyeres Kovács Márta
Pató Imre
Sátai Pál
Szekeres László (Égtáj)
Urbán János
(fő- és felelős szerkesztő)
Virág Gábor
Szerkesztőségi titkár:
Szöllősi Vörös Margit
A fedőlapot
Siskovszki András tervezte

Alapító: Szabadka község Művelődési Öngazgatási Érdekközössége

Kiadó: Szabadkai Városi Könyvtár

Igazgató: Nikola Knežević

Szerkesztőség: 24001 Subotica, Trg sloboda 1. Postafiók: 62

Telefon: (024) 27-754

Fogadóórak: minden munkanapon 8-tól 12 óráig

Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza

Előfizethető közvetlenül vagy a következő folyószámlára:

Gradska biblioteka — Üzenet, Subotica

66600-603-698

Előfizetési díj belföldön egy évre 100, fél évre 50, egyes szám ára 10, kettős szám ára 20 dinár; külföldre az összeg kétszerese

A VSZAT oktatás-, tudomány- és művelődési titkárságának
413-59/73 1973. február 20. sz. alatti véleményezése alapján
mentes az általános forgalmi adó alól

Készült a szabadkai Pannónia Grafikai Műintézetben

TARTALOM

- 351 Jubileumok elé
- 354 KOLOZSI TIBOR: Az elkötelezett író
- 360 LŐRINC PÉTER: A szabadkai Népkör arcképéhez (1872—1918)
- 374 URBÁN JÁNOS: Az embersors költője
- 376 FEHÉR MAGDA: Visszapergetett gyermekkor: Zákány Antal
- 381 ZAKÁNY ANTAL: Parancs (Stefan Zweig novellájának hangjátékváltozata — részlet)
- 388 FEKETE ELVIRA: Gondolatiság és igényesség
- 390 ACS KÁROLY: Kezdő évek verseiből: Fegyvertelen; Minden tudás fája; Köszöntés szent magamra; Szagok szonettje; Csírák, tervek, determináció; Tehertől szabadultam ma reggel; Szakítottam; Kutatás a májusi erdőben; Ima az emberiséghez; Ideális realizmus; Új téma; Új Mikula Szeljaninovics; Egy örült filozófus elmélkedése; Cséplőgépnél; Figyelmeztetés; Hegyek között; Akarok?; A pénz szonettje; Halálkor; Lenni meg élni; Bánat; A most akarata; Ünött vers; Lekötve még; Három nap
- 404 HERCEG JÁNOS: Felfedező szenvedély
- 406 DÉR ZOLTÁN: Összefüggések: Kosztolányi Dezső Csáth-versei; Költészetünk súlypontjai (tanulmány)
- 418 JUHASZ GÉZA: Lesz-e hang némaságunkra ráfelelni?
- 421 FEHÉR FERENC: Napló (1960—1978)
- 436 LÉVAY ENDRE: Szelíd mosoly
- 439 KOPECZKY LASZLÓ: Néhány utolsó vacsora (hangjáték)
- 450 VÖLGYI ENDRE: Mestró lelkében örök virágok élnek
- 453 SAFRÁNY IMRE: Színes jegyzetek: Fehér golyóstollal; Zöld golyóstollal

Az íróportrék PETRIK PÁL, a rajzok SAFRÁNY IMRE munkái

OLVASÓINKHOZ

E számunk, eredeti szándékunktól eltérően, anyagi nehézségek miatt, kettős szám helyett hármas számként jelent meg. Ara 20 dinár.

JUBILEUMOK ELÉ

Mikor a Szenteleky-, Kosztolányi- és Csáth-évfordulókat ünnepljük, nem gondoltuk, hogy hamarosan a jugoszláviai magyar irodalom már saját nevelésű nemzedéke is az ünneplendők sorába lép. Bekövetkezett. Az ünnepeltek talán rezignáltan veszik ezt tudomásul, de az irodalom fóruma, az Üzenet szívesen él az alkalommal, hogy a nemzedékeknek ezt az egymást követő, egymásra építkező folyamatát tudatosíthatja.

Az alkalom kezünkre jár ebben: a nyolcvanadik évét ünneplő Lőrinc Péter, a hatvanadikat taposó Zákány Antal, s az ötvenedikbe lépettek: Acs Károly, Dér Zoltán, Fehér Ferenc, Kopeckzy László és Sáfrány Imre együttes köszöntésével éppen a nemzedékekből képződött rétegzettség történelmi tudatát tehetjük érzékelhetővé. Mert nem minden történelem, ami elmúlt, csak az, ami egy szerves folyamat medrébe kerül, ami vissza- és előremutató összefüggésekbe ágyazódik. S azok a nemzedékek, amelyeknek képviselőit most ünnepljük, már a mi különtörténetünk törvényei szerint alkották műveiket, róluk szólva e különtörténet ívének elemei úgy szemlélhetők immár, mint egy fa évgyűrűi: szűkösebb és termőbb évek emlékképeként.

S jó, hogy a valóság nyitottabb e metaforánál: hogy akiket ünnepelünk, maguk is szemlélői lehetnek az évgyűrűkben rejlő évtizedeknek.

LÓRINC PÉTER

AZ ELKÖTELEZETT ÍRÓ

Nyolcvan esztendő... Nyolc évtized, melynek túlnyomó része megfeszített munkában, a mostoha társadalmi körülmények elleni harcban, a pedagógus oktató erőfeszítéseiben, a történész alapos kutatómunkájában, az író közlési kötelezettségeinek kiteljesedésében telt el. Lőrinc Pétert úgy ismeri mindenki, hogy még ma, nyolcvanesztendő korában is a legmunkabíróbb irodalmi munkások, a leglelkiismeretesebb feladatteljesítők közé tartozik, akire mindig teljes biztonsággal lehet számítani, s aki sohasem tagadja meg, ha valahol irodalmi és társadalmi közreműködésre van szükség.

Ha azt mondom, hogy Lőrinc Péter, voltaképpen nem is tártam fel egész valóját. Mert hát nemcsak az író családi neve, Löbl Árpád neve kívánczik az írói név mellé, hanem például a Láng Árpád név is, amelyen valamikor a dadaista költő jelentkezett az irodalmi életben, Az Út, vagy az Ek hasábjain, de a fogalomkörbe tartozik például a Zárko Plamenac név is, emlékeztetve arra, hogy Löbl Árpád tulajdonképpen nem is csupán magyar nyelven fejtette ki irodalmi munkásságát, hanem irodalmi tevékenységébe különválaszthatatlanul, szervesen beleilleszkedik a szerbhorvát nyelven végzett munka, a kiadott szerbhorvát nyelvű művek sokasága is.

Anélkül, hogy teljességre törekednénk a felsorolásban, hadd említsük meg, hogy 1917-ben jelent meg első kötete *Lány és béke* címmel, melyben — még mint katonaember, amikor Pancsován töltötte szabadságos idejét — félig illegálisan, a cenzúra megkerülésével adta ki háborúellenes verseinek gyűjteményét, s ezért a tettéért a haditörvényszék is felelősségre vonta. A továbbiakban magyar nyelven megjelent művei közé tartozik az 1940-ben Szabadkán kiadott *Erdély* című mű, majd a felszabadulás után *A kuruckor* című tanulmány, a *Nemzet születik* című riportkönyv, melyben az új Makedónia kialakulását, megformálódását érzékelteti személyes tapasztalatai alapján, *A nagy póri pör* című történelmi tanulmány, a *Hétköznapiak* című regény, a *Görbe utca 23.* címmel megjelent elbeszélés-gyűjtemény, az *Adalékok a vajdasági agrárkérdéshez* című tanulmánykötet, az *Alakok* című riportkönyv, az *Emberek az embertelenségben* címet viselő önéletrajz első két kötete, a legutóbb Szabadkán megjelentetett *Bácskai polgári politikai elmélet* című füzet. A magyar művek mellett azonban szerbhorvát nyelven is sok műve megjelent (és kéziratban is van még) például a vajdasági szocialista mozgalomról, az agrárproletariátus szakszervezeti harcáról, az 1848—49 évi vajdasági agrárkérdésről, a szintén 1848—49. évi vajdasági forradalmi mozgalomról, Vasa Stajić politikai arculatáról stb. stb. Mintegy harminc könyv, s emellett körülbelül száz hosszabb tanulmány a folyóiratokban, hogy a más sajtótermékekben megjelent rövidebb tanulmányok és szépírodalmi jellegű írások sokaságáról ne is beszéljünk.

Nyolcvan évvel ezelőtt, 1898. július 14-én született a bánáti Kovácsán, az egykori Antalfalván. Itt kezdte el iskoláit, s azután Orsován és Pancsován folytatta. 1916-ban érettségizett — már mint katona. Azután az osztrák—magyar hadsereg kötelékében részt vett a galíciai, bukovinai és ukrainai harcokban, majd 1918 júniusában az olasz frontra került. Itt egyike volt a 29. és 31. ezredben 1918 októberében kitört lázadás szervezőinek. A háború után Budapesten folytatta egyetemi tanulmányait, és ekkor kapcsolatba került Korvin Ottó csoportjának egyes tagjaival, majd Pancsovára hazatérve, itt bekapcsolódott a munkásmozgalomba.

Egyetemi tanulmányainak befejezése után tanárként tevékenykedett Nagybecskerekben, Fehértemplomon, később pedig Gornji Milanovacon is. Tanári munkája közben élénken munkálkodott a kommunista ifjúsági

szervezetben is, és különösen a fiatal haladó szellemű tanulókkal állt szoros kapcsolatban. Talált rá módot és időt, hogy részt vegyen az előbb Belgrádban, majd később Szabadkán megjelenő munkásmozgalmi lap, a Szervezett Munkás körüli akciókban is. Amikor a lapot Szabadkára telepítették át, szóba került a szerkesztő kinevezésekor is, de éppen ebben az időben helyezték át Gornji Milanovacra, s így természetesen nem vállalhatta a Szabadkán kiadott lap szerkesztését. 1927-ben aztán újra visszerült Pancsovára, majd Becskerekre. Ezen az utóbbi helyen különösen élénk társadalmi tevékenységet fejtett ki a haladó ifjúság körében. A kereskedelmi akadémián diákcsoportokat alakított, és szoros kapcsolatot teremtett az Ompokkal, az akkori idők haladó ifjúsági mozgalmával.

A munkásmozgalom keretében kifejtett munkássága persze következményeket is vont maga után. 1936-ban büntetésből Bitolába, az ország legdélibb részére helyezték át, a munkásmozgalommal való kapcsolatai azonban itt sem szakadtak meg. 1939-ig maradt Bitolában, s ez alatt az idő alatt is levelezés útján kapcsolatban állt a Híd folyóirattal, de ugyanakkor szerbhorvát haladó szellemű lapokkal, folyóiratokkal, például a Stožerrel, a Pregleddel, a Nova Jugoslavijával, a Književnikkel, a Kulturával, a Lucával, az Almanah savremeni problema című kiadvánnyal és más lapokkal is élénken együttműködött.

Amikor 1940-ben Szabadkára került, a levelező kapcsolat természetesen közvetlen személyi kapcsolattá bővült a Híd gárdájával, s közvetlenül is részt vett a magyarság haladó folyóiratának szerkesztésében. Így tartott ez 1941-ig, akkor azonban be kellett vonulnia egy mozgósított ezredhez, a háború kitörésekor hadifogságba esett. A hadifogolytáborok élete azonban szintén nem vonta ki a munkásmozgalmi harc köréből. Részt vett a táborok pártmozgalmában, szorosan együttműködve Oto Bihalji-Merinnel, és számos előadást tartott a munkásmozgalom időszerű kérdéseiről, sőt pártegységeket is irányított. A hadifogságból hazatérve aztán eleinte Belgrádban dolgozott a Szerb Népköztársaság művelődésügyi minisztériumának oktatásügyi tanácsában, és pedig a kisebbségi és a szakiskolák ügyeinek intézésében, majd 1946-ban Újvidékre került, és a Tartományi Végrehajtó Tanács tanügyi osztályán tevékenykedett. Tagja és munkatársa volt a Népoktatás, a Zbornik Matice srpske, valamint a Zadružni arhiv szerkesztőségének, tanított a pedagógiai főiskolán, majd pedig 1959-től az újvidéki filozófiai fakultás rendes tanára lett. Ebből a munkakörből vonult nyugdíjba, ez a nyugdíjazás azonban korántsem jelentette aktív munkálkodásának végét, s ma, nyolcvanéves korában még mindig fáradhatatlanul dolgozik a történelmi kutatások terén, s rendszeresen megjelennek tanulmányai, szépirodalmi vonatkozású cikkei lapjainkban és folyóiratainkban. Ez a munkában eltöltött élet természetesen felhívta magára a legmagasabb helyek figyelmét is. Ennek látható jele az is, hogy megkapta a népért tett szolgálatok érdemrendjének ezüstsugaras fokozatát, valamint a testvériség—egység aranykoszorús érdemrendjét is. Ezek mellett az országos jellegű kitüntetések mellett 1947-ben rohammunkás vándorzászlót kapott, továbbá 1962-ben Újvidék város Októberi díját, 1974-ben pedig a Szerb Szocialista Köztársaság Július 7-i díját ítelték oda neki áldozatos munkásságáért.

Ez a gazdag, tartalmas életút önmagáért beszél. És ezt az életút-tartalmat csak megpecsételi, hitelessé teszi az író vallomása. A vers ugyan nem jellemző műfaja Lőrinc Péternek, bár szervesen beletartozik a teljes életműbe, viszont az a versbe fakadt vallomás, amelyet legutóbb az Üzenet egyik múlt évi számában olvashattunk, nagyon is jellemző az íróra és emberre egyaránt:

*„Ilyen vagyok (voltam?):
véleg s mindvégig elkötelezett,
forradalmi elkötelezettje
az irodalomnak, politikának és tudománynak,
elkötelezettje életnek s jövőnek.”*

A nyolcvanéves költő beszél így, aki a maga mögött hagyott nyolc évtized után is még mindig és örökké az élet és a jövő elkötelezettje. Ez az elkötelezettség nyilatkozott meg a közönség elé tárt műveiben, s ez olvasható ki például abból a reagálásból is, amellyel a Híd helyett folyóiratként megjelenő Világkép egyik számában válaszolt Kisbéri Jánosnak egy Kalangya-beli cikkére, aki azt állította, hogy az írónak nincs pártállása, s hogy a művészet nem lehet alárendeltje más céloknak, nem lehet eszköz, mert a művészet célja önmaga.

Az L. P. monogrammmal mögött álló Lőrinc Péter így adja meg válaszát erre a valóságtól elrugaszkodott érvelésre:

„... ha valaki propaganda célkitűzést visz írásaiba, ha akartan tendenciózus valaki írásaiban, úgy az a valaki nem művész, és írása nem művészi írás.” De: „És mégis! A művészi írás sohasem volt és sohasem lehet l'art pour l'art írás. A művészet célja sohasem önmaga.” S a továbbiakban: „Aki a valóságot adja a valóság tárgyi és egyéni élményszerű feltételeiből önként következő formában, az nem tendenciózus, az nem új propagandát. És mégsem ad önmagáért való művészetet, nem ad l'art pour l'art-t. A szubjektivista, artista művész ellenkezőleg, éppen azért, hogy fut a valóság elől — tendenciát ad: a megfutamodás, szemlecsukás, múltba vagy mellékvágányokra térés tendenciáját.” „Az író nem ad tendenciát, a mű azonban mégis ad állásfoglalást! Nem a könyv lapjain, de az olvasó lelkében!”

Ez az irodalmi hitvallás volt Lőrinc Péter ars poeticája már akkor is, amikor a cenzúrával dacolva kiadta háborúellenes verseit, és akkor is, amikor Az Út körül csoportosulókkal együtt az avantgarde vonalán dadaista költőként jelentkezett. Az avantgarde-poézist, a dadaizmust sem a divathóbort hatására művelte, hanem igyekezett a mélyére hatolni, a lényegét keresve. Bori Imre például, munkásságát elemezve, megállapítja róla, hogy „nemcsak gyakorlati irodalmi tevékenységben vonta le a bécsi magyar avantgarde legfrissebb eredményeinek a tapasztalatait, hanem nyomban azok elméleti általánosításához is fogott, úgyhogy minden túlzás nélkül, az egyetemes magyar irodalom szintjén is, benne kell látnunk a dadaizmus egyetlen magyar teoretikusát”. Bori Imre pedig köztudomásúan alaposan tanulmányozta a magyar avantgardizmus irodalmi jelenségét, ebbeli megítélésében tehát semmiképpen sem kételkedhetünk.

Az avantgardista versek mellett Az Útban jelenik meg Lőrinc Péter, azaz Láng Arpád első novellája is, sőt egy drámai művel is jelentkezik ekkortájtban, amely szintén a dadaizmus jegyében fogant. Ezekben az avantgardista műveiben is világosan megmutatkozik az író idealista s amellett forradalmi lelkülete, s aki netántán ezt mégis kétségbe vonná, az világos választ kaphat abból a tényből, hogy ugyanebben az időben Lőrinc Péter közreműködik a Szervezett Munkás és más, szláv nyelvű haladó szellemű, baloldali, munkásmozgalmi lapok oldalain is.

A két háború közötti időszakból tulajdonképpen főleg erre a megnyilatkozásra szorítkozik Lőrinc Péter önálló munkássága, eltekintve természetesen az itt is, ott is megjelenő tanulmányoktól. Ebben az időben — az egyetlen *Erdélyt* kivéve — nem jelenik meg magyar nyelvű kötete hiszen akkorjában még nem volt meg az alapja a magyar nyelvű könyvkiadásnak, és különösen nem volt meg az alapja a haladó szellemű könyvek megjelenésének, hacsak — mint mondjuk Somogyi Pál, Laták István és mások — saját költségen, saját terjesztésben kiadott versesköteteit nem tekintjük annak. De hát ezzel a lehetőséggel Lőrinc Péter — Láng Arpád is élt még az első világháború utolsó esztendejében, amikor háborúellenes verseit tárta a nagyközönség elé.

A felszabadulás utáni időszak jelenti Lőrinc Péter irodalmi munkásságának kilombosodását — könyvalakban is. Ekkor azonban Láng Arpád már letűnt a színtérről, és helyette végérvényesen megjelent Lőrinc Péter. Hogy ez az önálló kötetekben is megmutatkozik kilombosodás mennyire az idézett versbeli vallomásaiban és Kisbéri Jánosnak adott Világkép-beli válaszában körvonalazott irodalmi és emberi ars poetica szellemében történt; arra szavahihető tanúk elsősorban az egymás után megjelenő történelmi tanulmányok.

Lőrinc Pétert — mint történészt, mint író-t és mint embert egyaránt — elsősorban szűkebb környezetének, Vajdaságnak a történelmi múltja foglalkoztatja. Ennek a szűkebb környezetnek külön jellegzetessége a sok-nemzetiségű összetétel, ami különösen módot ad arra, hogy helyesen alkalmazni lehessen rá a szocialista eszmék nemzetek és nemzetiségek felett álló lényegét, az osztályharcon alapuló társadalmi megoldásokat. Éppen ebből a szempontból a látszólag messzebbre tekintő, *A kuruckor* című műve is szorosan kapcsolódik a vajdasági, tehát többnemzetiségű területhez tapadó érdeklődési körhöz, tekintettel arra, hogy a kuruckori szabadságtörekvések mélyre nyúló gyökereinek kutatása és kivetítése közben sem feledkezik meg arról, hogy nem csupán a magyar jobbágyokról van szó, hanem a képbe szervesen beletartoznak a más nemzetiségű, a szerb, a horvát, a román és a ruszin jobbágyok is. Így ágyazódik bele a kurucok egyetemes történetébe a külön vajdasági jelleg. Lőrinc Péter tehát hűség-önmagához, amikor a kurucok szabadságharcait taglalva, úgy mutatja be ezeket a törekvéseket, hogy leránja a leplet az egykori történelem-hamisítók mesterkedéseiről, akik a maguk szája íze szerint igyekeztek bemutatni még a Dózsa-féle lázadást is.

S ha már a kuruckorról írott mű ennyire szorosan beletartozik az író és történész szűkebb vajdasági érdeklődési körébe, hogyne tartozna bele többi történelmi tanulmánya, például *A nagy póri pör*, mely a vajdasági birtokkiszajátításokról és az aratósztrájkokról szól, a századforduló közül kiéleződő agrárviszonyokat a XVIII. század körülményeire viszonyítva, és rendkívül nagy figyelmet fordítva a földmunkások körében egyre inkább talajra találó szocialista mozgalomra. S ennek a kis kötetnek tulajdonképpen az időbeli hátterét és előzményeit adja meg a történész az 1948—49. évi agrárkérdéshez írt adalékok rendszerező összefoglalásával. A nemrégiben az Életjel kiadásában megjelent *Bácskai polgári politikai elmélet* című kisebb kötet viszont egy másik vetületét adja meg a szocializmus Vajdaságban kibontakozó eszméjének, többnyire azokat a haladó polgári haladó társadalmi munkásokat mutatva be műveik prizmján át, akik egykor itt munkálkodtak a haladó gondolat ápolásán (ha nem egyszer persze tévutakra kerültek is!), mindig arra törekedve, hogy tevékenységüket a kor légkörébe ágyazza be, tehát ne lebegtesse őket néha talán ideálizáló, vagy esetleg letaglózó jellegű légüres térben. S közvetve minden biztonnal a szűkebb környezetre utaló művek sorába tartozik a Makedónia születéséről írt riportkönyv is, mert hiszen — mint ő maga vallja magáról — Makedónia egy kicsit második hazája is, minthogy önmagában érezte a makedón sorsot és a makedón nép harcát, tekintve hogy három évet töltött Bitolában, ahová munkásmozgalmi tevékenysége miatt száműzték, aztán Makedónia területén volt a háború kitörése előtt mozgósított ezred soraiban, a felszabadulás után pedig újra ellátogatott a felszabadult makedón nép közé, hogy összehasonlítsa az új helyzetet a régivel.

Tudni kell persze azt is, hogy Lőrinc Péter történelmi tanulmányainak nagyobb része meg sem jelent magyar nyelven, de ezek a szerbhorvát nyelvű művek is kivétel nélkül a vajdasági környezet múlt időszakát veszik bonckés alá. Egészen kézenfekvő, hogy ez a Vajdaság iránti érdeklődés kapcsolja össze szorosan Vasa Stajic munkásságával, aki szintén elsősorban a vajdasági vonatkozású történelem témaköre felé vonzódik — szerbhorvát vonalon.

A történelem azonban csupán egyik megnyilatkozása Lőrinc Péter irodalmi egyéniségének. A szépirodalom ugyanis szintén jelentős részt foglal el munkásságában. És itt nem is csupán a *Hétköznepok* című regényre kell gondolnunk, sőt még nem is csupán a *Görbe utca 23.* című elbeszélőkötet-re, az *Alakok* emberi sorsokat elének állító villanásaira, vagy a már említett fiatalkori verseskötetre. Mert hát megnyilatkozik a szépirodalom már például a makedóniai riportkönyvben is. A műfajok összevegyítése különben is jellegzetes írói vonása irodalmi alkotó munkájának. És azonkívül van valami, ami szorosan egybefűzi az író alkotásait, akár szépirodalmi művekről, akár történelmi tanulmányokról van szó. Ez a valami pedig a mélyen gyökerező társadalmi tudat és világos állásfoglalás, amiről már szóltam a történelmi művekkel kapcsolatban is.

A *Hétköznapiok* önéletrajzszerű regény, amelyben az ifjúkori évek élményeit, eseményeit eleveníti fel. Az önéletrajzi elemek azonban ebben a műben is elsősorban azt a célt szolgálják, hogy megrajzolhassa ifjúkorának társadalmi képét, híven ahhoz a Világkép-beli érveléshez, hogy „a művészi írás sohasem volt és sohasem lehet l'art pour l'art írás”, ha nem is szabad benne megnyilatkoznia az írói tendenciának. A megrajzolt korszak azonban egy társadalom körképévé is válik a történések háttéri megvilágításával. Megengedem, hogy esztétikai szempontból a *Hétköznapiok* nem éri el más lőrinci művek szintjét, de mindenképpen érzik belőle a kutatásra való hajlam mozgató ereje és ösztönző hatása.

Az elbeszéléskötetben hasonlóképpen az elkötelezett író lép elé. Ez az elkötelezettség azonban korántsem jelent egysíkúságot, hiszen Lőrinc Péter mindig az író tárgyilagos szemével bányássza felszínre alakjait, akár gyarló, bukdácsoló emberekről, akár a mindennapok gondolkodó, látni akaró, csendes hőseiről van szó. Az egysíkúság már csak azért is idegen műveitől, mert mindig az összefüggéseket és a mélyen rejtőző okokat vizsgálja. Ugyanez vonatkozik az *Alakok* című kötet írásaira is, amelyek az író környezetében feltűnő embereket állítják az olvasó elé olyan röntgenszerű átvilágításban, hogy néhány szóból is a maguk teljességében látjuk őket. Talán azt is mondhatnánk, hogy az *Alakok* kötetét egy kicsit az *Ember az embertelenségben* című, magasabb fokú önéletrajzi elemekből felépített mű előfutárának is tekinthetjük bizonyos értelemben, mert az író környezetét vetíti ki, és környezetét át érzékelteti önmagát is.

Az *Ember az embertelenségben* című történelmi-önéletrajzi mű eddig megjelent két kötete azonban természetesen mégis hatalmas ugrás volt előre az írói és tudósi életmű teljes kibontakozásában. Ebben a két kötetben ugyanis Lőrinc Péternek sikerült a szépirodalom és a történelem olyan szintézisét megteremtene, amely formai és tartalmi eredetiségével egyaránt egészen különálló helyet jelöl ki Lőrinc Péter számára irodalmi életünkben. Annak idején Majtényi Mihály alkotott valami hasonló, de csupán az irodalomtörténeti múlt előterbe állításával. Lőrinc Péternek ez a műve pedig sokkal tágabb körben, kiterjedtebb vonatkozásban vetíti ki az átél eseményeket, beleágyazva őket a történelmi háttérbe, úgyhogy a mű egyrészt szintén adalékokat nyújt ugyan Vajdaságunk irodalmi múltjának felméréséhez, és ugyanígy hatalmas anyagot közöl Vajdaság sajtótörténetének tisztább látásához is, ugyanakkor azonban a történésekbe belesimuló arcélektben láthatjuk a kor társadalmi és politikai életének tükrözését is, azaz ellenállhatatlanul döbben a tudatunkba, hogy a könyv lapjai nem egyszerűen egy tanárember és nem egyszerűen egy író és nem is egyszerűen egy történelemtudós emlékezéseit vetítik elé, mint valami képernyőre, hanem együtt adják valamennyit, szétválaszthatatlanul összefonódva, s ez az összefonódás a szépirodalmi jelleg felett immár történelem is.

A mű első részében, a *Vándorlások és erjedések* című kötetben az író így vall műfajának megválasztásáról:

„Elemezhelném tudományosan ezt a korszakot, »marxista igényű« tanulmányt adva, ahogy ezt pesti kollégáim szokták mondani bibliográfiai jegyzeteikben. De...» „Most emlékeimet akarom végleg eltemetni, kihányani magamból, ha a végső emléktemetés csak a test temetésével egyidőben következhet is be.” „...a tudományos témába talán bele-belebotlik még majd valaki más is, de az én élményeim tisztára az enyémekek: mert az ember, a kollektív ember, tömegember, a forradalmár, a kommunista is: nemcsak hogy egyedül megy át a másvilágra, a föld alá, de egyedül éli és éli (főleg) meg az életet, az életét, és soha senki át nem élheti, fel nem újíthatja az ő élményeit, az ő emlékeit.”

Más szóval, Lőrinc Péter a történelemtudomány holt betűinél íróemberként többre tartja az egyéni élmények mindent átható igazságát, az élő, húsba vágó történelmet, s éppen ez olvasztja egybe benne a szépíró a történésszel és a tanáremberrel, hogy minél teljesebb, minél kifejezőbb lehessen. És ezért alakította ki ezt a történelmet, szépirodalmat és emlékiratokat összevegyítő külön, egészen meg sem határozható műfajt is. Ezért

üdvözölte például őszinte örömmel az általa „szabadkai műfaj”-nak elnevezett kis könyvecskék megjelenését, szinte dédelgetve közülük a legkedvesebbeket, az irodalmilag legjobban sikerülteket, ezért próbálja ápolgatni történési—irodalmi műbírálként is ezeket az új jellegű, félig riport, félig történelmi tanulmány jellegű írásokat, figyelmesen nyesegetve az esetleg nem jól fejlődő kis vadhajtásokat, és formázva az új növényt, mint valami gondosan nyeső ollóval formált alakfát.

Az *Ember az embertelenségben* eddig megjelent két kötete az 1918—1921, illetve az 1921—1930 közötti időszakot öleli fel. Persze nem valami unalmas folyamatossággal kibontakozó eseménysorokról van szó. Lőrinc Péter írói képzelete nem elégszik meg a helyhezkötöttséggel. Egyszerre százfelé irányítja figyelmét, s a tudós elmélyülésével és megfigyelőképességével teszi lehetővé számunkra, hogy a történések folyamatában ne csupán a történelemből kiütköző, könyvvé merevülő jelenségeket, mondjuk az államvédelmi törvényt, az Obznanát, a Glavnjača fenyegető körvonalait, vagy a január 6-i diktatúra sötét korszakát érezzük ki a sorokból, de ezt a világot általunk is jól ismert, vagy előttünk egészen idegen alakokkal népesíti be, azaz élővé, teljessé teszi. Egymástól látszólag távol álló dolgok, események és egyéniségek kerülnek egymás mellé, fonódnak össze egy kor egyetemes emberi történésvé, amiben együtt található politika, irodalom, sajtó, társasági és társadalmi élet, korrupció és forradalmi törekvés, kiegészítve egymást egy szervesen összeillő képbe. Ebben az írói kivetésben pedig jól megférnek egymás mellett az ismert és ismeretlen alakok, Bokányi Dezső emléke csakúgy, mint Gábor Andor, Linder Béla, Károlyi Mihály, Jászi Oszkár, Kun Béla, vagy mondjuk Cséby Lajos, Mikes Flóris, Borsódi Lajos, Farkas Geyza, Csuka Zoltán, Haraszi Sándor, Somogyi Pál, Laták István, vagy például szerbhorvát vonalon Miloš Crnjanski, Vasa Stajić, Pelagićek, Krleža, Ćeda Minderović, August Cesarec, Ljuba Davidović, Zarko Zrenjanin, Moša Pijade, Sonja Marinković és megannyi más ismert személyiség és megannyi más kismember, egykori iskolatárs, tanár vagy tanítvány, közelebbi vagy távolabbi ismerős, öntudatos forradalmár vagy rendőrspicli, korrupciós tisztviselő vagy becsületlen polgár neve és alakja. A felsorolás persze korántsem teljes, sőt még csak megközelítően sem pontos, hiszen éppen a nevek sokasága jelzi az író szerteágazó figyelmét, mindenre kiterjedő érdeklődését. S hogy a műfajkeveredés teljes legyen, még a vers sem marad ki a szövegből, világosan tanúskodva az író szintetizáló szándékai és törekvései mellett.

A nyolcvanéves író még mindig folytatja emlékezéseit, hiszen most van kiadás előtt az emlékezések harmadik kötete, tanúskodva Lőrinc Péter nem lankadó munkakedvéről és töretlen emberi és írói erényeiről. Az évek ugyan elszálltak felette is, forradalmi meggyőződése, kiállása azonban ma is szilárd és megváltoztathatatlan. Legutóbb például, a Magyar Szó Kilátó rovatában írva arról, hogy miért is hat még ma is Ády Endre, határozottan vallja ismételtelen:

„... tart, még egyre tart az osztályharc, ha ma más helyzetből vivjük. És ez a még valóságos osztályharc kelti talán bennünk a régi harc visszhangját, és miatta él bennünk még egyre a belső harc, az osztályharc belső, lelki vetülete, az, amit egykor régen — idestova 60 esztendeje már — az Én és a vele ellentétes, harcban álló és hozzá mégis hasonló AKART-ÉN belső harcának becéztem...”

Ezek az öntudatos, messzire világító szavak mindenképpen jól illelenek ennek a nyolcvanadik születésnapjára életműképnek a végére.

A SZABADKAI NÉPKÖR ARCKÉPÉHEZ (1872—1918)

I. ELŐSZÓ HELYETT

Az arckép — némileg, még fénykép formájában is — objektív és szubjektív képe az ábrázolt személynek, mert benne van a festő — fényképész — arcképe ugyanannyira, mint az ábrázolté is.

Én ebben a műben jórészt szinte láthatatlan maradok, alig-alig fogok megjelenni, vagy egy kezdő, hozzá nem értő, talán tehetségtelen író képében leszek csupán jelen; nem fogok sem meglátszani, sem kilátszani a sok tárgyi elem, száraz felsorolás, adathalmaz, sok „műsor”, „meghívó” mögül.

Mégis azt kell mondanom: megtettem, amit tehettem, s aligha az én hibám, aligha rajtam múlik csupán, hogy többet nem nyújthattam: nem adhattam sem a szabadkai Népkör igaz-hiteles arcképét, sem pedig a magamét. Mindez — állítom — nem az én hibám csupán. De mondom mégis, mondogatom: Mea culpa, mea maxima culpa, hogy, ha nem is szívesen, de a sok unszolásra, kérélelésre, végül mégis vállaltam e háládatlan munkát, amelynek körülményei lehetetlenné teszik mind a két adat teljesítését: nem ábrázolhatom benne sem a Népkört a maga teljességében, sem önmagamat. Csak azzal álthatom magam: egyéb műveim teljesebb-élte-sebb színben fognak bemutatni a majdani (utókori) közönség számára. Mert elmaradok ez egyszer mind tárgyam, mind önmagam valósága mögött is. Nem mutatkozva meg és nem mutatva be a maga valóságában a Népkört sem.

Tudva tudom ezt és nem szívesen fogok hozzá e tanulmány megírásához, de megígértem: mást nem tehetek. Legalább ennyiben maradjak önmagam, abban, hogy hiszem továbbra is rendületlen: az ígélet szép szó... is! Szó, amely kötelez, s amely egyúttal bizonyítani fogja: anyag nélkül ugyanannyira nincs mű, amennyire író „alany” nélkül sincsen.

A Népkör története nem műsorok története, nem képviselő-választások története, nem is naptár! De csupán erre van, erre adódik anyagom: „Ez van! Ezt kell szeretni! Ezt kell feldolgozni!” „Ha isten vagy — lehelj lelket belé!” Csak annyit tettem, tehettem ez egyszer, hogy régi, meglevő pártkutató anyagomból áttettem-átvettem egy-egy szabadkai vonatkozású adatot, hogy ezáltal több életem leheljek a faktográfiába.

Azért feltennem a kérdést: mért ezt és csak ezt nyújtják a sajtó adatai? Mért nem tette fel a sajtó a kérdést: Mit kívántak a Népkör szereplői nyújtani, elérni; volt-e a Nékör embereinek világnézetük, milyen volt az, honnan, miből merítették? Kik voltak és honnan jöttek, vagy merre indultak s útközben hol, mikor, hányszor és mért tértek le (ha letértek) az eredeti útról? Micsi számos kérdést tudnék feltenni a sajtó helyett, de hiába, anyagom minderre nemigen ad választ, sőt a kérdések feltevésére is alig-alig nyújt adatot-anyagot. Ez hiba, öreg hiba. És így jómagam is itt állok csupaszon, ruhátlanul, anyagtalánul s vajon ki fogja (mint az egyszeri király esetében) dicsérni ruhátlan-meztelenségem pompás szövetanyagát? Egy rüt öreg meztelenségét: Mert az öregem már észrevehető a meztelenség: ruhátlansággá változik már az, ami a fiatal esetében csak dicsérhető. S a Népkör még nálam is vénebb. 1972-ben töltötte be 100. életévét számos visztagság után.

A politikai pártok vajdasági történelmét kutatva vagy a bánáti társadalomtudomány, a bácskai politikai elmélet után kutatva — véletlen melléktermékként — rábukkantam itt-ott a Népkört, a Függetlenségi kört, a Balpártot is érintő anyagszilánkokra. Annnyira, hogy megállapíthattam: a Népkör politikumnak, politikai ideológiai polgári egyesületként — s nem művelődési egyesületként — indult. Megtartotta-e ezt az útirányt, változtatott-e rajta, a túloldalra lendült-e át az idők folyamán, majd eldől a

naptár követése közben. Az én korszakomban (1872—1978) ez alig látható és — nem valószínű. Anyagbegyűjtő kutatóim ily kérdést alig tettek fel maguknak munka közben, vagy egyszerűen: nem jutottak, juthattak ily adatok birtokába, ami sokkal valószínűbb. Így nem azt írom meg, amit tudni kívántam, inkább azt, amit a véletlen elem sodort. Édeskeveset. A pozitivista faktográfusokat a szívhez-agyhoz szóló anyag is elkerüli. De lehet, hogy amit nyújtunk, egyszerűen ez és ennyi a Népkör — és semmi egyéb.

Mondhatnám így is: egyének, intézmények, korszaknak, csoportnak olyan a történelme, amelyet megérdemel. A Népköré is olyan? Talán valóban nem érdemelt mást? Önmaga az oka anyagtalanságának?

Sajtóanyagra alapozni egy intézmény történetét nem lehet. Minden intézménynek van (kell hogy legyen!) saját levéltára. Egyebek közt minden másort, naptári napot is hosszas tárgyalások előznek meg; minden rendezvény előtt összejövetele tartanak; néhány jegyzőkönyvet készítenek. Az összejöveteleken megvitatják a beadványokat, szóbeli indítványokat, határozatot hoznak, s a jegyzőkönyvek mindennek magvát savát-borsát tartalmazzák. Megtudjuk belőlük, ki mit kívánt, hogyan gondolkodik, milyen a világnézete, temperamentuma: kit és mit, milyen érdeket képvisel. Kinek-kinek az érdekeit képviseli. Egy egész világ tárul — mindezt tanulmányozva — elénk! Csak száraz ember hiszi a jegyzőkönyvről, hogy az is száraz adathalmaz. A sajtó híre arról, hogy egy intézmény másoros estet, vagy (itt inkább) díszlakomát rendezett: pontosan ilyen száraz adatsor. Senkit belőle meg nem ismerünk.

De a levéltár — jegyzőkönyveken kívül — javaslatokat, beadványokat, leveleket stb. is tartalmaz, s ezekben ki-ki feltárulkozik, bemutatkozik. A sajtó mindezt tekintetre sem méltatja. Még „hírkopf” sem akad köztük. Mert a „hírkopf” is ad embert, ad lírát és epikát. A jegyzőkönyv a drámát is hozzácsomagolja. A vitát, az összecsapást.

Végül is ki kell mondanom: a Népkör levéltára szórén-szálán elvesztett. A Népkörnek korszakomra nincs levéltára, úgy hírlik, a Népkör egyes vezető tagjai maguk hordták szét az írásokat s talán meg is semmisítették a levéltári anyagot, amivel aztán saját történelmüket is megsemmisítették, mert a hírvolat apró jegyzetei nem nyújtanak teljes történelmet: tartalmatlanná teszik azt, s ezzel talán meg is hamisíthatnák azt. Nos ez is bizonyos fajtájú emberréteg története. . .

Másort találtam hát politikai, főleg művelődéstörténet helyett, mert a napihírek naptár- és hírvolatára voltam utalva.

S én ebből — hiába ismerem a korszakot, a kor politikai-gazdasági és művelődéstörténetét —, ebből a naptári másor és híryanagból nemigen tudok komoly történelmet, tudományt varázsolni; kutató történész, ideológus, teoretikus vagyok, de varázsló nem!

Vállaltam és remélem, hogy régebbi kutatásaim ide is vonatkozó anyag — munka közben — kiségit majd a zavarból. A levéltár megsemmisítői viszont vállalják — velem együtt — a dolog ódiúmat. Azt, hogy előre is érdektelenítették — érdektelenítettük — ezt a munkát s bizonyára eredményeit — eredménytelenségét? — is, amely ezáltal nem válhat igaz, komoly tudománnyá, olyan tudománnyá, amilyenné szeretnők azt tenni, varázsolni. Amit tehettem — megtettem. Mondjon rólam-rólunk most már ítéletet az olvasó.

Ennyit kívántam tudatni bevezetőül, az ódiú elhárításaként (ha sikerült, ha nem), mielőtt hozzáfognék a szinte lehetetlenhez: ahhoz, hogy tudományosságot varázsoljak bele a napihírekbe.

II. AZ INDULÁS NAPJAI

Az 1867-es kiegyezés évei nagyon nekilendítették a fejlődés kerekét Vajdaság-szerte minden vonalon. Akármilyen „lenkereke” volt is a kiegyezés s annak politikai és gazdasági dualisztikus rendszere a tőkés rendszerű fejlődésnek, egyúttal neki is lendítette ennek kerekét, s a

gazdasági-kulturális nekibuzdulás kedvezett az egyesületi élet hirtelen felvirágzásának, itt-ott talán szinte felburjánzásának és ezzel együtt a napi-és hetilapok megsokasodásának is. A lendítő-feszítő erő e téren is a magyarság, a magyarosodás, a nemzeti érzés (önérzet és öntudat) nekiszabadulása és — ebből eredő — nekiszabadultsága is volt, ahogy az már történni szokott itt is, ott is, mert a nemzeti érzés: önérzet és öntudat hol pozitív, hol negatív előjelű is lehet. Pontosabban: egyszerre csordult fel és csordult túl is a kellő határon, hogy éltető nemzeti fejlesztő erejéből, erőtől túlfeszített és így már egyúttal bomlasztó, fejlődést hátráltató, gátló sovinizmusba csapjon át, különösen a többnemzetiségű, többnyelvű területen, amelyek közé kell számítanunk Vajdaságot és egyes részeit, így Szabadkát és Észak-Bácskát is, ahol a magyarság felszabadultan és nekiszabadultan nem csupán saját nemzetiségének kifejlesztését, de egyúttal a többi, nemmagyar nemzetiség nemzeti fejlődésének hátráltatását is tűzte ki — téves hittel és öntudattal — céljául. Már Széchenyiék és Kossuthék óta kétélű kard volt a nemzeti öntudat, s minél inkább küzdött egy-egy réteg, nép, egyen a nemzeti (magyar) függetlenségért és kultúráért, annál inkább igyekezett ezt az érzést és ezt a fejlődést a maga részére monopólizálni, megvonva (igyekezve megvonni) ezt a fejlődési szabadságot minden más néptől, abban bízva (bizakodva), hogy csak benne, a magyarságban fejlődött ki a nemzeti öntudat és önérzet, a többi népben ez az érzés még csak szunnyad és könnyű lesz visszatartani ezt az öntudatot fejlődésében, amint ezt szinte bizonyította ez időben éppen a bácskai bunyevác-horvátság, vagy a ruszinság, amely nemzetiségek (amint azt az uralkodó nemzet uralkodó osztálya és annak értelmisége és „tudománya” hajtogatta és tanította) ekkoriban, megtorpanva fejlődésükben — az erőszakos magyarosítás, de az igaz magyar szabadságharcos nekibuzdulás hatása alatt is —, valóban legalábbis látszólag, az elmagyarosodás útjára lépett, tekintve, hogy uralkodó osztályuk a fejlődő magyar uralkodó osztály mellett, annak oldalán érezte magát legbiztosabbnak, leginkább otthon. Ez persze csak ideiglenes állapot volt, s hamarosan visszajra is fordult, hogy azután a szabadságharcos, haladó szellemű magyar nemzeti öntudat mellett az elnyomó, sovén magyar uralkodó osztály lelkiületével találkozzék össze, s hamarosan fel is vegye vele a küzdelmet.

Ilyen kettős Janus-arculatú volt akkoriban az uralkodó magyar nemzet uralkodó osztályának a lelkiülete, s a kettőt így igyekezett — egyesületekben is — tovább fejleszteni, hogy ezt a kettőséget maga sem vette észre és mindenképpen és csakis haladó pozitívumnak érezte és érezte. Ez volt bevallott vagy tudatra nem is ébredő célzata, célzatossága az egyesületeknek is, amelyek a pozitívumot csupán pozitívumnak látták és láttatták és azon voltak, hogy az ideológiai élet egyéb területein is a maguk haladó, vagy csupán haladónak látott, ismert és felismert arculatát tartsák önmaguk és mások látó (vagy vakká vert) szeme elé. Önmagukkal szemben, ideiglenesen a bunyevácokkal és ruszinokkal szemben is, célt értek ezekben az ösztönös vagy tudatos is vált célkitűzésekben; a szerbekkel, szlovénokkal (Bánátban románokkal) szemben annál kevésbé. A németek is csupán az 1900-as évekig hitték el, hogy a magyarosodást saját céljukul is érdemes kitzünnük, hogy azután átcapjon vonalvezetésük a külön német öntudat fejlesztése felé (akár a bunyevácoknál és ruszinoknál is megfog ez történni), s hogy az uralkodó magyarság ezt csupán „pángermanizmus”-nak, „alldeutsch” felfuvalkodottságnak higgye, annak keresztelje el, ami itt-ott természetesen volt is ez az érzés és öntudat, a pozitív nemzeti önérzet negatív képmásában. Hiába: e téren is — és csupán a magyarság tanúsága szerint — egyúttalad és egyúttalad a pozitívum a negatívummal, mert „actio est par reactionis” e téren is, s nem csupán a magyar uralkodó osztály esetében. Tévedés volna természetesen a németek nyelv- és kulturális küzdelmét, akár a szerbek, románok, szlovákok, bunyevácok, ruszinok hasonló harcát tisztára negatívumnak tartani, holott az mint a magyar sovinizmus ellenpárja—ellenpólusa ugyanúgy jó adag pozitívumot is tartalmazott, mint az osztrákellenes, magyar szabadságharcos érzület és öntudatoság is.

A nemzeti érzület így pozitív és negatív irányzatában is elhatalmasodott Vajdaság-szerte, természetesen Észak-Bácskában is, s a mentalitásnak és ideológiának jórészt irányzatot is ez adott, habár eleinte — a kiegyezés utáni években, az egyesületek elszaporodásának idején — harcok kellett még egyes elmaradt, múltbeli ideológiai hatás alatt álló világszemléletek ellen is, mint amilyen a múltból még némileg e korszakra is áterjedő és uralkodó helyéért még küzdelmet folytató vallási-egyházi érzület és világnézet volt, amely ebben az időben már egyre inkább játszott negatív, klerikális szerepet — mint idejétmúltja irányzat — az őt kiszorító egyelőre hol még pozitív, hol már szintén némileg negatív nemzeti hazafiság (itt-ott sovinizmusba is már átcsapó!) érzülettel és ideológiával szemben. A klerikalizmus a feudális világ felé kacsintó, vissza-visszapillantó, reakciós világnézet volt már ekkor, amely persze a munkásosztály kifejlődésének és a szocializmus jelentkezésével, terjedésével párhuzamosan mint szociális ellenérő is életre kapott — keresztényszocializmussal védekezve a szocializmus erőivel szemben. E síkon a polgárság — amely saját tőkés rendszerét fejlesztette már ebben az időben — itt-ott a klerikális erők felé is kacsingatott a szocializmus elleni védekezésében, míg társadalmi téren — az új erők fejlesztésében lévén érdekelve — itt-ott még együtt halad a munkástörekvésekkel a klerikális-feudális múlt elleni harcában. Az egyesületek, politikai, polgári pártok tehát szintén ily hármas hatás alatt állottak. Egyként küzdöttek polgári mivoltukban mind jobb felé (a klerikális-feudális arisztokratizmus és keresztény-szocializmus ellenében), mind bal felé az új társadalmi erőket igyekezve ugyanúgy viszatartani, mint tette azt a nemzeti téren is — a nem magyar nemzetek-nemzetiségek elleni harcában. Ez a kettős Janusarculat jellemezte az akkori politikai és közművelődési egyesületeket természetesen mind jobb felé, mind bal felé irányuló küzdelmükben — vívódásukban.

Erre a harci kettősségre, vagy legalábbis e kettősség klerikalizmus-ellenességére mutat rá itt-ott az egykorú politikai-kulturális sajtó is olyan cikkeiben, amelyek az egyesületekről, pártkörökről, esetleg éppen a Népkörről is szólnak. Mert a kérdések (kérdésfeltevések) sohasem túl egyszerűek, legfeljebb olyankor, ha mi magunk igyekszünk őket leegyszerűsíteni. Már a kelő polgárság is első eszmélésekor kétfelé kénytelen harcolni, mind nemzeti (Bécs—nemzetiségek), mind pedig társadalmi síkon (feudális sík—proletár, szocialisztikus sík).

Talán ennyit mondanék, mondhatnék, általánosságban e kor (és egyesületeinek) jellemezésül, mellőzve a kor gazdasági-társadalmi fejlődésére vonatkozó adatokat: ismertnek tételezve fel tehát a fejlődés vonalát-vonalát a feudalizmustól a tőkés termelés kiteljesedése felé, annak hazai kerékkötőivel, pl. az arisztokrata, de tőkésített nagybirtok hátráltató befolyásaival egyetemben. Csak arra szeretnék rámutatni, hogy e kerékkötő ellenére is a tőkés fejlődés igen gyors ütemű volt s a nagybirtokot is tőkésítette: a nagybirtok és ipari tőke (hamarosan már a finánc-tőke) befolyása alá juttatva a birtokot is, amikor csak egyes téves elméletek nem vették észre és tekintetbe azt, hogy a hűbéri nagybirtok már régen tőkés nagybirtokká vált, s a piac, a tőzsde a bankok vezetése, irányítása alatt állott. Ezért — ha a tőke profitjának egy részét birtokba is fektette — a birtok egyre inkább szorult a tőzsdére, a bankokba és hamarosan „benősült” maga is a részvénytársaságokba. Nem lett csupán részvényese egyes tőkés vállalatoknak, de részt vett — mint elnök, igazgatósági, ellenőrző bizottsági tag — azok irányításában is. Ez nem vonatkozik csak a gróf Zichyekre, Andrássyakra stb., de a vajdasági, bácskai nagybirtokra is: a Csekonicokra, Latinovitsokra és Dundjerskiekre egyaránt. A birtok, a tőke és a hatalom, az állam e korszakban kezd együttműködni, egybeolvadni, egyetlen uralkodó osztályt képezve. Ehhez itt-ott csatlakozik az egyház is, míg másutt, más vonalon viszont már tartott az egyház és állam, egyház és tőke elleni harca. Az egyház és tőke-birtok (proletáriátus-ellenes) közös harcának jellegzetes fajtája a társadalmi-szociális síkon a jótékonykodás (proletárt leszerelni igyekvő) frontja is, amely javarészt szintén az egyesületekben lel tanyára, főleg a klerikális jótékonyági egye-

sületekben. Itt is érvényesül hát esetleg a múlt és jelen (a feudális egyház és a munkásosztály ellen is harcoló tőkés érdek) egymás elleni harca, amint erre a korai, kora szabadkai (1871-es) magyar sajtó írásmódja is rámutat, éppen akkor, amikor a szabadkai Népkör indulása elé harangozik, amely persze szintén csupán egyike a már-már felburjánzó számos egyesületnek. Hiszen a Bácska maga is, hogy a Jótékony Nőegylet táncvigalmáról (*Kultúra füzértánc* — írta akkoriban a becskereki egyesület-díró) és kultúrfelvirágzásról szólva Ambrus Zoltán, persze megfélemlítve az igen komoly értéket jelentő becskereki társadalomtudományos kulturális munkáról és irodalomról), hol az Iparegyletről, a zombori Ifjúsági Dalkör vagy a *Színészegylet* táncvigalmáról emlékezik meg, amelyek mind-mind hozzájárultak a kultúras füzértánc sikeréhez. Ugyanakkor azonban Radits György, mint annyian mások is, a szerkesztő, már arra is felhívja a város figyelmét, hogy jó volna hozzáfogni a város történelmének megírásához [ne feledjük: egy év múlva 1872-ben, a Népkör megalapításának évében. Bánátnban Szentkláray-Nediczék már megalakítják a Történeti és Régészegyletet és kiadják annak komoly történelmet jelentő évkönyveit, alig három-négy évre az országos történelmi társulat és a Százados indulása után (1868). Radits a legégetőbb hiánynak azt tartja, hogy a közoktatás és a nevelés terén nagyon is elégtelen a katolikus hitelemzők tevékenysége.] Viszont, ha visszafelé húznak a Bácska Raditsai, előre is mutatnak ugyanakkor, és szintén a nevelés területén (nemhiába tanárember a szerkesztő), amikor, például, a női emancipációról a célból érkezik a lap, hogy ugyan mért ne lehetne az emancipált nő is nevelő és tanító. Vannak a nőnek is olyan „érzékeny” és szellemi tulajdonságai, mint a férfiak. Ezért meg lehet követelni az emberiségtől, hogy neki is juttasson valamit az eddig tisztára férfihatáskorból, hiszen Szabadkán már 14 tanítónőt alkalmazott a város, ha sokan az emancipálás alatt a nők „nőiességéből való kivetkőzését” értik is.²

És itt,³ ugyanebben a számában is közöl a lap egy olyan cikket, amelylyel a szerkesztő tanár nem ért ugyan egyet, de amelyet mégis lehoz, már csak mint vitaindító írást is, hiszen a liberális szerkesztői elv azt kívánja meg tőle — mint azt a szerző is hiszi —, hogy tisztellje a sajtó szabadságát. Népegyületet kell alakítani — hirdeti a cikkíró —, olyan együletet, amelynek célja a közérkölciség és közművelődés előmozdítása lenne, annál is inkább, mert hiszen ezt maga Türr Pista, a tábornok is ajánlja.⁴ Ily egyletek itt is, ott is alakulnak „népkör”, „népegyület”, vagy „katolikus kaszinó” stb. elnevezés alatt, s egy ily egylet Szabadkán is kívánatos lenne. Nem kell megjegyezni: ki sem kívánja a községet és közjólét felekezetre is osztani: csak a rend és béke szeretetére, a világi és egyházi törvények, valamint a két hatalom tekintélyének tiszteletben tartására különböző eszközökkel hatni, ez az, mire a közművelődés és közjólét érdekében lelkesen törekedni minden honpolgárnak szent kötelem. Tehát keresztény szellemű népegyületre van szükség, mert csak az vethet gátat „az erkölcsi süllyedésnek és féktelenségnek”. Gátat „az erkölcsi süllyedésnek és féktelenségnek”! A szabad sajtó hoz ugyanis jót is, de rosszat is. Együletre van szükség, mert túl sok a társadalmi baj! Így, a sajtó ellensége a vallásnak, a honpolgár viszont elégedetlen, elégtelen. A társas élet zilált és nagy a tiszteletlenség a polgári hatalommal szemben és mindez „egész világrészünk felforgatásához vezet”. (Én húztam alá. L. P.) A államot és társadalmat meg kell menteni a katasztrófától! Egyetlen hivatása tehát az együletnek „a *mestani* társadalmat átalakítani”, de keresztényi alapon, az anyagiasság bilincseiből szabadítva őt meg. Erényesebb nemzedéket kell teremteni, mert pl. nem engedhető meg a tiszteletlen hang az egyházzal szemben. Helyes nézeteket kell teremteni, terjeszteni, az ismereteket is bővíteni. Léphessen és lépjen be a Népegyületbe „rang, osztály és pártkülönbség nélkül a városnak minden polgára...”,⁵ ha büntetlen előéletű! Analfabéták is hasznát láthatják az együletnek, hiszen az együletben sokat hallhatnak, tanulhatnak, ha nem is tudnak olvasni, mert itt műveltebb hontársakkal találkozhatnak, jó lapokat, könyveket is olvashatnak. Ezáltal — megfélemlítjük a rossz (ellenkező elveket valló!) sajtót azzal, hogy „idáig és nem tovább”. Ebbe az együletbe hitetlen lap stb. nem járhat. „A

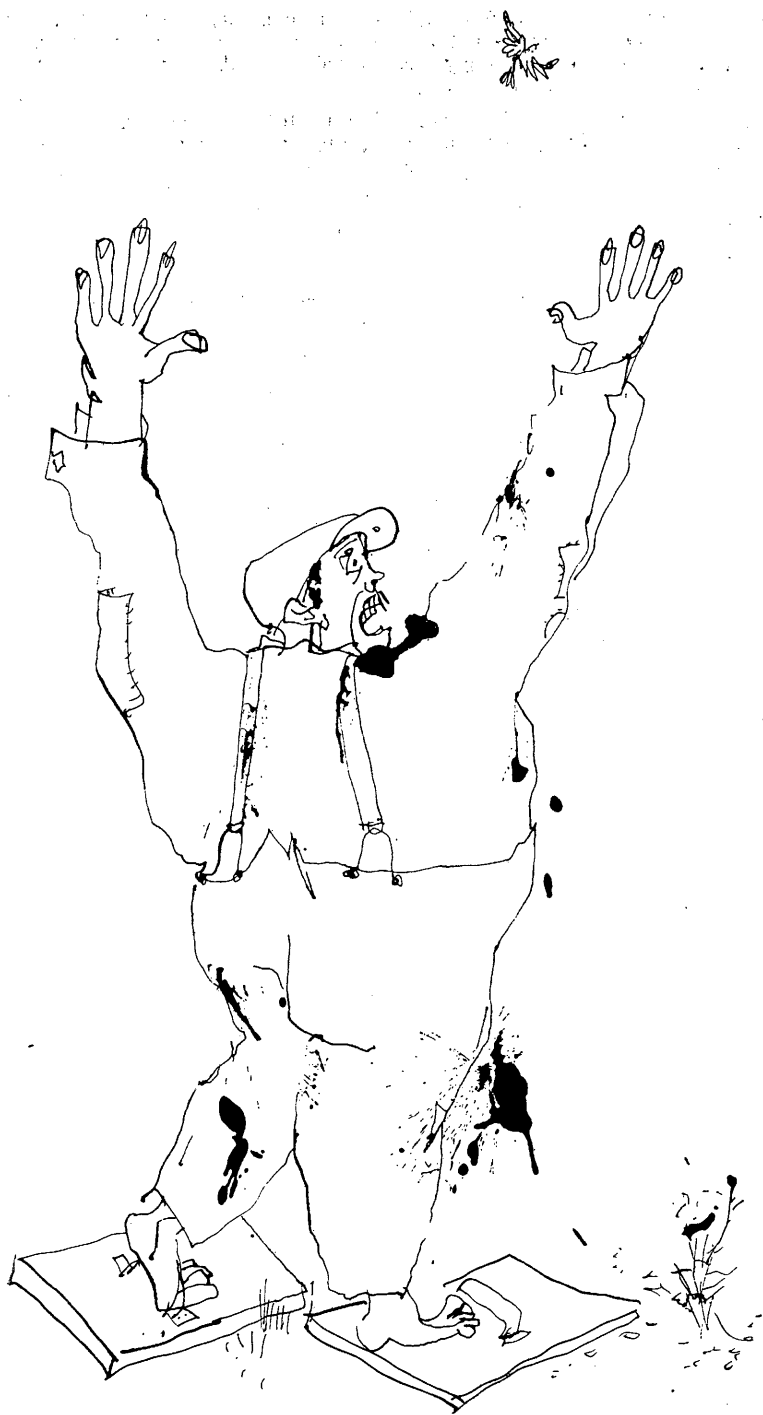
sajtó véstes kitöréseit akadályozni" — ez is cél, ugyanúgy mint a keresztény szellemű nevelés is — ezt ajánlja a Bácskában Mezey Ignác, amit azonban a szerkesztő nem hagy megjegyzés nélkül. Egy *Visszhang* című válaszcikket is beiktatva ellene lapjába.⁶

A *Visszhang* nemesnek tartja a bemutatott írás célját, viszont nem tartaná helyesnek oly egylet alakítását, amely mintegy katolikus kaszinó-névvel és jelleggel felekezeti tenné az egylet működését. Legyen az egylet ismeretterjesztő, de nem felekezeti, hiszen amúgy is mindenki, katolikus, protestáns vagy zsidó, egyaránt tudja, hogy „az emberiség végcélja s a keresztény vallás alapelvei [itt a zsidót már elhagyva a sorból s a pravoszlávot meg sem említve] nemcsak nem ellenkező, hanem egymást helyettesítő eszmék". Tehát „le kell vetköznünk a felekezeti előítéleteket". Művelődésre van szükség, nem lehetünk szűkebbűek. Legyen az alakítandó egylet humanisztikus jellegű. Szóljon a felebaráti szeretet nevében, az erkölcsiség és a tudás terjesztése nevében.⁸ Mindannyian ugyanazon polgárai vagyunk, és ugyanazon társadalom tagjai is — legyen tehát célunk is közös! A cikkíró végső következtetése is a polgári magyar, osztály- és nemzeti békén alapuló egylet: Felekezet, nemzetiség és osztálykülönbség nélküli egyletet kell tehát alakítani, hangoztatja az aláíró, Keselyű.⁹

Tekintve, hogy minden más, már működő egylet működése — mint később jórészt a Népkör működése is — a „dízvacsorákkal egybekötött táncvigalmak" rendezésében merült ki — bármilyen célú legyen is e vacsora és táncvigalom —, az ily, elvek körül folyó vita feltétlenül a vitázók dicsőségére szolgált.¹⁰

Mezey azonban folytatja a vitát — így válaszolva „keselyű"-nek: "Nem gyűlöli ő sem a zsidót, sem a protestánst, de minden felekezet nevelje ifjú nemzedékét külön-külön. Hiszen van Szabadkán két felekezeti elvásokör is, a zsidóké és a szerbeké (itt: nemzetet, nem vallásfelekezetet említ, ami egy magasabb lépcsőfokot jelent). Mire „keselyű", azaz a szerkesztő, Radits röviden azzal válaszol, hogy nem kíván polémiába bocsátkozni, hiszen ő maga is jó katolikus, tehát nem kíván külön katolikus egyletet (kissé homályos fogalmazás ez persze), mégis örvendene a katolikus egylet helyes működésének (!?), nem magyarázva, hogyan is forgatta meg hirtelen köpönyegét a humanizmus felőli oldalról a felekezeti felé néző oldalára. Bizonyos itt csupán annyi, hogy a vélemények „harca" ekkor még a nemzet, a vallásfeleket vagy az általános emberi humánus körül forog, ha azután a „harcosok" nem is túlságosan elvhűek! Mégis közöl a lap írásokat mind a közgazdaság köréből (nem a termelési viszonyokat, hanem inkább a technológiai termelőerőket elemezve), majd pro és kontra — cikkeket a női tanítók alkalmazásáról, s az ipari fejlődésről is — a gépeket is népszerűsítve s egyes bankok mérlegét is közölve, valamint a Zombor vidéki Tanítóegylet ülésének jegyzőkönyvét is. Regisztrálja a lap az iparos- vagy kereskedőségek önképzőkörének és segélyegyletének közgyűléséről szóló jegyzőkönyvet is, persze már csak azért is, mert a „keselyű"-höz hasonló tanárok vezették azt le és szervezték. Ugyancsak Radits György, a „keselyű" nevű szerkesztő meg Milkó Samu, az erkölcsi kérdéssről és jótékonyaságról elmélkednek, moralizálnak, amint azt Farkas Antal jegyzi föl. Ugyanakkor közli a lap a nagybirtokosok egyletének, a Bács-Bodrog vármegyei Gazdasági Egyesületnek [GE] mint az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) fiókszervezetének alapszabályait is, amelynek vezetője Pál Antal, a megye első alispánja, mert itt Bácskában is ugyanazok a birtokosok-tőkések (virilisták) szerepelnek minden egyesületben és egyúttal a megyei hatóság élén is, akárcsak az akkori Bánátban. Ők állnak a munkásság még utópisztikus egyleteinek élére is,¹¹ amelyektől a moralizáló „keselyűk" a kispolgári moralizálást várják el — akár vezércikkekben is¹² —, ugyanúgy, mint az Iparosegylettől, a Színügyi Egylettől stb. is.

Mégsem tud elvonatkozni a lap, mint a külföldi-belföldi munkásegyletektől, úgy a nők akkor már aktuális emancipációjától sem, amely a nők foglalkozásában érhet el bizonyos eredményeket, mert „azon enyhült rab-

szolgaállás, melyet a nő általában még ma is elfoglal a férfi mellett...¹³ emancipációs tevékenységet követel meg, amit Raditsék az egyforma (férfit és nőt uniformizáló, aminthogy a munkát és tőke-birtokost is uniformizálni kívánja, a tőke—birtok—állam vezetése alatt persze!) nevelés, iskoláztatás útján vélnék és remélnék elérni (valószínűleg szintén az uralkodó elem, a férfi vezetése alatt).

Igy tér vissza a lap a Népkörhöz, amelyektől szintén megkívánja, hogy őrizzék meg a nép romlatlanságát az erre a célra szükséges barátságos összejövetel, hírlapjáratás és olvasás (természetesen a Bácska-szerű lapok olvasása), ismeretterjesztés és közműveltség útján. Ez legyen a célja a népköri csoportosulásnak — a félrenevelő kocsmázás helyett, amely csak oly szószátyárokat nevel, akik „felkarolják az egész világot sorsát”, holott még olvasni sem tanultak meg. Így foglal „keselyű” állást a régi vallásos morál oldalán a proletár világsors felkarolása” ellenében. Ebben látja a Népkör hivatását is. Ezt szögezi szembe a világsors mellé való kiállással, amely valójában ivásra, kocsmázásra, verekedésre kényszeríti a proletárt aminek viszont a Népkör — amely lapokat, könyveket tesz az asztalra — útját vágja. Viszont pártkérdéseket nem kell bevinni a Népkör helyiségeibe, megelégedve azzal, hogy keretei között a „művelt” ember hasson a „népre” mint ezt Bizek Kornél teszi közzé.¹⁴

A szegénységet nem rendőrkédként kezelve, jótékonykodás által szeretné megszüntetni,¹⁵ amelyet az ifjúsági Dalkör is folytasson, míg a polgárság alakítson népegyleteket, hiszen a katolikus népegylet amúgy is haldoklik már, és önmagával is meghasonlott, belső ellenmondásban állva önérdelkeinek hódol, nem pedig eredetileg kítűzött céljainak: el kell tűnnie, úgyis csupán a hierarchia érdekeiért küzd.¹⁶ Az új egyesület, a Népkör ezt ne cselekedje. Legyen általános népegylet, terjesszen ismereteket s e földön teremtsen meg a mennyet. A józan haladás, a művelődés legyen (jó polgári) célja. Legyen a város közérdekeinek gócpontja, ellensége a maradiságnak, elmaradásnak, fonákságnak, erkölcsstelenségnek. Hordja szívén a polgár, a nép érdekeit, tagjai legyenek már eleve is (!) műveltek, legalábbis írástudók. Szervezzék az egyesület, a Népkör, könyvtárakat, tartson felolvasásokat, vitákat — csak a politika vitáját zárja ki köréből, valamint a politikai lapokat is. Legyen a Népkör központi egyesület, de a város kerületében legyen nyolc fiókegylete a plebs számára, az írástudatlanok számára (akik így — mint proletárok, parasztek — függenek a művelt polgároktól és azoknak vezetése, irányítása alatt álljanak). A fiókegyletekbe járjanak népies lapok, népies könyvek, (megteremtve így az osztálykultúrát a tőke—birtok—állam érdekében) és felügyelőjük legyen az írástudó polgár, aki felolvasásokat is tartson számukra, de foglalkoztassa őket kézimunkával is. Ide járjon be esténként a „plebs”, a proletár: a főegylet legyen a szív, a vérkeringés szabályozója. Ezekből a periférikus proletár-, parasztkörökből kiválhatnak esetleg egyes „hitfelekezeti szekciók” is, hogy „bekövetkezék ama idő, midőn azt mondhatjuk: a nép a miénk! És a nép viszont mondhatja: ti az anyémek vagytok!” Így végre megértettük a felekezeti-felekezetellenes körök lényegét: hiterkölcösöt, felekezeti erkölcsöt a plebsnek, proletárnak-parasztnak, felekezetet túli Népkört és erkölcsöt a művelt polgárnak! Így, erre tanít bennünket a lapban György László, megfejtve az eddigi rejtélyt.

S ha Mezey Ignác, a felekezeti Népkört kívánó pap nem értené meg György (Radits) szavait, hozzászéri ez hamarosan!¹⁷ Ne rágalmazza, gyanúsítsa őt a jelkés, hiszen nem sérti ő a katolikus egyesület, mint azt a pap hiszi róla — és Voltaire-ről is —, amit egyikük sem állít. Egyszerűen különválasztja a polgári művelt Voltaire-eket a műveletlen proliktól, valásfelekezet terén is, alárendelve a proletárt a művelt, voltairianus polgárnak. Így eléggé kiviláglók számunkra is a Népkör szándéka és jellegzetessége. Talán csak a politika kiküszöbölésére való törekvés út szöveget fejünkbe, különösen ha megtudjuk, hogy a Népkör emberi sokszor azonosak a későbbi Függetlenségi Kör embereivel, vezetőivel, sőt a Népkörből kívánják kialakítani a 48-as pártot is...

De talán némileg megmagyarázza ezt a helyzetet és véleménybeni ellentmondást egynéhány oly vitairat is, amely egy-két évvel előbb, a kiegye-

zés (1867) és a Népkör megalakulása (1872) közötti időben látott napvilágot, s amely a Deák-párt ellenvéleményét és kritikáját fejtegeti és tárja elének a *Balpart* ellen irányítva szavát.¹⁸

„... A nemzet ura lett önsorsának... mi a kivívott közjogi alapot elfogadva... összes erőnket a berendezésre és javításra (reformokra) fordítva...” a népnevelést kívánjuk terjeszteni, hogy a pallérozott nép... az ámitóknak áldozatul ne essék” és tudjon önsorsán anyagilag is javítani. Jó igazságszolgáltatást, bíróságot, közigazgatást, iskolákat, közlekedést kívánnak tehát (a kiegyezés alapján állva), igazságos adóenyhítést, hitelt, vagyonosságot, közbiztonságot és erkölcsöket és főleg belbékét, a balpart felforgató tevékenysége ellenében, hiszen a király törvényes máris, és van alkotmányos országgyűlés, és Horvátország meg Erdély (1868) visszaléptek a magyar birodalomba és bízalom uralkodik a király és a nemzet között.

Igy fel is teszi a Deák-párt „a Szabadkai baloldali Párthoz” nyílt kérdéseit:¹⁹ Elismerik-e azt, hogy Magyarországnak és Ausztriának vannak közös ügyei? Ha elismerik ezt — mint ezt az 1848-as törvények is elismerték —, hogyan képzelik akkor ezek megszervezését közös minisztériumok és delegációk nélkül? Hiszen a balpart az egyezséget félretenni, lerombolni igyekszik! Nem ámitják-e a népet, amikor adóleszállítással, a dohánygyedárúság és a bélyegadó eltörlésével kecsegtetik? Ugyanakkor, amikor a teljes önállóságot, vagyis a külügyek és hadügyek költségeinek önálló viselését — Ausztria segítségével való viselését — hirdetik. Mi az oka annak — teszi fel a Deák-párt a provokatív és szinte már a hazáárulás vádját tartalmazó kérdést —, hogy a nemzetiségi izgatók (nem a nemzetiségek maguk — mondja —, mert ezek testvéreink), kiknek céljuk a nem magyar ajkú polgárok elidegenítése a hazától, mindannyian éppen a baloldallal szövetkeznek, a balpárttal, és istenítik Kossuth Lajost? Érdemes itt megjegyezni, hogy a Deák-párt programját is ugyanannyi bunyevác, mint magyar írta alá! L. P.) És ugyanakkor, amikor a régi 48-as vezérek Deák mellé álltak. Nem kockáztatja-e a balpart „hazánk állami egységét (!?)”, s tudják-e biztosítani azt, hogy ily módon „a forradalom lángja hazánkat el nem (sic!) borítandja?”

Mindezt ismételten kérdezi a Deák-párt és vádló hangon, miután már 1868. december 30-án intézték hozzájuk az „Észrevételek”-et (cikket) a *Szabadkai baloldali politikai hitvallásának* programjára.²⁰ A balpart most sem a balreformokra „irányozza törekvéseit”, holott a kiegyezésből következő alaptörvényeket a király immár szentesítette (5.). Pedig ily irányú ellenzéki javaslatait „örömmel üdvözöltük volna” (7.), de ezen a beltéren inkább akadályozva a törvényhozást, mert csak a közjogi állapot megváltoztatása a célja s szerinte „a kibékülés olajága meddően maradt”, mert a kiegyezés „az ország jogait sirba dönti” (8. lap). Holott ez irányú szavaikban is sok az ellenmondás (9.), hiszen az adóterhet elviselhetetlennek tartják így is, pedig az önálló külügyekkel és hadügyekkel az adó csak növekedne. Persze az adók terhesek, de azért, mert „szegények vagyunk” (10.), mert különben 135 milliót tesznek ki, holott Olaszország adója 444 millióra rúg (11.). Ne feledjük azt sem, hogy Ausztria az adó 70%-át magára vállalta, ránk annak csupán 30%-a jut. Nem önállóságra kell tehát törekedni, hanem gazdaggá kell tenni a népet, emelni kell adóképeségét, terjeszteni az értelmiséget, a vallásosságot, a munkásságot, takarékoságot (12.). Ne feledjük, a király nem bízna a balpart által kormányzott országban és a külföldi tőke is újra elkerülné Magyarországot (14.), hiszen félne a polgárháború veszteségeitől. A 48-as izgatás, ha a part nem is kívánja a forradalmat, mégis oda vezetne előbb-utóbb. Pedig így is „valóságos nemzeti hadsereg alkotott” (15.). Mi „irtózunk a forradalomtól... ez... öngyilkosság lenne” (17.), míg a delegáció útján „jogot gyakorolunk” a külügyekre és hadügyekre (19.). A balpart programjába vette a nemzetiségi kérdést megoldását is az igények kielégítése, az egyenjogúság eszméinek megtestesítése által” (20.). De hiszen ezt a Deák-párt már régen teljesítette is (?), míg a nyelvhasználat tekintetében a baloldal „egy hájszalnyival sem akar a nemzetiségeknek több jogot adni, mint a jobboldal” (21.), sőt ellenkezőleg a Deák-párt nyújt többet, ha persze az ország-

bán csak egy politikai nemzet lehet is (!), ha az állam nyelve a magyar a nemzetiségek „korlátlan” használhatják saját nyelvüket (?) (22.)²¹ A nemzetiségek egyenjogúsítása lehetetlen, hiszen megkívánná a külön nemzetiségi politikai nemzeteket, ami viszont feltételezi a külön nemzeti területeket is (22.), ezt pedig nem ígérhetjük, már csak azért sem, mert egyes területeken élnek s a szétszakadozott ország „a külföld martaléka lenne.” Vajon a balpárt „megadná-e a külön területeket s nem ámitana?” (23.) A szerbet el nem tudják ámitani! Es így, ha nem is kívánnak forradalmat, de izgatva a népeket, „a felizgatott néptömeg oly elemeket hoz felszínre, melyek félre szokták tolni a mérsékelni kívánó vezéreket ... (25.) Ezek voltak a két párt közti lényeges különbségek a balpárt és a Népkör megalakulása idején.

III. A NÉPKÖR ÉS A BUNYEVACOK

Persze ebben az időben (1867—1869), sőt még a 80-as években sem volt arról szó, sem a 48-as függetlenségi, sem pedig a szabadkai bunyevác körökben, amit a Deák-párt (melynek soraiban s az aláírók között, mint tudjuk, majd annyi bunyevác szerepelt, mint ahány magyar) felrött nekik: mintha külön területet és forradalmat kívántak volna, holott a Népkörben is (akárcsak a Deák-párt soraiban) számosan voltak bunyevácok és 1886. május 7-én az egynéhány nemzeti öntudatra ébredt bunyevác értelmiségi és Mocsáry Lajostól, a függetlenségi vezértől, azaz a párt kigolyozott volt elnökétől, a „fehér hollótól” (ahogy a románok elnevezték), akit egy év múlva (1887) Újvidék jelölt képviselőnek, de nem tudott, a szerb radikálisok segítségével sem behozni a képviselőházba (1888-ban azután a karánsebesi románok választották meg) csupán azt kívánata, hogy tegeye lehetővé az anyanyelv bevezetését az elemi iskolákba, aminthogy a „fehér holló” sem harcolt egyébért, mint azért, hogy a kormány hajtsa végre az eléggé maradi 1868/44 tc. — t., a „nemzetiségi törvényt”²² amelyet 1918-ig sem hajtottak végre, sőt igyekeztek törölni is a törvények sorából.

A bunyevácok elmaradtak tudás tekintetében a szerbek mögött, írja a „bunyevác patrióta”, azaz Ambrozije-Bozo Sarčević, „mert nem élhetnek szellemi életet, nincs egyetlen lapjuk sem, amelyet saját politikai kívánalmaik értelmében szerkesztenének”, holott „politikai kívánalmaik azonosak a magyarokéval”. Imakönyvük az egyedüli anyanyelvű irodalmi termékük. Nincs szellemi vezetőjük. Az értelmiségiek, a középosztálybeliek elhagyják, mire idejutottak, népüket, megszűnnek bunyevácok lenni, még papjaik sem érintkeznek velük a templomon kívül, sőt számos papjuk nem is igen tud bunyevácúl (127.). Csupán a nagyprépost, Ivan Antunović és a két Mamuzić-testvér az egyedüliek, akik szót mernek emelni népük érdekében (még ebben az időben; azután a Mamuzićok is, ők is a bunyevác kultúra ellen fordultak! L. F.), s a legtöbben — magyar hazafiasságukat bizonyítandó — rejtegetik nemzeti hovatartozásukat. Iskoláink mind magyar nyelvűek, s így a kis bunyevác csemeték nem értik tanítójuk, tankönyveik nyelvét; nem is tartják fontosnak az elemi oktatást, csupán a magyar nyelv tanítását. Hiába mondta, nem nekünk mondta, Deák Ferenc is, hogy „az anyanyelv ismerete nélkül a gimnázium sem érheti el célját”²³ Rossz politika ez, lelketlen tevékenység (134—135.). No de ha a törököt, latint, németet kibőjtölte a bunyevác, nem vész el a magyar hivatalos nyelv nyomása alatt sem! Persze, Lazo Mamuzić mint polgármester semmit sem tett, s a bunyevácok emiatt a Pučka kasina, mind pedig a Polgári Kör tagjaiként az uralkodó (Deák-párt, majd Szabadelví Párt — L. F.) pártok segítették győzelemre a választások alkalmával, és Ivan Antunović is csupán a klérus érdekeit tartotta szem előtt, csupán a jámborság és istenfélelem érdekében szállt síkra nyelvünkért, hogy az egyháztól el nem szakadjunk (137.).

Persze a Mamuzić (Mamuzsits) testvérek már 1860-ban is bunyevác nyelven szóltak a néphez, de (habár Bozo nyílt levelét a független párti Mocsáryhoz intézte) a bunyevácok kénytelenek voltak jórészt elhagyni az ellenzéki táborn is, mert az már előzőleg szintén háttal fordított népünk-

nek! „Amikor az itteni, helybeli ellenzék Népkör néven egyesületet alapított, ennek vezetői a szabadság, egyenlőség és testvériség nevében felhívták — vallásra és nemzetiségre való tekintet nélkül — a város egész polgárságát. Volt is 'ennek foganatja' („bilo je i uspiha“): mindaddig, amíg a Népkört (Pučki krug) is magával nem sodorta a nem magyar népek elleni ellenséges, sovén magatartás. „Hibáztak a vezetők, amikor nem akadályozták meg az országban uralkodó sovinizmus bevonulását a Körbe...” „Amikor a bunyevácok látták, hogy a Népkör mindent csak a magyarok érdekében cselekszik...” akkor „kezdték magukat rosszul érezni a Körben”: Véglegesen akkor szakadtak el a Körtől, amikor a magyarok a kalocsai érsekségtől azt követelték, hogy részesítse előnyben a magyar mise-mondást (154—155.). Azután kiagyalt panaszokkal, denunciaciókkal 'kisérelték meg „erkölcsileg agyonverni” („da ih moralno ubiju”) népünket (156.) az orosz pánszlávizmustól való félelmükben. De ez a rettegés is meg fog egykor szűnni... — hisz a nyílt levél írója, megmagyarázva egyúttal azt is, mi volt az oka a bunyevácok kilépésének a Népkörből, azaz a Függetlenségi Pártból. Ha a Függetlenségi Pártban több a Mocsary Lajos és kevesebb a Komjáthy Béla, úgy valószínűleg továbbra is együttalhadhattak volna.

Vagy ahogy Petar Pekić írta.²⁴ „1848 után a magyar arisztokrácia fénye és fényűzése a bácskai horvátok képviselőinek egy részét magához vonzotta. Már addig jutottak el, hogy számos bunyevác nyilvánosan is magyar-ként nyilatkozott... fennállt már annak veszélye, hogy a bunyevátság mint olyan meg fog szűnni. Ivan Antunović vette elsőként észre ezt a veszélyt... Már 1865 óta Strossmayer püspök Rački s mások társaságában hozzáfog a nemzet újjászületésének munkálataihoz”. „Csatlakoztak mozgalmához Ambrozije Šarčević, a tiszteletes Blaž Modrušić, dr. Lazar és Agoston (Ago) Mamuzić, Karlo Milodanović és Stjepan Grgić, a népi író” (156.), de kedvüket szegte dr. Franjo Somborčević nyilatkozata 1869-ben: „Ivo testvér, megkésett a te javaslatod. Mi már elmagyarosodtunk!”, holott ekkor csak arról volt szó, hogy megmaradnak-e a bunyevác elnevezés mellett, mert ha horvátként lépnek fel, a magyarok üldözésének teszik ki magukat továbbra is.” Somborčevićéket Antunović és Šarčević ekkor otthagyták, de a mozgalmat egymagukban is tovább tervezték (157.). A Mamuzićok is csatlakoztak hozzájuk, és Antunović megkezdte az első hír-lap megindításának munkálatait is. 1870. március 19-én jelent meg a Bunjevačke i šokačke novine első száma, tehát a Népkör megalakulása előtt még, és talán ez hívta ki leginkább a Népkör bunyevácellenes ellenreakcióját. Esetleg még inkább az a tény, hogy 1872-ben — azaz a Népkör indulásának évében — Karlo (Kalor) Milodanović megindítja a Mischečna kronikát is (magyarul: Bunyevác és Sokác Újság és Havi Krónika). Némi bunyevác horvát irodalom is megjelenik ez időben e lapok táján. Erre megindult a magyar sovinizmus ellenakciója, megindult a gyanúsítások és rágalmozások áradata, mire a bunyevácok sorra („listom”) elhagyták a Népkör magyar olvasótermét, amelyet addig egyként látogattak a magyarokkal. Ezt viszont újabb üldözések, majd a bunyevác iskolák bezárása, a bunyevác tankönyvek kiadásának betiltása követte (160.), amit jóváhagytak. Az üldözéshez csatlakoztak a már elmagyarosodott Latinovitsok, Vojnićok, a latifundisták és nagybirtokosok, akik maglyát is gyűjtöttak a horvát nyelvű vajdasági könyvek alá. A Népkörből való kilépést követte azután Šarčević s a Mamuzićok részéről a bunyevác Pučka kasina (Népi Kaszinó) megalakítása. (1878-ban; 161—162.), amelyet azonban Gromonék (ismert szabadtűz, vajdasági politikus, főispán stb. — L. P.) hamarosan betiltottak, s amelyet egy év letelte után újból engedélyezniük kellett (163.).

Itt feltétlen szembetűnik az a jelenség, hogy a Mamuzićok—Mukitsok elleni hadjáratuk során létesítették a Pučka kasinát, azaz a Deák-párti, majd (1875-től) szabadelvű párti kaszinó és kör köré csoportosultak 48-as (balpárti, függetlenségi párti), azaz Népkör elleni harcukban. Így a szabadelvű-függetlenségi harcokban a bunyevácok, horvátok is részt vettek, ha horvát jelszavakkal is, és lehet, hogy ez tette lehetővé — a szabadelvű kormánypárt részéről — a Pučka kasina engedélyezését (1878), hiszen ezt a Mamuzićok — a kormánypárt emberei — kívánták a 48-as Mukitsék

ellenében. Persze a Mukitsok — a Népkör emberei — hamarosan maguk is elmagyarosodtak, s kiűzték, kiundorították a Körből a horvát bunyevácokat. Látszatra bunyevác—magyar közös pártharcról volt itt szó, de a látszatot az teremtette meg, hogy mind a Mukitsok, mind a Mamuzicok is elmagyarosodtak és a bunyevátság között csupán párthíveket, szavazókat kerestek. Mindez elősegítette a bunyevácok további elmagyarosítását, de (actio est par reactio nis) egyúttal a bunyevác nemzeti öntudat kifejlődését is (ami itt persze továbbra már nem lehet témám, amennyiben nincs kapcsolatban a Népkör történetével). Talán még az 1902-es vagy 1913-as Neven alapján mondanánk egy-két szót a Népkör bunyevác kapcsolatairól.²⁵ Így a Katolikus Kör multságáról szólva a Neven egy cikke így szól a Népkör-ről: A vacsorán Varga Károly, a Népkör elnöke felköszöntötte Paja Kulundzicót (Kujundzicót) mint a Katolikus Kör elnökét, kihangsúlyozva, hogy ezt nem mint a Népkör elnöke, hanem mint maga is jó katolikus cselekszi. Az ünnepségen mégis megjelentek a 48-as népkörösök közül a 48-as dr. Mukits Simon képviselő és mások is — az ellenkörből — Paja Kujundzic vagy Jozika Antunovic körében.

Egy másik cikkében a Neven mint nemzeti öntudatra ébredt, de katolikus, klerikális lap Laza Mamuzicót, a szabadelvű kormánypart képviselőjét, polgármesterét azzal támadja, hogy rossz tanácsadókra hallgat és ezért hathat rá Mukits Simon — Paja Kujundzic helyett. Csak a tájékoztatlanok hiszik, hogy őszinte barátai ezek a bunyevácoknak, csak azok hiszik, hogy a Gazdakör emberei teljesíteni fogják a bunyevác kívánságokat. Arról sem lehet szó, hogy újból be fogják vezetni a horvát tanítási nyelvet az elemi iskolákba: ezt Laza Mamuzic már elpuskázta. Informatív közli a lap — ugyanitt — a hírt a szabadkai Kossuth Kaszinó alapításáról is, amelyen vagy száz kisiparos vett részt, akik között néhány bunyevác is szerepelt, de amelynek élén szintén dr. Mukic Simon (a 48-as népkörös tribun) áll, a függetlenségi elnöke egyúttal, akik éppen ebben az 1902. esztendőben fogják a Népkör nevét Függetlenségi Körré változtatni.

Ez a harc a 48-as függetlenségi és az öntudatra ébredő bunyevácok lapja, a Neven között végighúzódik egészen 1918-ig, s így még 1913-ban is találkozunk olyan polemikus cikkekkel a hasábjain, amelyek — pl. a „függetlenség” ellen hadakozva — azt hangoztatják, hogy bizony van és volt a bunyevácoknak panaszja elég a magyar sovinizmus ellen, amely nem elégszik meg azzal, hogy a bunyevác nemzeti öntudatot egyesítse a magyar haza szeretetével — amint ezt teszi is —, de felveti azt a téves követelményt is, amely szerint a bunyevácoknak nyelvük szeretetét és ápolását is el kell vetniük, mert az állítólag ellentétben áll a magyar hazaszeretettel.²⁶ A régi öregek még emlékezni fognak — írja Sarčević — a fiatal Mamuzicok harcaira, de arról is, hogy a Mukits által vezetett balpart éppen a bunyevácok segítségével verte le a jobbpártot (Deák-párt, majd Szabadelvű Párt, a Mamuzicok partja). Akkoriban a város többsége ott gyülekezett, együtt a bunyevácokkal, a Népkörben. Mikor azonban a magyarok türelmetlenné váltak, és szemükre vetették a bunyevácoknak, hogy anyanyelvükön társalognak egymás között, megkezdődött a bunyevácok kivándorlása a Körből és felmerült a Bunyevác Kaszinó eszméje. Amikor azután Mukitsék a bunyevác nyelvű miséket is betiltani készültek már, válaszul megalapították a Pučka kasinát (Népi Kaszinót) és megalakították a Mamuzic—Antunovic (szabadelvű kormány-)partot. De amikor látták, hogy Mamuzicék is ellenzik kívánalmaikat, hátat fordítottak nekik is a bunyevácok. Szabadok lehetünk-e anyanyelvű iskola és tankönyvek nélkül, szabadoknak nevezhetjük-e magunkat, amikor a Kolo mladeži (Ifjak köre — Legényegylet) szabályait nem hagyják jóvá és a kört magát csendőrökkel ugratják szét?

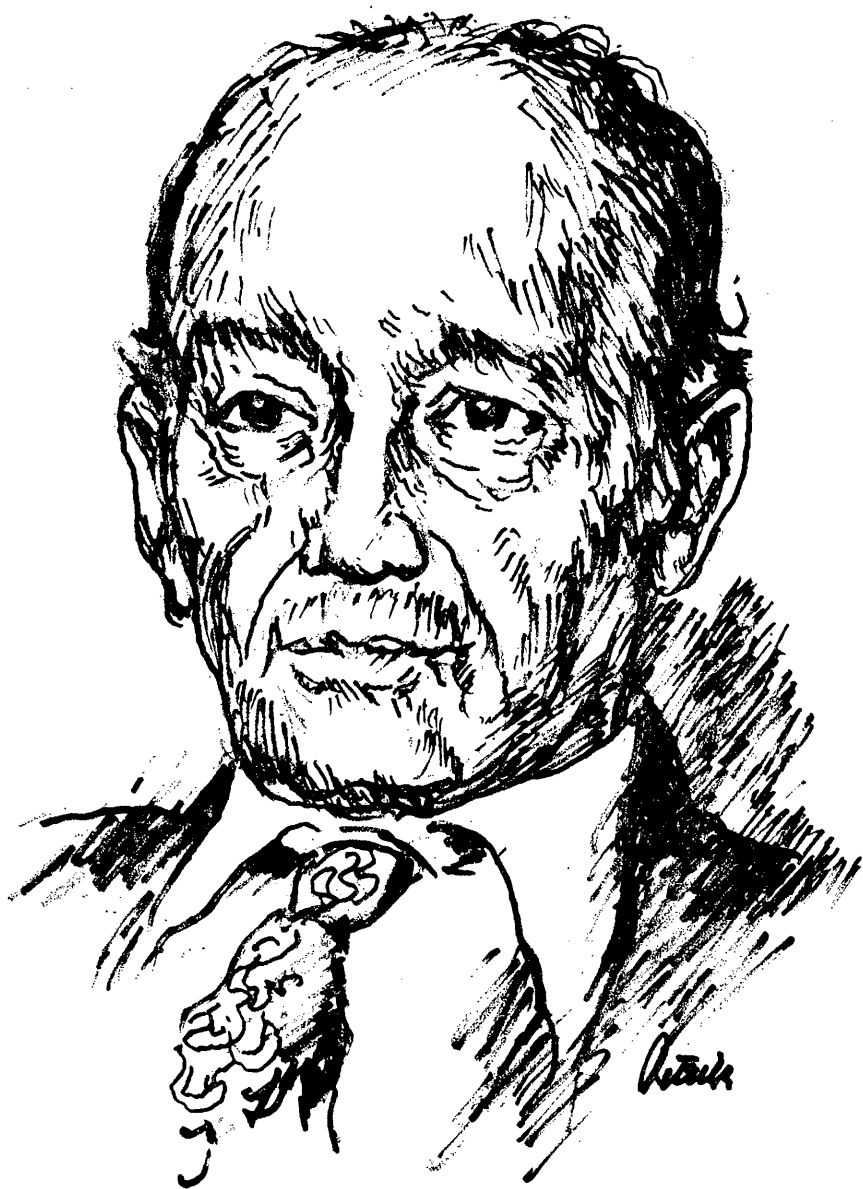
Szabad-e a nép, amelynek tanítóit, papjait üldözik, hacsak bunyevác nyelven esketnek, tanítanak, írják okmányaikat? Szabad-e a nép, amelynek gyermekeit kiüldözik a szerb színházból? Szabad lehet-e az a nép, melynek fiait az iskolában, büntetésül, a hátulsó padba ültesik, ha odahaza családi körben nem sajátíthatták el a magyar nyelvet, ily módon kiüldözve népünket az iskolából, a kultúrából? Magyar testvérek — fordulnak ezután

egyenesen szomszédjukhoz — béküljetez ki a bunyevác nyelvű olvasókönyvvel, katekizmussal, misével — s itt harciassá válik a cikk és fenyegető hangúvá, sőt profétai-vatesi hangot is ölt —, mert eljöhöz az idő, hogy magatok fogjátok mindezt felajánlani nekünk, de akkor már esetleg késő lesz!

(Folytatjuk)

JEGYZETEK

1. Bácska, Szabadka, 1871. I. 7. és 14.
2. Uo. 1871. I. 21.
3. Uo. 1871. I. 2.
4. Hoz „Türr Pista meg puskát!” — harsogta pedig nemrégiben a Garibaldi-nóta („Eljén Garibaldi!”)
5. Az osztálybéke itt láthatólag a cél, de az osztálykülönbségek meghagyása is egyúttal, és pedig az egyház segítségével.
6. Bácska, 1871. I. 21.
7. A humanizmus és felebaráti szeretet itt feltétlenül felekezeti és osztálybékét jelent: szociális békét.
8. Erkölcösség — itt feltétlen a polgári erkölcösséget jelzi, amint a tudós is — a felekezeti ellenében.
9. Bácska, 1871. I. 21.
10. Uo. 1871. I. 21. A Topolyai Olvasóegylet könyvszerzés céljából zárt körű táncvigalmat rendez Zomborban az Ifjúsági Dalkör javára; a háziasszonyok „táncvigalmat” rendeznek; közöttük van a latifundista Latinovits Nep. Jánosné, szül. Bogár Irén is stb.
11. Uo. 1871. I. 28.
12. Uo. 1871. III. 11. stb.
13. Uo. 1871. III. 11. stb.
14. Uo. 1871. VI. 10.
15. Uo. 1871. VII. 1.
16. Uo. 1871. IX. 2. Hierarchia — az akkori, főleg a „karlócai” szerb szóhasználat szerint (jerarhija) — az egyházat, egyházi hierarchiát jelenti bizonyára, hiszen katolikus egyetrlől van szó.
17. Uo. 1871. IX. 16.
18. Arhiv Subotica. A szabadkai Deák-párt programja. 1869. I. 15. 1—7.
19. Arhiv Subotica. *Nyílt kérdések*. 1869. II. 14. 1—4.
20. Arhiv Subotica. *Eszrevételek*. Szabadka. 1869. (Keltezés: 1868. XII. 30.) Ezt a 27 oldalas füzetet számos bunyevác írja alá. A balpárt programját nem találtuk a levéltárban.
21. A bunyevácok csak magyar iskolát látogattak. Megelégedtek volna csupán saját bunyevác elemi iskoláikkal. Erre a kérdésre még visszatérünk a Népkör bunyevác tagjaival kapcsolatban.
22. Neven, Sombor. 15. VIII, 15. IX, 15. X, 15. XI 1886. *Otvoren list jednog bunjevačkog patriote Lajošu Močariju*.
23. Bunyevácról fordított magyarra.
24. Petar Pekić: *Povijest Hrvata u Vojvodini od najstarijih vremena do 1929*, Zagreb, 1930. (A vajdasági horvátok története a legrégebb időtől 1929-ig.) 156—163. Vö. mindezt a *Bunjevačko-šokački kalendár* (Bunyevác-Sokak naptárban) 1879-ben megjelent cikkel is: *Povist prvog bunjevačkog dila i pokreta* (Az első bunyevác mű és mozgalom története), 20—27., amely szerint a bunyevác birtokosok dicsőségnak tartják, ha népiüktől cslzakadnak, s nem tudnak vele már egykori anyanyelvükön érintkezni. Ilyenek a Sučićek, Vojnićok, Pilasanovícek, Latinovitsok stb. Ez az oka annak is, hogy (saját uralkodó osztály nélkül mint „nem történeti nép”, „mint történelem nélküli nép” L. F.) a nép — különállva saját művelt rétegetől — elmarad és semmi szerepe sincs már a társadalmi-gazdasági politikai életben. Majd e cikk is megemlíti az első bunyevác lapot, sőt Kalor Miladinovíc két éven át megjelentó Subotički glasnikját meg a Bunjevačka (Pučka) kasinát is (1878) (22—23.), közölve a Pozivot, felhívást is az aláírók nevében (25—27.).
25. Neven 1902. 2. szám, 20—21. és 8. szám 24—125. Varga Károly 48-as képviselő is stb.
26. Neven 1913. VII. 26., 20. szám: Domoljub cikke: *Ozbiľna rič*. Nincs kapcsolatban a Népkörrel egy másik cikk (aláírással) — *Jesmo li mi „egyebek?”* —, amelyet azért, mert igen jellemző a korra és a körre, itt közlünk legalább: „A statisztika szerint vannak e hazában magyarok, németek stb. és vannak „egyebek is”, vagis cigányok, bunyevácok, sokácok, vendék, illírek, krasovánok, dalmátok, bosnyákok is”, és nem tudom még milyen nevű horvátok és szerbek”. Mért nem osztják fel a németeket is svábokra, szászokra, bajorokra stb. vagy a magyarokat székelyekre, kunokra, csángókra stb.? Csupán a horvátokat részesítik e „szerencsében”. Persze teszik ezt azért, hogy megtagadhasák anyanyelvű iskolázatásukat azzal a kifogással, hogy egy jelentéktelen nyelvjárás nem válhat iskolai nyelvvé... Egy időben elfogadtatták velünk azt, hogy magyarok vagyunk, s azután meg is követelték tőlünk a magyar beszédet, beszíntetve az anyanyelvű oktatást stb. Azután bekövetkezett az egyházi nyelv kérdésének feltévése, amikor ezzel kiűzték a Népkörből is. Így került arra a sor, hogy már nem szegyenkezzünk „jelentéktelen” „nyelvjárásunk” miatt, s már nemzeti öntudattal állítjuk, hogy nyelvünk a horvát-szerb nyelv, hogy van *történelmünk* és irodalmunk! Így horvát néppé még akkor is így fejlődöttünk fel, ha az 1900-as statisztika szerint 188 000 a horvátok száma, de vannak rajtuk kívül 99 000-en „egyebek” is. A románokkal már közölték nemrég, hogy megengedhető számukra a szimpátia érzése saját nemzetük iránt; ezek után ugyanezt nem róhatják fel nekünk sem. A vér nem válik vízzé” (Neven, 1913. XII. 20. Erre az időre esik Tisza István próbálkozása a magyarországi románok felé és Románia felé a balkáni tervek számára. Innen ez az engedmény! L. P.)

ZAKÁNY ANTAL

AZ EMBERSORS KÖLTŐJE

Zákány Antal a második világháború utáni években jelentkezik verseivel. Bócsán (Magyarország) született 1918-ban. Gyermekkorától Szabadkán él. Fiatalon kétkezi munkássá válik. A háború alatt bútorfestő, kőműves, pályamunkás, egy ideig munka nélkül tengődik. 1947-ben fatelepi ór, majd a moziban jegyszedő, bankszolga.

Írásaira felfigyelnek, a Magyar Szó napilap munkatársa lesz, de 1949-től a Szabadkai Városi Könyvtárban dolgozik, majd a Dolgozók hetilapnál és ismét a Magyar Szó szerkesztőségében alkalmazták.

Az újrainduló Híd folyóiratban, a *Téglák, barázdák*, majd a *Kalászkok* című antológiákban, lapokban közli figyelmet keltő verseit.

Első verseskötetét 1954-ben *Fönt és alant* címmel az újvidéki Testvériség—Egység Könyvkiadó Vállalat jelenteti meg. A Forum Könyvkiadó *Napfény a sárban* címen 1959-ben, *Varázslat* címen 1961-ben, *Földindulás* címen 1965-ben, *A vas nem kenyér* címen pedig 1974-ben adta ki könyveit. Az öt verseskötet néhány híján kétszáz verset tartalmaz. Szerbül *Blizine i daljine* címen jelent meg műve a szabadkai Osvit kiadásában 1963-ban. Versekkél szerepel *A vajdasági ég alatt* (1960) és a *Gyökér és szárny* (1976) című antológiákban.

Versértő embernek vagy a zákányi élet ismerőjének, sorstársnak kell lenni, hogy átéljük, miként mutatja meg a költő önmagát, hogyan kívánja láttatni, milyen a szegények, magányosok, elhagyatottak világa.

Marva szeretéssel, rongyos gúnyában nehéz barátságot szőni. Megkérdezi, mit akar velük az inség tenni. Várja, hogy a nyomor megسيمogassa a festőeségedet. Társtalanság idején az óraütést figyeli, hogy fölrepessze a titkok burkát. Milyen titkok rejtekébe szeretne a költő kutatni, belátni? A válasz túl egyszerű, ha azt hiszi bárki is, hogy az életét, környezetét megváltoztató titkokat szeretné megismerni. Ennél többet akar Zákány tudni a dolgok értelmét, összefüggését, egymásra hatását, az élet minden megnyilvánulását szeretné látókörébe vonni, hogy vizsgálja, elemezze és átlenyegülten versbe fogva adjon önmagán keresztül időzített jelet az életről.

Vallja, hogy visszhangok ércét kovácsolja, mert szeretné, ha értenék, amit mond. A költő által vagy mások kiáltásából teremtődik a visszhang, versének visszhangja. Milliók kívánságából veszi magának az erőt és tudja, hogy a dac kemény sziklái védik, amikor a szívek bozótjában kutat, hogy lássa, mikor kell megfűjni tülkét a bajnak, de nem részegszik meg töle öncélú nótája.

Öncélúság? Zákány rámutat olyan társadalmi jelenségekre, állapotokra, melyekről szólni kell, mert a koldus is méltán akarhat. Elégsé a meg-látás, ha az életsúly terhének elosztásán kell változtatni? A költő azt mondja, hogy az élet tisztasága zsenge ág, és tenni kell valamit, hogy az ág lombbá terebélyesedjen. Zákány azonban sokszor egyedülállónak érzi magát, és amikor magába néz, falat lát. Arnya bedől a semmi falán, az éjszaka vastag falát akarja ledönteni, ha mással nem, hát pusztá kézfogással.

Nem vitás, Zákány Antal önmagával viaskodik és minden kötetében szemét bántja a titok, keresi a fák beszédét, mert érzi, tudja, hogy a fák szavából erdőzúgás lesz. Az ágrólszakadtak életében az ágba kapaszkodik, mert az ág a szegényeké. A roppant gallyak ölelését várja, amikor ráhull a félés. Volt egy fájuk, melyet kivágtott a villám és a kétely. Az őszinteségre neveli a magot, hogy valóság legyen a zöldje.

Köteteinek megjelenésekor a bánatok költőjének, borúlátó énekesnek, dekadensnek, a rejtelmek kinyilatkoztatójának, negatívban maradt versek írójának nevezték, „... aki az egyéni bánat fekete színeit csöppenti a költészet kristályvizébe”.

A könyvbemutatók, értékelések, melyek Zákány műveinek megjelenésekor íródtak, teli vannak ellentétes véleményekkel, értékelésekkel. Nagyon kevés látszik a költő magatartásából, egyéniségéből, különösen a fekete—fehér sémára épült műbírálatokban, melyek így mellékutakra terelik az olvasó figyelmét.

Maga Zákány Antal állítja: „... az osztályommal nem voltam soha ellentétben.” A szenvedés sósava azonban sísteregve kicsap, amikor jobb ételek híján csak vicсорítás van és fölforr a halál íze.

Verseinek olvasásakor tudomására jut az olvasónak, hogy a Zákány-vers olyan, mint a szombat: gyűjtője a köznapi szemétnék. Nála a május szennyest áztat, és dolgának tartja silbakolni az igazságért, mert a láng törzse a falánkságnak.

Azt írják róla, hogy az „én” költője. Ez az én azonban nem az öncélúság énje. A költő személy szerint vagy jelképesen jelen van minden versében. Nem kívülről néz, hanem önmagában kutatja a dolgok, cselekedetek, történések viszonyulását. Az ilyen helyzetből született versek igazolják, hogy a költő miként reagál az őt körülvevő világra és számára az sem kérdés, hogy ez milyen hangulatot vált ki az olvasóban.

A zákányi világban a szalma átveszi a fáradt ember terhét, a szépség bérese a csúnyaságnak, a nyomor illata a jóság mámore, nevető rengeteget mutat az álom, rügyek élnek az ég láthatatlan ágán, a gyökér kihajt és törzse terebély lesz. Mennyi életigenlés van az ilyen meglátásokban, versképekben!

A valóságban való ténykeresés és a meglátás harcát igazolja az, amikor vallja, hogy korhadt bodzaágat tart kezében, míg réveteg rónán lelkét nyomja a felleg. Nála a férfias ízek mordak, őt a sorsa történelembe mártotta. Ő, az átkozott gyalogos — és hányan mások —, sohasem látta még a tengert, önkezei ütik, számára a mag zsugori, pedig vannak, kik áldottak, mint a kéve.

Környezetvilágában Palics mindig csak legenda volt. Itt van a költőnek beszéde a szerencsével. Hiszi, hogy a csöndben tiszta minden, mint a megmosott puszta. A Bibichát nyugtatja, amikor borostás képű napjai sokasodnak és vadonatúj igazság kellene neki.

Egyszerűen kimondja, hogy a jó isten és a sors mással van elfoglalva, és lopnak a madarak, a szegények. Nevet szeretne adni a kenyérnek, az ő morzsaája a hangyának vagyont érő érték.

Meghalna egy kis jóságért. Csengő jégen át nevet rá az ősz, egyetlen melege az éltető sóhaj, s a télbe harapó kutya szájából kód száll föl az egek hóna alá.

Fél a vértől. Tudni szeretné, mit rejt számára a jövő tenyere. Felteszi a kérdést, hogy meg kell-e az életet éljenezni, amikor az ügyis harog. Megkérdi, hogy másnak vagy magunknak vagyunk-e bálványja. Így az önteltség és az önimádat ellen emel szót. Tudja, hogy a haszon az érdek fia akkor, amikor neki a nyomor nem ígér asszonytettet, de még az őszi est nyugalmát sem remélheti.

Az álomasszony égő kínnal élte szerelmét, és úgy érzik, ők „nem szépséggel égő lángok” voltak. Ölelésük romot, jajt, pusztulást hagyott maga után. Az átélt valóság mered itt rá vissza teljes igazával az örvénylő elmúlásban.

Zákány fölsír az igaz szóra, a jóra és vallja, hogy elfogad jogot és alamizsnát, mert őt a sorsa szegénynek keresztelte, aki pörlekedve kényszerül élni. Osztálya ősi karneválján meztelenül a hűséget keresi, mert fél a másik perctől, és a legnagyobb mutatványnak tartja, hogy él.

Él ebben a környezetben, sajátos világában, ahonnan elment a gyerek és oda vele egy szép elgondolás. Szeretné felfedezni a penész, a kópés színét, a jóság hosszát, de a ketyegő óra — az idő — mutatja, milyen az ifjuló koldus élete.

A tisztaságba vezető út mindenkié, most ez a köszöntő indult el rajta; mire a költőnek jó kabátja van, a szíve lett rongyos. Zákány Antal hatvanéves.

VISSZAPERGETETT GYERMEKKOR

JUGOSZLAVIAI MAGYAR ÍRÓK VALLOMASAI A GYERMEKKORRÓL

Az újvidéki magyar nyelvű Iskolarádió *A szép szó nyomában* sorozatát 1976 szeptemberétől a jugoszláviai magyar íróknak és költőknek adta át. Hogy miért, mi célból, arról az Iskolarádió Közlönyében megjelent sorozatbevezető cikk tájékoztat: „Az elmúlt évtizedekben tanulóink nagyszámú — a mi talajunkon született — kitűnő könyvet kaptak a kezükbe; két-három írónemzedék könyvei nevelik, alakítják a tanulók tudatát, élményvilágát. Hiányzik azonban, vagy legalábbis kevés az olyan kiadvány könyvtermésünkben, amelyben a fiatal nemzedék közelebről is megismerkedhetik azokkal, akiknek könyveit olvassa. A megismerkedést az írókkal nem tudják pótolni az irodalmi estek vagy rendezvények, hiszen az írók nemigen juthanak el minden iskolába vagy egyéb olvasói közösségbe.

Írói vallomásokkal, emlékezésekkel olykor-olykor találkozunk ugyan a gyermeklapok hasábjain, vagy a *Vallomások* című Forum-kiadványban és egyebütt is, ám ha egy nevelő összefüggő és folyamatos íróismertetésre szánja rá magát, bizony sokat kénytelen böngészgetni és kutatgatni, ki, mikor és hol beszélt önmagáról vagy gyermekkoráról, s tudjuk, hogy a fiatalabb korú olvasóinkat elsősorban az író gyermekkora foglalkoztatja a legjobban.”

A fent vázoltakból kiindulva született meg az Iskolarádióban az elhatározás, hogy egy sorozatban jugoszláviai magyar írókat mutat be saját vallomásaik alapján és a gyermekkor meghatározó jellegére vetve a hangsúlyt.

A már mintegy két éve sugárzott műsorok anyaga összeállt. Néhány mondatban azonban szólnunk kell a már elhangzott műsorok megvalósításáról és felépítéséről. Legtöbb esetben az otthonukban kerestük fel az írókat, s megkértük őket, beszéljenek gyermekkorukról, arról, ami a saját megítélésük szerint életük döntő korszakában, a gyermekkorban leglényegesebb, jelentős, érdekes, vagy meghatározó jellegű volt. Így alakultak ki a vallomások témakörei: szülői környezet (a ház, a falu, a város, az utca) leírása, a szülők alakja, a játszótársak emléke, helye, viszonya és nyoma az író életében, az iskola és az első olvasmányélmények emléke, a munka szerepe a gyermekkorban, vagy a képzelet szerepe, az első szerelem emléke, a magányos gyerek problémaköre stb.

Már ezekből is kitűnik, hogy nem szokványos kérdésekkel kopogtunk az íróknál, s a témakörök pusztá felvetésével az volt a célunk, hogy kötetlen, olykor egészen mélyről felidézett emlékek kerüljenek magnószalagra, nem pedig előre megfogalmazott vagy leírt vallomások.

A műsorok felépítésekor nem törekedtünk különösebb változatosságra. A vallomásokat folyamatosan közöltük, de hogy a rádióműsor ne legyen „nyitva felejtett vízcsap”, az írói közlést helyenként mintegy „aláfestettük” vagy kiegészítettük egy-egy odaillló, vagy hangulatában megfelelő verssel, prózarászlattal.

Ez ideig mintegy huszöt-harminc írói vallomás került magnószalagra. Noha nem törekedtünk változatosságra, a műsorok mégis igen változatosak, s ezt íróink mesélőkedvének és gazdag gyermekkorának köszönhetjük. „Az én gyermekkorom is olyan volt, mint a többié...” — mondja egy helyen Urbán János. A sorozatból viszont az derül ki, hogy csak bizonyos pontig léteznek hasonló motívumok, élmények és meghatározók íróink gyermekkorában. Ellenben sokkal több az egyéni vonás, az egyéni meghatározó, a későbbi íróvá váláshoz szükségszerű elem.

A rádiós műsorok időtartama 20 perc volt. Nagyon sok érdekes anyag, vallomásrészlet maradt tehát közöletlenül e szűkre szabott időtartam miatt. Kár lenne, ha a gyakran vajúdva szalagra került vallomások nagyobb

része továbbra is, vagy véglegesen a szekrénybe zárt tekercsek titka. maradna. Így született meg az ötlet, hogy az írók beleegyezésével ezek a valómások nyomtatásban is megjelenjenek.

A rádiós műsorok szerkesztője a saját beszélgetőpartneri hangját és kérdéseit, ha mégis kénytelen volt közbeszűrni őket, gondosan kiállózta a műsorokból. Ugyanezt teszi a nyomtatásban megjelenő anyaggal is. Így biztosítható az írói vallomás folyamatossága.

ZAKANY ANTAL

Bócsán születtem, Magyarországon, egy Pest környéki faluban, tulajdonképpen nem tudom, hogy milyen falu lehetett, ugyanis a szüleim fél-éves koromban áthoztak Jugoszláviába, s abban az időben én még semmit sem láttam a világból. Szabadkára költöztünk, és azóta élek itt.

Szabadkán az úgynevezett Kisradanovác településen laktunk, a volt huszárkaszárnya mögött. Félig-meddig pusztaság volt ez, a település egy sor házból állt, s e mögött szántóföldek húzódtak, egészen az erdőig. Meszse, a távolban erdő övezte a települést. A házak itt szegényesek voltak, nagyrészt vert falúak voltak, vagy vályogból épültek, félig-meddig a tanácsokra hasonlítottak, miután ott a szántóföldek mellett helyezkedtek el, a búza- és kukoricatáblák mellett.

Szép volt itt az élet, sokat játszhattunk itt. Voltak itt pajtások; és voltak itt jó játékok, szép játékok és néha csúnya játékok. Rablósandár meg verekedés is meg egyéb gyermeki csínytevés. Ahogy így visszaemlékezem, a pajtásaim jók voltak, egy kicsit, mint minden gyerek, olykor gonoszkodtak, de alapjában véve jók voltak. Összetartottunk és játszottunk, mindig csak játszottunk, mindaddig, amíg csak iskolába nem kezdünk járni. Mert akkor megszűnt a korlátlan játszadozások lehetősége.

Tündéri világ volt ez, mesevilág, de ennyit mondani erről nem elég. Mi is volt benne a tündéri? Hát először is az, hogy a természet kellős közepén, a természet ölen húzódtott meg ez a világ, tele bizonyos természetadta és természetfölötti titkokkal, rejtelmekkel, szép rejtelmekkel és mindenféle gyönyörűségekkel, ami, ha lehet így mondani, izgatja vagy felborzolja egy gyermek lelkét.

Ennek a világnak volt egy, hogy úgy mondjam, egy jellemző, vagy jellegzetes, kissé nehéz ezt megfogalmaznom, tehát mondjam úgy, különvilága: a boszorkányok világa.

Rengeteg boszorkánymesét hallgattunk, jobban mondva voltunk kénytelenek hallgatni, ha akartuk, ha nem, mert előttünk mesélték az idősebbek a boszorkánymesék százait, ezreit, és ez valahogy beleivódott a lelkületünkbe. Így éltünk, azzal a tudattal, hogy az a világ, amelyet kézzel megfoghatunk, ami bennünket körülvesz, az tulajdonképpen nem minden. Azaz nem volt úgy egymagában teljes, hanem, ahogy mondom, az a boszorkányvilág valamiképpen áthatotta ezt a mi világunkat, s természetesen így bennünk is nyomot hagyott. Ily módon, emlékszem, nem volt a kisgyerekek egy pillanatnyi nyugta sem. Bárhova lépett, különösképpen este, amikor bealkonyodott, bárhova lépett, vagy bármit is csinált, ott kísértett felette és körülötte mondjuk a disznóvá változott ember vagy a lóvá változott kutya és a különös elvarázsolások vagy varázslatok százai és ezrei. Természetes hát, ha besötétedett, nem nagyon mertünk egyedül közlekedni a környéken. Úgy néztük, ha valahova menni kellett, mondjuk tejtért a szomszédba, hogy akkor vagy a testvér kértük meg és vittük magunkkal, vagy pedig a szomszéd gyereket, s csakis kettesben mentünk, nehogy történjen velünk is valami, nehogy bennünket is megtámadhassanak a boszorkányok. Hát így nézett ki ez a mi világunk, akkori világunk. Persze, a mesélőkedv megvolt itt mindig. Nem is kellett, hogy besötétedjen, vagy este legyen a meséléshez. Amikor összeültek az idősebbek bandázni, akkor szinte versenyeztek abban, hogy ki mond borzalmasabb történetet. S ahol megjelentek az öregek, oda sereglettek mindjárt a gyerekek is, vagyis hát odasereglettünk, hogy minél többet halljunk.

Volt úgy, hogy elzavartak bennünket, de alapjában véve nem nagyon terjedt ki a figyelmük arra, hogy mit idéz elő a gyerekek lelkében az ilyen történetek hallgatása, vagyis milyen következményeket von maga után. Úgyhogy úton-útfélen ment a mese...

* * *

Egyes kritikásaim, bírálói utaltak arra, hogy sötét és misztikus a költészetem. Ha visszatekintünk vagy visszapillantunk a gyermekkoromban átélt, „boszorkánytörténetekkel” telített világra, vagyis arra az élményre vagy élménysorozatra, amit azáltal kaptam vagy magammal hoztam, akkor azt mondhatom, hogy rányomta bélyegét, vagyis hát mély nyomot hagyott a lelkületemben, ami természetesen érződik a költészetemben, ha nem is a kimondott szavak vagy fogalmak, rejtelmek szó szerinti jelentésében, de érződik benne.

Amikor később, már nagyobbacska fejjel megszabadultam ettől a „boszorkányos” világtól, akkor jött egy másfajta, más minőségű misztikum, ez pedig a keleti jóga volt.

A keleti jóga volt az én, hogy úgy mondjam, lelki táplálékom. A „lelki táplálék” talán nem is a leghelyesebb kifejezés, ugyanis a számomra a jóga valamiféle „misztikum pótló” volt, valami elvont tényező az életemben. Én tulajdonképpen szerettem a misztikumot, szerettem is mindig, és akarva, akaratlanul bele is vittem, vagy valamilyen módon belekerült a költészetembe.

Már olyan suhancféle voltam, olyan 16 éves legényke, amikor a jógával foglalkozni kezdtem. Ez úgy kezdődött, hogy a kezembe került egy, a hipnózissal foglalkozó tankönyv. Olvasgatni kezdtem. Az egyik barátom, aki tanulta a hipnotizálást, jobban mondvá tanult hipnotizálni, engem is bevont ebbe! Elkezdtem én is a gyakorlatokat, de hát ez engem nem elégitett ki. Én nagyobb titkokat szerettem volna földeríteni, vagyis nagyobb titkok és misztikumok birtokába szerettem volna jutni. Ekkor jött az első jógakönyv, melynek címe, emlékszem még rá, *A diadalmas jóga* volt. Tulajdonképpen ez nem az úgynevezett testi jóga, hanem a szellemi jóga tankönyve volt. Ez egy olyan ajtó volt a keleti jógába, amelyiken keresztül ha belépett az ember, akkor megismerkedhetett az úgynevezett misztikus jóga fogalmaival és bizonyos válfajaival, változataival.

Tehát kamaszkoromban elkezdtem a jógát, amit éveken át csináltam, gyakoroltam, értem el bizonyos eredményeket, és ez nagyon jó volt, jó testi kondícóra tettem szert, amellet pedig birkóztam is és bokszoltam abban az időben. Tehát sokféle sportágat űztem.

* * *

Nyugtalan gyermek voltam. Erre jól emlékszem. Örökké azon járt az eszem, hogy mit csináljak, mit is csinálhatnak, és persze igen gyakran tettem is olyasmit, ami tiltva volt, és akkor természetesen jött a büntetés. Különben, ahogy vissza tudok emlékezni, meg ahogy mondják, édesanyám is mondta gyakran, jóindulatú gyerek voltam. Könyörületes az állatokkal szemben, tudtam bogni, ha egy kutyát megütöttek, vagy ehhez hasonló.

Gyerekkoromban a kétkezi ügyességi műveletek foglalkoztattak a legjobban. Gyakorta szerettem volna különféle masinákat összeállítani különféle hulladékanyagokból, kukoricaszárból, csutkából, kis deszkadarabokból. Ismeretek hiányában azonban igen kezdetlegesek voltak ezek a „művek”. De azért volt úgy, hogy kocsit, vagy kis szekeret, ökröket megcsináltam kukoricaszárból és ez nagyon tetszett a szüleimnek, a testvéreimnek meg a barátaimnak is. Csináltam cseplőgépet fából; ilyenek voltak az én játékaim.

* * *

A szüleim jóindulatú emberek voltak, de szegények nem értettek a gyermekneveléshez. Hárman voltunk testvérek, s emlékszem, a mi családukbán nem volt olyasmi, mint más családoknál, nálunk nem volt „kedvenc”. Nálunk minden gyerek egyforma volt. Egyformán kapott kegyeret, egyformán verést, ha kellett. Különösebben nem voltam magá-

nyos, mégpedig azért, mert szerettek. Szerettek a családban is és szerettek a barátaim is. Olyan „csodagyerek”-félének tartottak, s valahogy kedvence voltam a környéknek, a falunak.

Gyermekkoromban nagyon sokat voltam veszélyben. Szerettek engem a veszélyek és lépten-nyomon megkörnyékeztek. Hol üvegdarabokba léptem, hol rám zuhant valami, vagy leestem valahonnan. Öt-hat éves lehettem, amikor a katonák a közeli kaszárnyából a tarlóra jöttek gyakorlatozni. Persze odamentem, mert mindenre kíváncsi voltam, kíváncsi voltam a fegyverre, a főszerelésre, és a katonák megengedték, hogy körülnézzek, megsejleljem a dolgokat. Emlékszem, később kezembe adták a puskát, egyszer az egyik katona a kardját adta ide. Én szépen, szabályosan kihúztam a kardot és szurkálni kezdtem vele magam előtt a tarlót. Két kézre fogtam a kadtot, és beleszúrtam vele a lábfejembe. Egyszer még felkapaszkodtam egy szállítókocsira. Errefelé speditőrkocsi a neve. Ültem a kocsi szélén. Egy szembejövő kocsi, mely magasabb volt, mint az, amelyiken én ültem, valamiképpen elkapta a lábamat. A jobb lában teljesen összeroncsolódott, és kicsavarodott a helyéből... Mint mondtam, gyermekkoromban sokat voltam veszélyben.

* * *

A gyermekkorom alapján véve elég szomorú volt. Mert a gyermekkoromat a végtelen nyomor és a nélkülözések megkeserítették. Eddig ennek a korszaknak a derűsebb részét igyekeztem elmondani, ha ugyan valamiképpen derűsnek lehet nevezni mindazt, amit eddig elmondtam. A továbbiakban talán az iskoláskoromról szólnék.

Igen nagy „meglepetés” volt számomra, hogy a nevem miatt a régi Jugoszláviában nem vettek fel a magyar iskolába. Kétségbe voltam esve, hogy most mi lesz. Hogy találok föl magam? Azután beírtattak, megkezdődött a tanítás, s nagy meglepetésemre egészen jól ment minden. A tanítónőm is meg volt velem elégedve. Mondta, hogy milyen tanulékony vagyok nagyon rövid idő alatt elsajátítottam a szerb nyelvet, s azután jól ment minden. Az első osztályt kitűnővel végeztem el. Még elismerő oklevelet is kaptam.

Az iskolával nagy változás jött az életembe. Apám egyik ismerőse, egy jómódú földműves nálunk járt, megnézett engem, majd kijelentette apámnak: „Idehallgass, Antal, a fiad már dolgozhatna, olyan erős legény.” Bár apámnak ez nem nagyon tetszett, mégis hagyta magát meggyőzni, mert kellett neki a pénz, a földműves előre kifizette a munkámért járó pénzt, a fizetésemet, majd az iskolai szünetben kivittek a tanyára, ehhez a földműveshez, s dolgoznom kellett. Előbb csak a disznókat őriztem, a következő évben már a lovak körül foglalatostkodtam, a harmadik évben szántottam is. Ez idő tájt már nagy legénynek éreztem magam, szép élmények voltak a tanyán, szerettem a lovakat, szerettem a földet, úgyhogy nagyon jó volt ott. S ne is mondjam, hogy abban az időben, amíg ott dolgoztam a tanyán, kerestem annyit, hogy apámék vehettek nekem ruhát, új ruhát, aminek nagyon örültem, mert különben rongyokban, folt a folt hátán ruhákban jártam. De hát nem volt más.

Mikor szüleim látták, hogy tudok dolgozni, hogy megálltam a helyem a tanyán, az az ötletük támadt, hogy mi lenne, ha az iskolai szünetben a húsgyárba mennék dolgozni, a valamikori Hartmann gyárba, ahova már hétéves kortól felvettek gyerekeket dolgozni. Ne is mondjam, hogy ezek a gyerekek is éhbéért dolgoztak. No, az ötletet azonban elfogadtam, szerettem volna termelni, s pénzt keresni, többet. El is járogattam a gyárba. Reggel hatra kellett menni, s bizony nem úgy volt, vagy hét vagy nyolc órát dolgozik valaki, hanem reggel hattól, egyórás ebédszünettel dolgoztunk, ha kellett még este 11 órákor is. Ez eléggé keserves volt, de érdekes is. Az volt az érdekes, hogy otthon a korombéli gyerekeknek ebben az időben már ágyban volt a helyük. Itt pedig, íme, 11 óra, és még mindig főt vagyok. Tehát felnőttek érezhette magát a gyerek. Csak akkor volt az ember szomorú, amikor a kifizetésre került sor. Minden este fizetett a gyár tulajdonosnője, az a Hartmanné, saját kezűleg fizette ki a munkásokat. Ez úgy ment, hogy ő az irodában ült, akkor egy egész sor ember sorba állt előtte, s akkor ő egy fatányérból, aprópénzekkel fizetett.

Ránézett valakire és azt mondta: nesze, neked ennyi jár, de előfordult az is, hogy leordította a gyereket, hogy az csak egész nap bujkált, nem dolgozott, holott ez általában nem volt igaz. Szóval, az ilyen dolgok azután megkeserítették a kedvünket.

* * *

Mikor elvégeztem az elemi iskola első négy osztályát, szerettem volna tovább tanulni. A barátaim mind tovább tanultak, az úgynevezett polgári iskolában. Az utolsó pillanatban, amikor ezek már iratkoztak akkor közölte velem az apám, hogy én nem járhatok tovább iskolába, mert ő ezt nem képes anyagiakkal fedezni. Életem legnagyobb csalódása és bánata ért akkor. Így, visszaemlékezve is érzem még most is, milyen rossz volt. Életemben ezután egy olyan sötét korszak következett, egy két-három éves korszak, amíg csak láttam a pajtásaimat, amint minden évben haladnak előre, elvégezték az elsőt, a másodikat, harmadikat és a negyediket; no, amikor a negyediket is elvégezték, akkor végképp lemondtam arról, hogy én valaha is járhatok középiskolába. Így történt. Apámék cukrászinasnak adtak. Fél évet voltam ott, de többet pucoltam a disznóolat meg a nyulakat gondoztam, mint a mesterséget tanultam. Fél év után behívták apámat és a főnök közölte vele, vigyen haza, mert belőlem nem lesz semmi. Persze én se akartam ott maradni.

* * *

Tizennégy éves koromban kezdtem érdeklődni a könyvek iránt, nagyon nagy hévvel és nagyon nagy tudásvágygal. Persze, mi akadhatott az én kezembe? Csak a ponyvairodalom. Hát faltam minden könyvet, nem számított, hogy mit, csakhogy minél többet olvassak. Nagyon sokat olvastam, míg egyszer az egyik barátomnál ráakadtam a magyar irodalom nagy alakjaira, többek között. Talán ez volt a döntő az én íróvá alakulásomban.

Úgy történt, hogy elmentem a barátomhoz egy vasárnap délután, ő egy könyvet olvasott. Kérdeztem, mi az. Hát, képzeld, mondja, itt a rengeteg jó könyv a nővérem szobájában, mi meg csak a ponyvákat olvassuk. Kérdezem tőle, most mit olvasol. Arany János Toldi-trilógiája, feleli a barátom. No, akkor nagy örömünkben, vagyis hát inkább én örültem, mert ő már akkor beleolvasott, megkértem, hogy olvasson fel a könyvből. Leültünk a nyári konyhában, bezárkóztunk, s amíg csak az első részt el nem olvastuk, addig nem bujtunk ki onnan. Ez egy olyan élmény volt számomra, melyhez fogható nehezen tudnék még felidézni irodalmi élményeimre vonatkoztatva. Ugyancsak ennél a barátomnál volt alkalmam előolvasni Arany összes verseit és Petőfi költeményeit. Úgyhogy akkor már két költőt ismertem, Petőfi ugyanis óriási élmény volt számomra. Ezzel szerettem volna odakanyarodni, hogy tulajdonképpen hol kezdődött az, hogy én íróvá akarok lenni. Arannyal és Petőfivel való találkozásom annyiban volt döntő, hogy megnyitotta előttem az igényesebb irodalom iránti érdeklődést. Azontúl a ponyva szinte megszűnt számomra, mellékes valami lett, kis kirándulás volt, ha egyáltalán előfordult még, hogy elolvastam egyet-egyét. Különbön akkortájt ismertem meg a magyar irodalom klasszikusait és volt néhány külföldi író is, akikhez hozzájutottam. Egyáltalán, nagyon sokat olvastam.

Tizenhét éves lehettem, amikor beleszerettem egy lányba, és a lány is szeretett. Hogy, hogy nem, egy napon, mikor hazakísértem, és azután ballagtam magam is hazafelé, útközben azon gondolkodtam, hogy kellene valamit írni erről az eseményről, vagyis hát arról az érzésről, ami így kialakult bennem. Hazamentem és megírtam egy verset. De persze, ez egy olyan vers volt, ami nem is a lányhoz szólt, hanem a kutyához, a lánynak a Sajó kutyájához, ez igen gyakran megugatott engem. Úgy hangzott ez az első vers, mert vers volt, akármilyen is volt, hogy: „Ne ugassál, Sajó kutyám, oly bután...” A Továbbiakra már nem emlékszem. No, mikor én ezt megírtam, ez nekem borzasztóan tetszett és akkor döntöttem el magamban, hogy költő leszek.

(A hangfelvételt Fehér Magda készítette 1977-ben a Magyar Szó szabadkai szerkesztőségében. Elhangzott 1977. december 6-án az Újvidéki Rádióban.)

ZAKÁNY ANTAL

PARANCS

STEFAN ZWEIG NOVELLÁJÁNAK HANGJÁTÉKVALTOZATA
RÉSZLET

Szereplők:

Ferdinand
Ferdinand felesége
Postás

Tiszt
Kapitány
Ezredes

Egy hang

(Halk zene. Közben ágyreccsenés, sustorgás, erős lélegzés, majd tétova lábcsozogás, amelyet ajtók nyílása, nesze kísér. Az utcáról alig hallható harangkondulás. Ablak nyílik, halk emberi beszédfoszlányok, kalapálás stb. hallatszanak, erősödnek, halkulnak. Harangok erősebb zúgása. Végül egészen elhallgatnak. Kis időre rá egy toronyóra négyszer kondul, utána változott hangon nyolcszor. Kínos, izgatott lihegés, emberi lélegzés hallatszik.)

FERDINAND: *(önmagának)* Ki ez az ember, akit ott a ködben, ide, a dombra fölkapaszkodni látok? Milyen parancs hajtja sötét szobájának melegéből kifelé, ebbe a reggelbe, mint engem? Hozzám tart-e, és mit akarhat tőlem?...

(Kis szünet után kopogtatás az ajtón, Ferdinand sietős léptei, ajtónyílás):

POSTAS: *(méltóságteljesen)* Jó reggelt, uram!

FERDINAND: *(izgatottan)* Van valami... van valami... van valami a számomra?

POSTAS: Hogyne, hogyne, kérem szépen!
(Papírcsörgés, sustorgás.)

FERDINAND: *(önmagának, motyogva)* A vizontlátásra! *(Föltépi a levelet, seppelve, érthetetlenül olvas.)*

(Mindegyre erősödő zene, a vívódás kifejezőjeként, egyszerre, nagy csattanással, a két tenyerében összecsapja a levelet.)

FERDINAND: Ah! Tudtam, hogy ez a levél az, ami föld alatti közelségével hetek óta zavarja a nyugalmamat, amit akaratlanul is vártam, ami valami értelmetlen, alakatlan messzeségből közeledett felém, engem kutatott, s merev géppel írott szavai az én életem, az én szabadságom felé nyúltak! Éreztem, hogy valahonnan jönni fog, mint a patrulba küldött lovas, ahogyan megérzi a zöld erdei sűrűségben, hogy egy hideg acélcső láthatatlanul feléje irányul és a benne elrejtett kis ólom be akar hatolni bőre alá... Hiába volt minden! Hiába menekültem! Hiába minden... Nyolc hónappal ezelőtt...

(Zene, amely az emlékezést fejezi ki. Utána erélyes katonás léptek egy üres folyosón, valahonnan, kisebb tömeg lármajának, beszédének zsongása hallatszik mind erősebben, a lépések elhallgatnak, megszűnnek, s egy erőteljes ajtónyitásra teljesen hallhatóvá válik a lárma, rögtön utána vigyázt parancsoló vezényszavak.)

TISZT: Ezredes úrnak alázatosan jelentem, a nyolcadik sorozó bizottság e pillanatban befejezte munkáját!

EZREDES: Köszönöm, kapitány! Készítse elő az újoncokat, beszédet fogok tartani nekik!

KAPITÁNY: Megtettem mindent méltóságod fogadtatására!
(Kínos csönd után.)

EZREDES: Újoncok, fiúk! Német hazafiak! Mint annyiszor már dicső nemzeti történelmünk folyamán, most is, e pillanatban, szeretett hazánk nagy megpróbáltatást él át! Hazánkat példátlan sérelem érte egy olyan nemzet részéről, amely sohasem volt és nem is lehet azon a fokon (megjegyzés: Kijönnek a sorozásról az ezredes beszéde után, az utca lár-mája, a rikkancsok bemozdják a háborús jelentéseket tartalmazó fő- és alcímeket stb., elmélkedés a sorozásról, a hazafiasságról és a sörban álló, fagyoskodó anyákról, nőkről stb.), hogy méltóvá legyen arra az érdemre, hogy megvetésünkkel dicsekedjék, semhogy a barátságunkkal! Ti, akik e szent nemzeti hősiesség, ősi harci erény és szeplőtlen dicsőség hagyományának emlíőin neveledtetek fel, nem engedhetitek meg, hogy holmi hitvány és gaz szablya akár csekély csorbát is ejtsen fénylő nemzeti koronánkon, és az egész nemzet szent nevében, elváron tőletek, hogy híven a mi sajátos katonabecsületünkhöz, önfeláldozó, példás lovagiasságunkhoz, ha kell, életeteket sem kímélve, rettenthetlenül kardot rántatok, hogy megtoroljátok a nemzetünk becsületén ejtett sérelmet, és ha az úgy kívánja, drága véretekkel mossátok le arról a szégyenfoltot! Hiszem, hogy szívetekben kiolthatatlanul lángol a hazaszeretet szent tüze, a kardot a kezetekbe kapjátok, dicső őseinkhez méltóan, a harc mezejére kiviszitek és sértetlenül visszahozzátok azoknak vérevel megszentelt zászlóinkat és azt igaz hősi szívvvel és hazafiúi tisztza lelkiismerettel visszahelyezitek hazánk történelmének legfényesebb haditetteire szólítanak fel benneteket. Tudjátok meg, és ne feledjétek el, hogy egész nemzetünk veletek érez és a szíve a szívetekkel fog dobanni jóban és rosszban, a legnehezebb megpróbáltatásban és a végső győzelemben, amelynek örök fénye ékesíteni fogja az elesett hősök emléké! Elvárja tőletek, hogy győzzetek és hogyha meg kell halnotok, ezzel a két szent szóval haljátok meg érte: Éljen Németország!

(Harsány, gépies éljenzés, utána ropogós himnuszakkordok, ismételt éljenzések, amelyek egyre erőtlenebbé és bizonytalanmá válnak, míg végül a tömegszongás elnyom mindent.)

KAPITÁNY: Becsületemre! Ezredes uram valóságos csodaszónok, egy igazi hazafi tüzével és egy nagy hadvezér bölcsességével! Engedje meg, hogy a legmélyebb hódolatommal adózzam géniusza iránt.

EZREDES: *(öntelten)* Köszönöm, kapitányom! Semmi csodálatosat nem tettem azonfelül, amit a helyemben minden igazi hazafi megtett volna e súlyos megpróbáltatás óráiban. Bevallom, ez egy kissé a tömegismeret dolga is. Egyébként a részünkről biztosíthatom a feltétlen győzelemről. Isten önnel! A viszontlátásra, kapitány!

KAPITÁNY: *(alázatos, behízelt hangon)* Mély tiszteletem, ezredes úr! A viszontlátásra!

FERDINAND: *(folytattan, mély keserűség és a megvetés hangján):* A viszontlátásra, hadvezér urak! A pokolban...

EGY HANG: *(riasztóan)* Hah! Micsoda gyalázása a vitézi erénynek. Uram! Ez nemzetgyalázás!

FERDINAND: Ön kicsoda és mit akar tőlem?

EGY HANG: Ó, én egy egyszerű kereskedő vagyok! De becsületes! Csak azt árulom, ami soha sem volt az enyém: a hazámat! Es hogy mit akarok öntől? A jobbját! Hogyha megtagadja tőlem, a barátjától tagadja meg, aki önhöz hasonlóképpen érez. Nos?

(Kis csönd után.)

FERDINAND: *(rokonszenvvel)* Az áldóját! Figyelem a szemeidet, de akarva sem találok bennük gonosztságot. Itt a kezem! Ferdinand vagyok, a barátod!

EGY HANG: *(meghatottan)* Köszönöm. Igyekszem valóban méltó lenni a bizalmadra és biztosítalak baráti hűségemről. De siessünk ki ebből a hullatoborzóból! Ki az utcára! A szabad ég alá!

(Bizonyos idő múlva Ferdinand új barátja az utcán a svájci hegyek irányába mutat: „Látod azokat a havas csúcsokat? Mindent megteszek, hogy odáig eljuss! Akarod?”)

(Távolodó lépések. Utcazaj. Rikkancsok ordítózása: „Németország az igazság útján!” „Megtoroljuk a becsületünkön esett sérelmet!” „Meghalunk, ha kell, az igazságért!” stb.)

EGY HANG: Nos, hallod-e, barátocskám?! Mit szólsz mindeme fari-zeuisszólamokhoz?

FERDINAND: (undorral) Reszketek a hidegtől és az undortól, amikor visszagondolok arra a pillanatra, amikor meztelenül megálltam a katonaoorvos előtt, aki — mint valami lókupec — karjaim izmait tapogatta; s ezen a megaláztatáson át fel kell ismernem a kor emberi méltatlanságát, amely megint úrrá lett Európában! A lelkeket hasogatja, s a kezem ökölbe szorul, ahogyan elnézem a fagyoskodó asszonyokat, akik üres kosaraikkal hajnalhasadáskor a vásárcsarnok lépcsőjén ülnek; s érzem, hogy gyűlölködővé és gonosszá leszek, nőmagamat utálok tehetetlen haraggal. A haza nem más az én szememben, mint börtön és kényszer. Idegen ország a földi haza s az emberiség számomra, Európa!

EGY HANG: Sajnos, fájdalom, így van ez már most. De látod azokat a havas csúcsokat?! Az Svájc! Hogyha akarod, mindent megteszek érted, hogy odáig eljuss!

(Zene. Vonatzakotolás, fékek, kerekek csikordulása, megállás.)

FELESEG: Ó, de boldog vagyok! Végre megérkeztünk! És milyen gyönyörű itt minden!

FERDINAND: Igen. Ez Svájc! A béke egyedüli oázisa... De gyerünk! (Vidáman, fölszabadultan.) Látod azt a dombocskát ottan? Nos, azon van a mi leendő házikónk. Ott fogunk mi ezentúl élni.

FELESEG: És ott fogsz majd festegetni...

FERDINAND: Igen! És sehová sem mozdulok ki innen. Te fogsz majd a városba járni, hogy vásznat és festékeket hozz föl nekem.

FELESEG: Ó, Ferdinándom! Olyan boldog vagyok, hogy erre a lépésre szántad magad, hogy megőrizted az életedet magadnak és nekem, hogy elhárítottad magadtól azt az örültséget...

FERDINAND: ...amit önkéntes pusztulásnak, öngyilkosságnak is nevezhetnének! Nem! Soha! Hála az emberi együttérzésnek, a baráti önfeláldozásnak, mi itt vagyunk, a véres pokoltól messze.

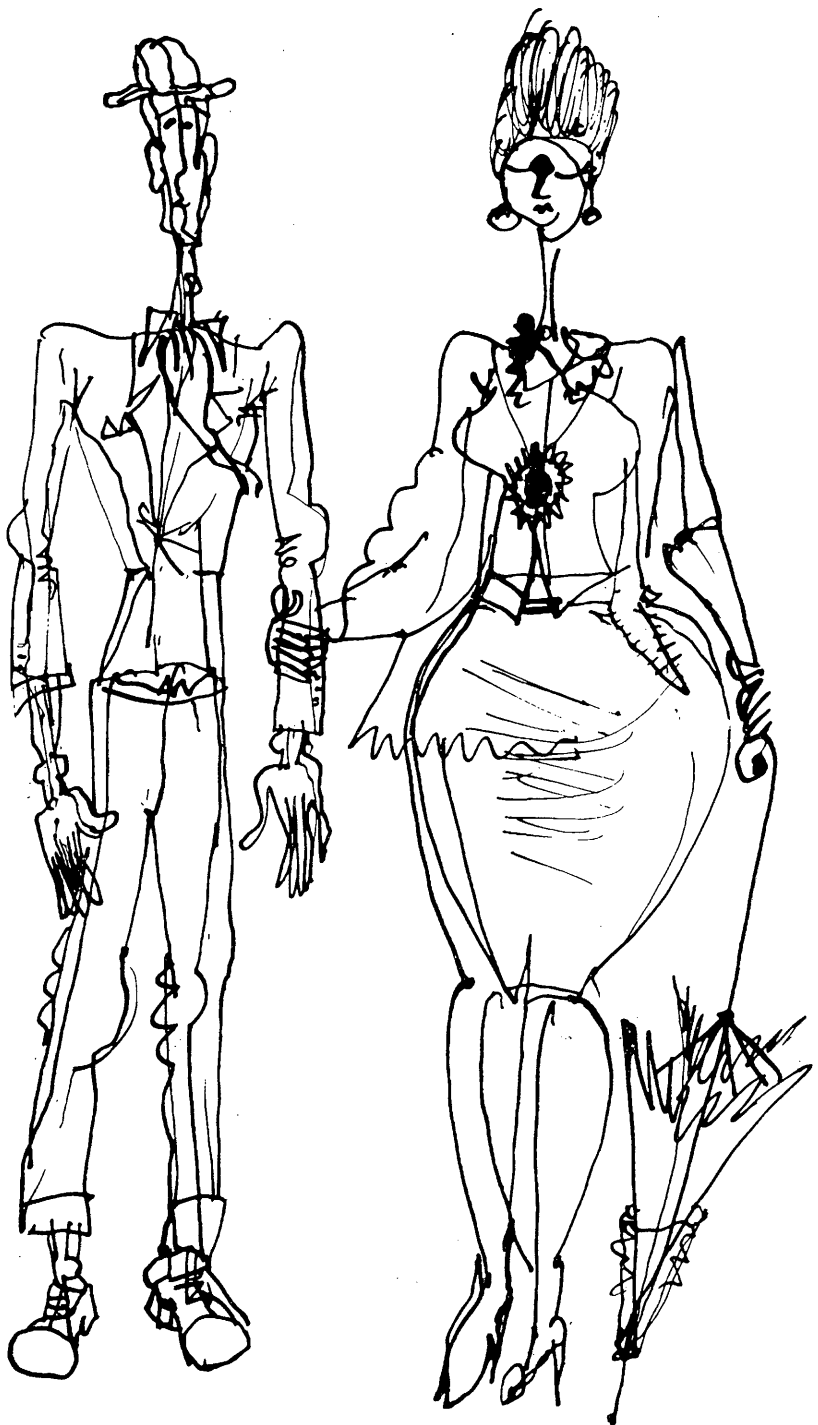
FELESEG: Köszönöm néked, te mindennél drágább! (Fölzokogva.) Olyan kimondhatatlanul boldog vagyok, hogy muszáj sírnom...

FERDINAND: Édes életem! Csak sírd ki magad helyettem is, mert máris düh mardos, e rövid öröm után, arra a gondolatra... és szinte félek is... Érzem, hogy hátam mögött a nevémmel, még valahogyan mindig ott vannak a gyökereim, abban a véres rengetegben... Hogy valami, amit nem ismerek, nem tudok, de ami rólam mindent tud, még nem engedett szabadon. Hogy valahonnan, a láthatatlanból egy álmatlan, rideg szem állandóan engem figyel. Tudom, hiába fogok magamba rejtőzni, bármilyen mélyre, nem fogok újságot olvasni, hogy ne tudjak a sorozóparancsnokról, lakást változtatok, eltüntetem a nyomaimat, kerülöm az embereket, hogy ne kérdezhessenek semmit tőlem... mégis mindig tudni fogom: valahol egy fiókban, százezernyi lap, papír között fekszik egy lap... és egy szép napon valaki valahol, valamikor kihúzza ezt a fiókot... Hallom, amint felkattog egy írógép, amely leírja a nevemet és tudom, ez a levél azután vándorolni, vándorolni fog, amíg végül is rám talál majd...

FELESEG: (elborzadva) Ferdinand! Lerombolsz: bennem mindent, amit ez a pillanat fölépített! Megörjítez! Jaj, boldogságom! (Zokog.)

FERDINAND: (majdnem sírva) Bocsáss meg, élet! Ne gondolj semmi rosszra. Gonosz álom ez csak...

(Zene, amely az emlékezés végét jelzi. Papírcsörgés.)

FERDINAND: *(önmagának)* Mi ez a papír? *(Egyre indulatosabban.)* Holnap, holnapután itt, a bokrokon ezer, tízezer, százezer levél nyílik ki, s mindegyik olyan idegen nekem, mint ez. Mit jelent az: „Hivatalból”? Vajon köteles vagyok-e elolvasni? Nekem nincs hivatalom az emberek közt és fölöttem sincs hivatal! Mit jelent itt a nevem? Ez már nem én magam vagyok! Ki kényszeríthet rá, hogy azt mondjam: én én vagyok? Ki parancsolja meg, hogy elolvassam, ami benne van? Ha olvasatlanul eltépem, a rongyok elszállnak egészen a tóig, és nem tudok semmit és nem tud semmit a világ, a fáról egyetlen csepp sem hullik majd gyorsabban a földre, s ajkam egyetlen lélegzetvételre sem változik meg! Hogy is tehetett nyugtalanná ez a papírlap, amikor csak akkor tudok, hogyha kedvem tartja? *(Végső indulattal.)* És én nem akarok semmi mást, csak a szabadságomat!

(Bőszén összegyűri a papírt, majd újra kisimitja. Kis szünet után.)

FERDINAND: Ó, hogy nem tudom eltépni mégis? — 34.729/F. szám... *(Olvas.):* „Az m...i kerületi parancsnokság rendeletére ezennel felkérjük nagyságodat, hogy katonai szolgálatra való alkalmosságának újólago vizsgálatára legkésőbb március 22-én M...-ben, a kerületi parancsnokság 8. számú szobájában jelenjen meg. Katonai iratait a zürichi konzulátus fogja kiszolgáltatni, amelyhez e célból fordulni köteles!”

(Ajtók nyitódának-csukódnak. Ferdinand távolodó léptei.)

FELESÉG: *(vidáman)* Hol fagyoskodsz ennyi ideig, Ferd? *(Örömmel.)* Nézd mit találtam! Ott a réten, a ház mögött virágzanak, míg a fák közt, az árnyékban még a hó fehérlik. Ugye édes kis virágok? Csókold meg őket! Úgy... *(Csók csattan.)* Most a nagy virágoknak is... *(Játékosan.)* Jaj, te kis huncut! Hogy bújsz előlem!

FERDINAND: *(fáradtan)* Édes vagy, de ne haragudj, most föl kell mennem a műtermembe.

(Léptei hallatszanak a falépcsőkön.)

FELESÉG: *(csalódottan)* Már ilyen korán dolgozni még?

FERDINAND: *(fáradtan):* Igen, szívecském...

(A lépések zaja elhal, szék nyikordul, mély, nehéz sóhajtás hallatszik, csönd. Hallatszik a vásznon az ecset suhogása.)

FERDINAND: *(iszonyodva, önmagának)* Szörnyűség! A paletta színeit iszapnak és vérnek látom... Sebekre és gennyre kell gondolnom... *(Főlorátt.)* Örület! Örület!

(Dobbanás, csörömpölés. Kis szünet után.)

FELESÉG: *(aggódva)* Mi van veled, Ferdinand? Mi történt itten? Rossz híreket kaptál?

FERDINAND: *(kínlódva)* Igen.

FELESÉG: A katonaságtól?

FERDINAND: *(hallgat, kínos csönd)*

FELESÉG: *(remegő hangon)* Berendeltek a konzulátusra?

FERDINAND: Igen.

FELESÉG: És elmész?

FERDINAND: *(ingerülten)* Nem tudom. De azt hiszem, kénytelen vagyok.

FELESÉG: Miért vagy kénytelen? Svájcban nem parancsolhatnak neked. Itt szabad vagy!

FERDINAND: *(haraggal, sziszegve)* Szabad! Ki szabad még manapság?

FELESÉG: Mindenki! Aki szabad akar lenni! Te a leginkább! *(A papír után kap, csörrenti.):* Mi ez? Milyen hatalma van ennek a rongynak fölötted, amit valami szegény írnök összepiszkolt? Fölötted! Az élő szabad ember fölött? Mit tehet ellened?

FERDINAND: A papír semmit. De annál inkább az, aki küldte.

FELESEG: Ki küldte ezt? Milyen ember? Egy gép, a nagy embergyilkos gép! De téged nem foghat meg.

FERDINAND: Milliókat megfogott, miért éppen engem ne?

FELESEG: Mert te nem akarsz!

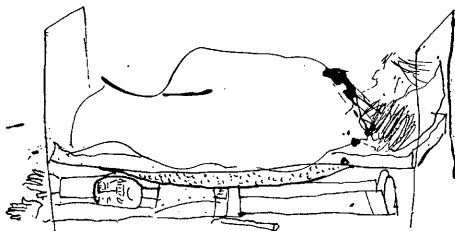
FERDINAND: Azok sem akartak.

FELESEG: De azok nem voltak szabadok! A fegyverek közt álltak és azért mentek. Nem önként. Svájcban senki nem ment volna vissza. Abban a pokolban! *(Részvétellel.)* Ferdinand, igyekezz most egészen tisztán gondolkozni. Megijedtél, megértem, hogy megzavart, mikor ez az alattomos bestia hirtelen rád ugrott. Gondolj csak arra, hogy vártuk ezt a levelet. Százszor határoztunk erről a lehetőségről, és büszke voltam rád, mert tudtam, hogy darabokra fogod tépni és nem állsz rendelkezésre ahhoz, hogy embereket gyilkoljanak! Emlékszel?

FERDINAND: Emlékszem, Paula, emlékszem, de...

FELESEG: Most ne beszélj. Emlékezz vissza a beszélgetéseinkre, arra a fogalmazásra, amelyet elkészítettél. Balra fekszik az asztalfiókban. Abban kijelentetted, hogy soha nem veszel fegyvert a kezedbe. Szilárdan elhatározta.

FERDINAND: Soha nem voltam szilárd, soha nem voltam biztos. Mindez hazugság volt, elbújtam a saját félelmem elől. Megrészegítettem magamat ezekkel a szavakkal. De mindez csak addig volt igaz, amíg szabad voltam és mindig tudtam, hogyha hívni fognak, egyszerre gyöngé, gyöngé leszek. Azt hiszed, hogy tőlük reszkettem? Hiszen mindez semmiség...

ACS KAROLY

GONDOLATISÁG ÉS IGÉNYESSÉG

Harminc évet eltölteni a költészet szolgálatában a lírával való komoly elkötelezettséggel jelent egyet, hiszen három teljes évtized nem is olyan rövid életszakasz, és ennyit a versért, a versírás művészetéért áldozni nem kevés és nem jelentéktelen bizonyíték ott, ahol a költészet iránt tanúsított tisztelet érzelmi mélységéről, a szép szó-utáni vágy igaz őszinteségéről kell vallani.

Harminc év. Egy emberöltőnyi idő, amely mind a versírói tapasztalatszerzés, mind pedig az alkotói élménygyűjtés szempontjából fontos tartalommal teltíődhet az olyan költő pályáján, aki a lírában történő megnyilatkozást nem csupán a magánérzelmeik feloldási lehetőségének tekinti, hanem aki ugyanakkor a költészet társadalmi küldetésére is gondol, és ennek megfelelően a saját alkotói hitvallását is a versírás ilyen céljaival hozza össze. Harminc éven át nem kis dolog újra és újra érvényre juttatni a költői egyéniségnek ezeket a törekvéseit, különösen akkor nem, ha a versíró lelki alkata az önfelédtté kitarulkozás helyett a belső szemlélődést, az érzéki befelé fordulást parancsolja. Ilyenkor nehezebb a verset megtartani abban a szerepében, amelyet a közösségi lét, a társadalmi változások megjelenítésének alkotói szándéka oszt neki. Ilyen esetekben nehezebb a módját találni annak, miként összhangba hozni a belső szemlélődés hajlamát a költészet közösségi küldetésével, hogyan általánosabb vonatkozásokkal gazdagítani és szélesebb érvényű tartalommal megtölteni azokat a költői élményeket, amelyek mélyen, a magányosság érzésében, a személyes vívódások talajában gyökereznek. Igazat kell tehát adnunk a megállapításnak, miszerint a befelé forduló költőt, a harsány tüntetések helyett csendes megállapításokra építő líra művelőjét, vagyis az olyan versírót, akit az egyszerű és higgadt tényközlés művészete vonz, nagyobb alkotói próbatételek juttathatják csak el a lírában való megnyilatkozásnak arra az útjára, amely egyenrangú szerepet és egyformán teljes megmutatkozást kér mind az egyéni, mind pedig az általánosabb vonatkozású élményektől, benyomásoktól, érzésektől és megfigyelésektől.

Ács Károly versvilágára gondolva vetettük papírra a fenti sorokat. Az ő költészete mutat ilyen jelleget, az ő versei tanúskodnak egy befelé forduló lélek gondolati síkra vitt megnyilatkozásáról, és a jugoszláviai magyar költők közül nála mutatkozik meg a leginkább, hogy miként lehet eredményesen és az igényesség követelményeit is betartva békés egyetértésbe hozni a zárkózott alkotói természetet a költészetnek azzal a sajátosságával, amely az írott szó számára társadalmi jelentőséget, közösségi küldetést szavatol. Ács Károly versvilága ilyen szempontból érdekes színfoltja irodalmunknak. Lírájában — ahogy már korábbi értékelői is megállapították — az urbánus ember élményei, megfigyelései nyernek megfogalmazást a gondolatiságnak azon a szintjén, amely a dolgok, jelenségek felszínes szemlélése, pusztá lejegyzése helyett az alkotótól igazi elmélyülést, elemző alaposítást követel. Nem a rangsorolás szándékával mondjuk, hogy Ács Károly líráját érdemeiben ott valahol a Fehér Ferenc-i líránál kell emlegetni, csupán a jelentőségét, alkotói nagyságát hangsúlyoznánk a jugoszláviai magyar irodalomban és persze szélesebb vonatkozásban, hiszen köztudomású, hogy a határainkon túlról érkező érdeklődés és megbecsülés az Ács-féle költészetet az elsők között avatta az egyetemes magyar irodalomnak is közkincsévé.

Ács Károly költészete 1975-ben lépett a harmincadik életévébe. Maga a költő pedig az idén az ötvenedikbe. Életének öt évtizedéből három évtized tehát az irodalmat szolgáta, és ha ez alkalommal kivételesen eltökélte attól, hogy az Ács-költészet azóta újabb három év szorgalmával lett gazdagabb, akkor most együtt köszönhetjük az ötvenéves

költőt harmincéves költészetével. Igen, valóban kissé kierőszakoltan hoztuk össze ezt a két jubileumot, de szándékunk szerint, mivel irodalmunk régi-régi adósságának egy kicsinyke hányadát törleszteni szeretnénk. Mert ha már akkor nem, hát most, az ötven év ünnepén, mindenképpen a tiszteletünket, mindannyiunk elmulasztott tiszteletadását kívánnánk tenni — ha csak néhány szerény sorban is — Acs Károly egész eddigi munkássága előtt. Ez annál is inkább lelkiismereti parancs, mivel Acs Károly személyében nem csupán a lírikust kell látnunk, hanem az irodalmi kapcsolatok fáradhatatlan ápolóját, az elismert műfordítót is és nem utolsósorban azt az embert, aki élete szerves tartozékává fogadta az itteni könyv- és folyóiratkiadás megannyi sorskérdésének rendezését. Acs Károly éppoly mértékben költő és műfordító, mint irodalmi szervező. Legalábbis ha e sokoldalú ténykedést értékeiben szemléljük. Mert noha Acs Károly nem tartozik a legtermékenyebb versírók közé, líránknak mégis éppoly sokat jelent az egyénisége, mint a kölcsönös megismerés ápolásának a műfordításai, vagy mint a fiatal költőknek mondott bátorító szava, segítő útmutatása.

Most, hogy öt köszöntjük, hogy öt évtizedes életéből az irodalomnak adott időt ünnepeljük, újra meg újra fellapozzuk versesköteteit, de nem csupán alkalmi szükségből. Acs Károly versei a léleknek mindennapi kívánalmi. Aki egyszer átéli mélységüket, megérzi szépségüket, nehezen válik meg tőlük, szóljanak azok akár a legbonyolultabb, akár a legegyszerűbb élményekről. És várható-e ennél szebb eredmény egy költő pályáján? Hiszen akárhogy is nézzük, harminc év múltán változatlan frissességgel, változatlan szépséggel hatni már a maradandósággal való érintkezést, megbarátkozást jelenti.

ACS KÁROLY

KEZDŐ ÉVEK VERSEIBŐL

FEGYVERTELEN

*Itt a markom, nézzetek belé!
Fegyvertelen megyek a világra,
csak úgy, a fejem után, nem várva
ilyen-olyan buzditók szavára,
előre, föl, a boldogság felé!*

*Támaszaim a magas csillagok,
követőim a fürge szellők,
őzek, vig-kecsesen szökellők,
madarak, halak, mezők, erdők...
Micsoda nagy, nagy úr vagyok!*

*Egy szavamra az oroszlán szelődül,
az öklelő bikán sirmak a szarvak,
fehérre válnak a gyászoló varjak;
mondjátok, mást még mit akarjak?
Megteszek mindent — fegyvertelenül.*

*De egy teremtmény nincs csapatomban,
egy teremtmény, ki komor s fegyveres,
ki fiüstöt gyárt és szépet nem keres,
ki földet tőr és orra borveres,
és szentet játszik a kongó templomokban.*

*Csak esténként, ha titkos árnyak kelnek,
zúdul fel benne a végzet szava,
és az álom, a halál rokona,
titkokat tár fel — éled a szoba,
és elolvad éle a fegyvereknek...*

*Ilyenkor te is az enyém vagy, ember,
üres marékkal, de szép, de látó szemmel!*

Szabadka, 1945.

MINDEN TUDÁS FÁJA

*Süket az éj. A vastag, lusta csendben
komor, vad harang kalimpál: a kéz.
Csitt, az istenátok sújt... De ne félj:
eloszlik mérge, a semmibe freccsen.*

*Arany levél hull a tudás fájáról:
megadatott az élet-szerelem,
s a sok keserv és sovány kegyelem
istenátka csak babonákat árkol.*

*Arany levél hull a tudás fájáról;
kapkodjátok, szedjétek, emberek!
Megyek már én is, megyek, ó, megyek,
elkábulva a minden illatától...*

Szabadka, 1945.

KÖSZÖNTÉS SZENT MAGAMRA

*„Boruljatok le minden teremtmények!
Egy új boncot dédelget ez az ősz,
kinek szemei nagyon, nagyon mélyek.*

*Légy üdvöz, szent fő, életes magam,
vigadjon benned minden csepp atom,
távozzon tőled minden hasztalan,*

*s erősítsen egy éltető, merész cél;
titkok fejtődjenek a szemed előtt,
tavaszi ágról király-pálcát nyessél,*

*vezessen át erőd e rossz világon,
az út, melyen jártál, fényes legyen,
s benned mindenki hús forrást találjon.” —*

*Így üdvözöltem dicső magamat
egy furcsa, sárga, hervadó napon,
míg gúnyt villantott a rőt alkonyat,
s egy légy nagyot koppant az ablakon.*

Szabadka, 1945.

SZAGOK SZONETTJE

*Szegény orrom száz szag szúrja;
zajnak szörnyű volna, hidd.
Ellenben a szag derít:
rásegít a böjtre újra.*

*Ennem kéne, ám a szagnak
tisztelete nem bocsát
lakmázni, s hovatovább:
erszény nélkül úgysem adnak!*

*Király vagyok, bár pénzem nincs;
ócska szeszély nékem a kincs,
s ha éhkoppon maradok:*

*zenélek és henyélek,
amíg élek, megélek —
gyámolóim a szagok.*

Szabadka, 1946.

CSÍRAK, TERVEK, DETERMINÁCIÓ

*Nedves pincében krumpli-göröngy,
csüggedt emberben akarat-gyöngy.
Csírák pattannak a krumpli-göröngyből,
tervek fogannak az akarat-gyöngyből.*

*Emberi kézben csíratörő kés,
emberi észben rontás és döntés.
Jaj nektek, csírák, nedves pincében,
jaj nektek, tervek, ember fejében!*

*Emberi kézben magvető áldás,
emberi észben valóra váltás.
Boldogok, boldogok: életre tártak,
zokogók, zokogók: determináltak...*

Szabadka, 1946.

TEHERTŐL SZABADULTAM MA REGGEL

*Tehertől szabadultam ma reggel:
beletettem a vágyam egy harmatcseppbe.
Kicsit nehezen ment, de homlokráncolás nélkül,
s ni, nem is lett zavarosabb tőle.
Furcsa érzés. A hüvelykujjam is táncol örömében,
bokázik a szív és boldogan futkos kamráiban le-fel a vér,
mint a szobalány, ha a vendégségnek vége,
s a dáridó romjait szemétdombra kaparják.
A lelkemnek ha súlya volna, egyszeribe legalább tíz kilót veszített.
Csodálatos, hogy mennyit elbír egy átlátszó harmatcsepp.
Aztán kibújt a nap, nyújtózott, enni kért,
s a láng-gyerekek a harmatcseppeket learatták.
Az enyémet is. Illatos levegővé foszlott,
s a belégyömöszölt vágyak elégték a reggeli égen.
Hamujuk még sokáig szitált, és láthatatlan fátyolt vont a szememre.
Magamra maradtam tehát, hermetikus palackba zárva.
Sebaj!
A tegnap tündérei, kikről már-már megfeledkeztem,
csak egy gyengéd leheletre várnak, hogy feléledjenek.
Őket fogom ezentúl kézbe venni, egyenkint, sokáig csodálom örökifjú
[bájaikat.
És sokan vannak, ahány a szívdobbanás tizenhét elhagyott esztendőmben.
Mire megunom őket, már a hajam is megöszül,
és az unokák kacagva robbantják fel rám szorult, kicsivé szűkült
[palackom.
A többivel már ők törődjenek.*

Szabadka, 1946.

SZAKÍTOTTAM

*Allj le, dübörgés, állj le egy percre:
sóhaja hallják — sóhaja s verse
egy fiúnak, ki tizennyolc éves,
s valaha tán még költővé lesz.*

*Ravasz vagy, világ, fájt a csalásod,
de már magam is jobban látok.
Régen, mikor még szemem nyitottam,
kapuid tártad, hívtál, s futottam.*

*Ifjúságomnak terhes szerelmét
cipeltem hozzád, zsongó vért, elmét,
s mikor a vágy már kapudig hajszolt,
kacagó günnnyel csukta az ajtót...*

*Sokáig sírtam. Könnyemből fény lett,
szívemre gátnak rakódott kéreg.
De nem szídtalak. Hittem még benned.
Vártam, hogy nyissad a világ-termet.*

*Szólhatsz, dübörgés, múlhattok, percek,
rohanó világ, rohanó merszek.
Eddig vártam, tovább nem várok:
én vers-szemekkel befelé látok.*

Szabadka, 1946.

KUTATÁS A MAJUSI ERDŐBEN

*Már hervadoznak az ablakba átültetett erdők,
már áporodik az illat a felcicomázott nők festett hajában,
már veresedik a mámor ünnepet is robotra váltó mulatozók arcán,
már ritkul a szép szó és szaporodik a szemétdomb.
Kavargás, láрма, sikoly, rúgás: májusi erdő —
természetben az ember, emberben a természet.
És én örültként járom az összeköpdösött erdei ösvényt,
fejem fölött elvágott dallású madárkákat rejtenek az ágak,
és sirva, kacagva keresem az eltaposott álmovégek hunyó parazsát a fűben.*

Szabadka, 1946.

IMA AZ EMBERISÉGHEZ

*Nézzétek, elvtársak, testvérek, vagy ahogy tetszik:
térdelek előttetek, és hagyom, hogy kavicsok bökdössék alázatomb.
Borzas hajamból ijedt tündérek kandikálnak.
Kezem, mint két elszáradt dorong, záporoz átkot a szívem fölé.
Tekintetem akár a láva hömpölyög szét, s a tulipánok remegve becsukják
[kelyhüket.*

Hűlt láva ez, nagyon hűlt, ne féljetek tőle, tulipánok;
vulkánja is oly fáradt, mint a hajnali bálterem, —
ha-ha! térdel a nyomorult, alázkodik, otrombán alkudni próbál.
Jertek inkább hozzám: itassátok meg az illatotokkal.

— Jaj, látszik, hogy ez a tavaszi mennydörgés, vagy tán a kavics
[horzsolása megzavart egészen:
rózsairatot érzek a tulipánban, és főt hajtok a méhecske előtt,
kihűlt láváról papolok, mikor az emberiséghez kellene imádkoznom.
„Emberek, barátaim, ne hordozzátok a fejeteiket oly kevély-magason,
hisz lejjebb, a hónotok alatt, nektek is, akár nekem, a végzet csírái kelnek.
Emberek, én fázom! Engedjete az ágyatokba, dunyhák alá, a szeretet
[testmelegébe.

Asszonyotok anyám legyen és szeretőm és gyermekeim anyja;
férfiatok uram és rabszolgám,
és ti mindnyájan legyetek testvéreim, osszátok meg velem a falatotok, és
[vegyétek el tőlem szívem itató kűjját.

Éljünk együtt. Melegítsük a fázókat és rakjunk jeget a lázasok homlokára.
Higgyétek el, így együtt még a halálon is úrrá lehetnénk,
és nyugodtan tennők el magunkat egy újabb születésre.
Gondolkozzatok róla.
Én várhatok, legfeljebb néhány évvel több olvasztanivalót liheg belém ez
[a buta didergés.

De biztos hittel hiszem: megéri.
Oly biztos hittel, hogy már fel is kelek a térdeplésből,
és várom a kinyilatkoztatást,
ámen.”

Szabadka, 1946.

IDEÁLIS REALIZMUS

Ezer tudós törte fejét:
való-e hát a való?
Megfejtí most (hogyha nem vét)
ceruzám, a szaladó:

„Higgyétek el, ideális
vagy reális nem egyéb,
mintha szólnék: kalamáris
bizony isten nem veréb,

hanem — tigris, sárga szemmel,
puha talpon szökellő...
Melyiket higgye az ember,
ahhoz nem kell agyvelő.

Kalamáris — kalamáris;
pajtásodhoz vághatód,
ideális vagy reális,
akkor végre megtudod.

Nem mond biz az majd egyebet,
mint csak ennyit: Az anyád!
Filozofálni van kedved?
A saját fejedhez vágd.

Almodban is tehedd bárís,
hogyha dühöd elragad:
százszor széttört kalamáris
ép kalamáris marad...”

Mondaná tovább, de elfogy
a hegye (és ez való!).
Mit csináljak? Higgyem el, hogy
eszmévé vált? A csaló!

Szabadka, 1946.

ÚJ TÉMA

*E versnek is van témája:
ez a papiros,
melyre most görcsös betűkkel
költeményt írok.*

*A papirost asztal tartja,
az asztalt padló.
Mondjátok csak, szókfárok,
kikben kong az ó,*

*illik-e a költeményhez
ilyen támaszték,
vagy inkább csak úgy lebegjen,
s hadd tartsa a lég?*

*Pökök rátok! (Bánom én, hogy
ez se úri szó.)
Úgy írok, ahogy épp tetszik,
s nem ahogy való.*

*Engem új szépség kapott meg,
a szent szürkeség.
Annak mondom ezentúl egy-
hangú énekét.*

*Asztal, ablak, szék, kredenc és
drága kályhacső,
anyag-szívetekkel szívem
lassan egybenő;*

*barátkozom a halállal
komoly bennetek,
eltanulnám nyugalmatok,
erős csendetek...*

*Most még tart a zúr, a nyüzsgés,
de fülem hegyez:
két anyag beszél egymással,
egy van és egy lesz.*

Szabadka, 1946.

ÚJ MIKULA SZELJANINOVICS

*Törnek a távirópóznák,
fölhasad gunyoros ajkunk,
meztelen állunk a viharban,
s a hangunk újra
gyermek.*

*Megint törpébb lett törpeségünk,
Szvjatogorok haragja bőszebb,
füvek nőnek a városainkra,
s mellünkön mozsarak
vernek.*

*A szél, a vén, bitang ordas
(pofája dagadt, rőt haja leng)
új nótát kongat harangjainkon,
fagyos ujjal, és áll
a bál.*

*Nőnek, nőnek a sunyi árnyak,
bennük gyáván megbúvik a bú,
s valahol mögöttük orrát fújja
(vagy csontját csörgeti?) a
halál.*

*S akkor элем áll újra a tél
(Mikula vagyok, huszadik század),
jég-combján villog a feszes bőr,
homlokán hideg és tárt a
gyík szem.*

*Elém dübörög lavina-testtel,
kitérni most már nem lehet,
derekamra fonódnak karjai,
fagy-bűzt okád a szája;
— Isten!*

*Immár, úgy látszik, nincs segítség,
meg kell fagynom, ha rám fúj a rém.
Magam vagyok, kicsi és nyiszlett,
nagy hencegő, de veszélyben
gyáva.*

*De mégsem. Eszemben van még
az a tavasz és az a liget,
mikor belém szállt s átvilágított
a tudás kétnyelvű
lángja.*

*Akkor átkoztam. Bezzeg jól jön most.
Egy suhintás, egy tüzes ige,
s nézzetek csodát: olvad a tél,
pusztul Szvjatogor, a
rémes.*

*Már kezes bárány. Már jó rabszolga.
Hajlong, kúszik és hízeleg.
Győztem hát, én, az új Mikula,
s kezem a hótól fehéren
véres.*

*... Am egy holló szállt ki a száján
legyőzött ellenemnek. Vigyázni kell.
Mert új tél jöhet, s új harc, még szörnyűbb,
mikor tűz s jég helyett ész koccan az
észhez.*

Szabadka, 1946.

EGY ÓRÜLT FILOZÓFUS ELMÉLKEDÉSE

*Döngő harcok hatalma: elvész;
békék lengő pálmaága: elvész;
bizonytalanság bújócskája: elvész;
kezdés, lemondás; menyegző és tor: elvész;
hát mi marad?*

*Marad a tiltás katonája: semmi;
marad a ködök szürkesége: semmi;
egy kis madár végső csuklása: semmi;
marad nirvánák éjhintája: semmi;
s maradok én is: semmi;
maradok én is: minden
(mert végül a semmi is elvész).*

Szabadka, 1946.

CSEPLŐGÉPNÉL

Mély dörmögését panasznak vélheted,
hullámtalan, bús, tengeres panasznak,
melyben a csuklás egy-egy szakadék,
fenékgig hasadó tenger-fal.

Vagy hidd haragnak: olyan, mint az ég,
villám-kaszák piros csókjával terhes,
mi: szüzi testen ejt a kancsuka,
és nyomában robban a vér.

S lehet mindkettő, bánat és harag,
egybeforrott nagy, tompa szenvedély,
és örök parancs, örök engedelem:
gép és ő, csámcsogó végzet.

Egyik száján eltűnik mind a látszat,
kévébe kötve, takart kalászu titok.
S ő válogat: magot és könnyű polyvát.
Mértékén ül a logika.

A jó külön, a rossz külön, s külön ami marad,
megfosztva minden cafrangjától: a szalma.
Mily sárga. Irigy. Tán reánk, hogy elvettük
a gyöngyeit, s mi játszunk velük.

Mondjátok, bűn ez? — Én azt hiszem, épp jóság,
a természet jósága, hogy utánoz,
s gúnyképet fest a gonoszságról,
amely még sárgább, csak takarja.

Bizony mondom: jó egy kis igazság,
jó, hogyha látjuk, mit ér a szívünk,
a híres szív, a százszor énekelt,
az égit felmagasztalt.

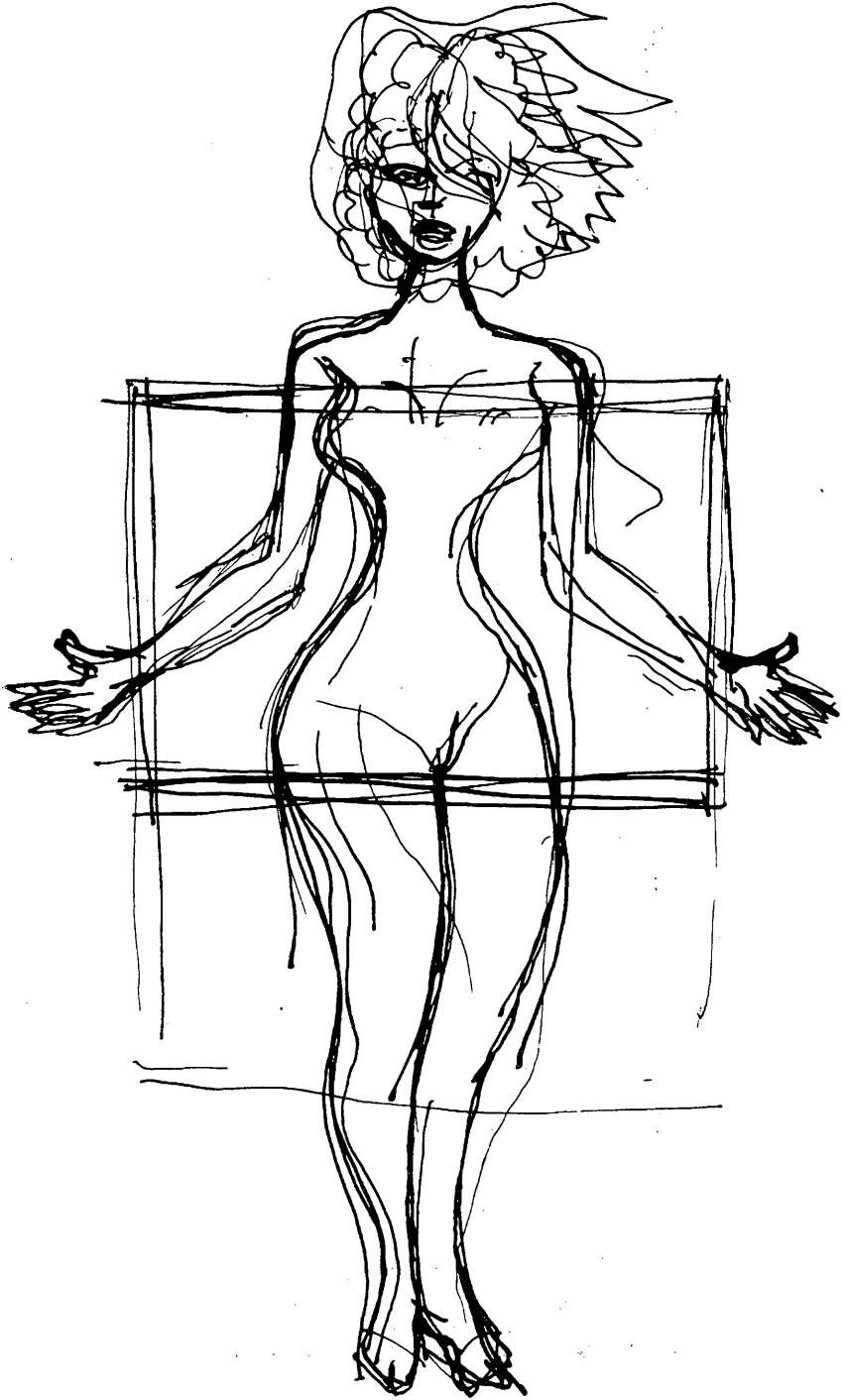
És moccan a sors: egy sikoltás. Vége.
A szörnyű gép most embert analizál.
És jaj, minden vörös és ragadós —
az ártatlanság mázán bosszu hörren.

Szabadka, 1946.

FIGYELMEZTETÉS

Ugyan megindult, huj, a fergeteg,
összeomlik, amire ránéz rontón.
Az építők nyugodtak: náluk a kulcs,
az eltemetett s föllelt értelem,
mellyel biztos zár nyílik a koporsón.

Rontók, vigyázat! Fergeteg, vigyázat!
Halál, vigyázat! Koporsó, fülelj!
Itt nem megy minden rendetek szerint;
vagy engedékeny titkostok a föld,
vagy megbolondult s borút bont derüvel?

Zavar, ne engedd a kormányt kezedből,
éjjel, ne tűrj meg betolakodót!
Ezer jó fölött megfér egy gonosz,
hogyha okosan bánik a zablával,
ha ritkán korhol, többet mosolyog.

Titkos hatalmak, most világra tártak,
veszélyes fegyver visszafele sül
a gyakorlatlan, rossz vadász kezében
(s a törvény ilyen fegyver volt tinéktek);
ismétlem, jaj, ha egyszer egyesül

régi céljával, s megtöltik golyói,
az emberek, a kerge emberek.
En, a pojáca, a bolond rokon,
figyelmeztetek, míg nem késő, rajta,
rombolni, ölni, tombolj, fergeteg!

Mert sokan vannak és sokat bírnak az építők...

Szabadka, 1946.

HEGYEK KÖZÖTT

Hegyek közt élve,
hegyeket nézve,
hegyre szegezve,
hegyet szeretve

álmaim álma
valóra válna
s nagyot teremne —
embert a hegyre.

Jezersko, 1947.

AKAROK?

Nem akarom már, amit eddig akartam;
nem az enyém a vágyam: beteljesült.
Ó, hát csak ennyi, csak eddig az élet?
Nem, én most többet, most mást akarok.

Vessen az égbe engem a lélek borzadálya,
legyek a föld felett és ne legyen mocsok rajtam.
Húzd ki agyamból, húzd ki, sorsom, az eszmét,
akard te is az én akaratom.

Úgy érzem magam, mint vak, ki falba botlik,
mint ismeretlen tájon felébredt utazó.
Fölöttem csapkolódnak a háborgó hullámok,
s csak néha ér le hozzám egy-egy korhadt hajóroncs.

Nem bírok tovább élni, de egyre vonz az élet;
én húzatom magam, mint makrancos gyerek.
Hogya hiszen otthon oly jó játszani nyugton.
Miért megyünk hát, sorsom? Végy ölbe, fáradt vagyok.

Azt akarom, hogy ne kelljen akarni,
mégis úgy legyen, ahogy akarom.
Jaj, nehéz, nehéz, nagyon nehéz a bánat,
s én akaratlan mégis zokogni akarok.

Belgrád, 1947.

A PÉNZ SZONETTJE

*A pénz, a pénz, a próza és poézis,
mit akarunk, és ami akar minket.
Jel vagy való, szívárvány-játék, fétis —
mindegy: számlálja pergő perceinket.*

*Haldokló bölcsnek merev ajkán táncol;
bölcső elé gurul: ni, itt vagyok.
Vér-vámot ő szed kéjes éjszakákról;
mindenhol ő van: ő a cél s az ok.*

*Szegény ember, hol eszméd, hol hatalmad?
A szép, a jó, igaz, és így tovább?
Idézd elő a múlt aranykorát,*

*vagy nézz jövődbe: sorsod arra zargat,
s a sorsod ő. Verd falba vén fejed,
harcolj vele. Legyen, mi nem lehet!*

Belgrád, 1947.

HALÁLKOR

*Most várni kell. Az idő nem parancsol.
Ősz, tél, tavasz, nyár — nincs e pillanattól,
csak egy van, és ez egy: a pillanat,
melyben minden mulandó megmarad.
Tévré meredt perc, megállt görcs a szívben,
örökké-egy mindig-másban: a minden.*

Belgrád, 1947.

LENNI MEG ÉLNI

*Nemcsak vagyok, de élek is.
A sors ha néha félrevisz,
falhoz teremt, árokba dönt:
alant marad morogva; fönt
csak én vagyok, csak én, megint.*

*A vén rend bölcsen széttétkint.
Meglátva engem, s zsoldosát,
a sorsot földre gyűrve,
szemében bős láng lobban át,
s bömbölve zúg az ürbe:*

*„Halandó, megszegted tehát
törvényeim: világom.
Enyém a sors. Ily áron,
míg élsz, ne legyen léted!”
— És én csak élek, élek.*

Örök nemlétet élek...

Belgrád, 1947.

BÁNAT

*Egy-két friss mosoly-foszlány
ragadt rám. Tépd le, rossz lány,
kifacsart, szájha bánat:
görbítsd sírásra számat.*

Belgrád, 1948.

A MOST AKARATA

*Hinni kéne a mondott igazakban,
tudni kéne a szebb föltámadást,
de én zavartan hordom a nagy valót.*

*Mégis akarom: maradjon mának,
anélkül, hogy meggyötörjön a kell,
s ha gyötör is, ne tudja róla...*

*Mert aki nem tesz tettek alapján,
ahogy a felhő hullat esőt,
aki tervez és nem mer élni,*

*megöli azt a tudott végzet,
mielőtt vége lenne a mának
a más szeretők napos szemében.*

*Zavartan hordom én a nagy valót,
s csodálkozva, de nem akarok tudni:
a mostant mindig és könnyen akarom.*

Belgrád, 1948.

UNOTT VERS

*Jobb nem tudni, mi lesz utána,
de rossz tudni, hogy nincs, mi van:
néz rám lustán egy festett dáma,
s a park pukedlis fáiban,*

*s a szívem elrejtett redőjén
meg-meglibbenti a dalom,
és visszasuttyan fázva, dőrén
az unalom, az unalom...*

Belgrád, 1948.

LEKÖTVE MÉG

Lábam a végzet pókhálója fonja,
s mint csonka karban a készszerítés,
úgy fáj a vágyam. Múlás megafonja
fülem s a süket csenddel elvitáz.

Kiépiült már az út bennem. Sokáig
nem maraszthatni testtel elmúlót,
s lélekké izzik, akarattá válik,
mint üzenetétől a rezge drót.

Mert vágy az élet és a vágy igazság,
mert gyorsabb a múltónál ami jön,
s ha lábam még most egy helyben töröm,
dalban szárnyuk már szebb szerelmek adják.

Nevezz örültnek, hogyha tompa aggyal
megállsz, s a versem böngészed bután,
s nézz, mint az út az elfutó után,
közömbösen, vagy gúnnnyal, vagy haraggal.

Belgrád, 1948.

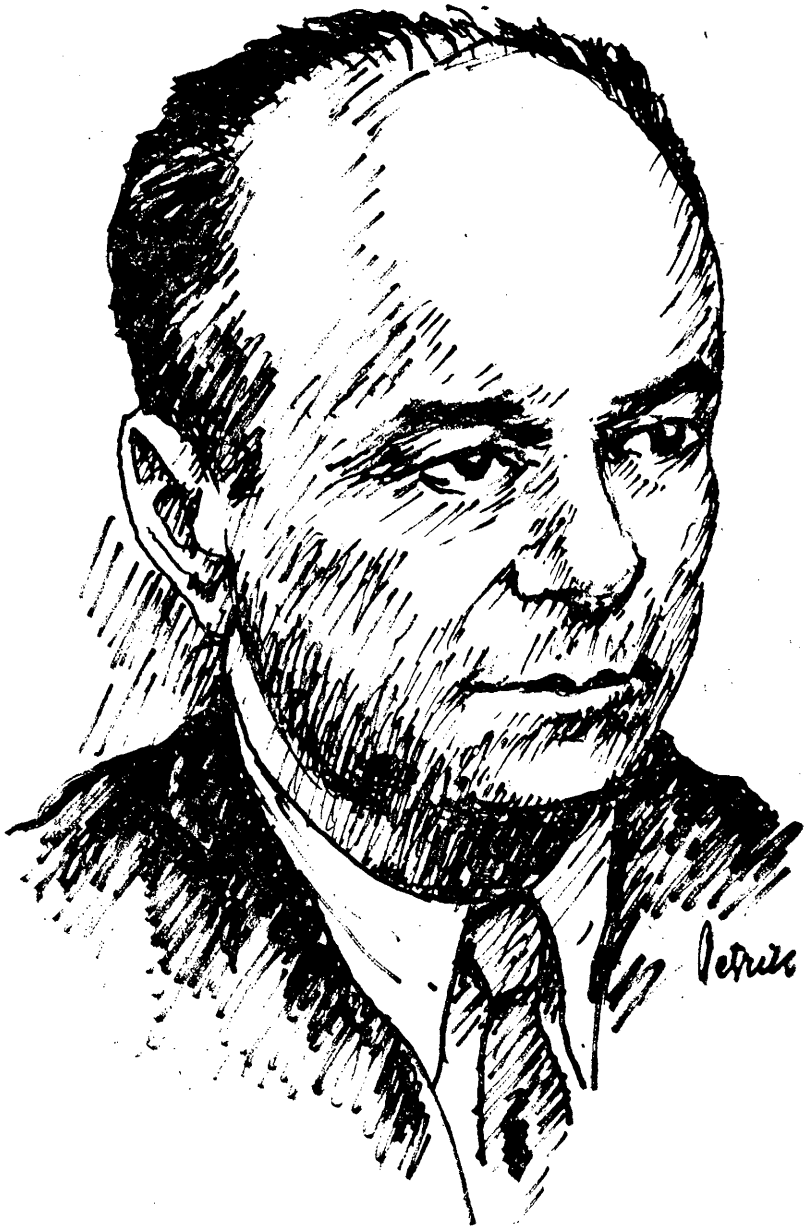
HÁROM NAP

Három napig tettem magam,
hogy én vagyok a három;
ezt most már (három napja van)
új három napra várom.

Ne félj, fiú, van még napod,
ha nem három, de egy,
átélheted, átálthatod:
ez éppen egyre megy.

S nem három jön, ha vége lesz,
de végtelen sorokban,
csak várd, hogy véget érjen ez,
s aztán élsz, számolatlan...

Szabadka, 1948.

DÉR ZOLTÁN

FELFEDEZŐ SZENVEDÉLY

Most, hogy Dér Zoltán is belépett a lefelé menők, az ötvenévesek gyászos seregébe, amelytől mi, öregek már rég mélyebbre kerültünk, az a feladat, hogy beszámoljak, mit is csinált ő az irodalom változatos térein. A harminc év alatt, hogy az első vajdasági antológiában fellépett. S több mint húsz esztendővel azután, hogy első versgyűjteményét kiadta.

A feladat nem könnyű. Dér Zoltán oly sokfelé kalandozott ez alatt az idő alatt, a literatúrának csaknem minden műfaját kipróbálta, hogy nehéz követni őt e megpróbáltatásoktól se mentes, lemondásokkal teli útján.

Mindenekelőtt a versírásról mondott le, minthogy második verses-könyve tizenhat évvel ezelőtt jelent meg, s azóta mint költő nemigen jelentkezett. Pedig ebben az *Emlékek aknamezőjén* c. kis könyvben ilyen sorok vannak:

*Már egy hete szedelőzködünk minden hajnalban, este,
és mint a fecskék elindulunk ősszel északról délre.
Mellünkön szundít, nyugtalan álmával horkol a város.
Es kikacagnak a csendek, jázminszínével a hold is,
ahogyan megyünk, szélverte gerlek, acélos sziklafák.*

Költő feszegette itt a szavak titkát kétségtelen, s talán a saját hangját is megtalálta volna, ha kicsit türelmesebb, s vele szemben türelme-sebbek. Mert az a gyanúm, hogy nem fogadta megértés az ő másodszeri költői jelentkezését. A sebezhető pontot könnyű volt megtalálni rajta, s azzal nem váratott magára sokáig a permanens vajdasági kritika. Van-nak költők, akik készen, talpig felfegyverezve egyszerre belépnek az élvonalba, s vannak, akik lassan, kishitűséggel viaskodva jönnek. Dér Zoltán az ő türelmetlenségével nem tudta kivárni a maga idejét. Beállt az újságírás taposómalmába, s nincs a szakmának olyan munkája, amelyt gyorsan és készségesen ne vállalna. Persze, a literátori hajlamokat ez nem elégíti ki, az irodalmi központokból is gyanakodva tekintenek az efféle dolgokra a periférián, úgyhogy nem csoda, ha Dér Zoltán nem részesült olyan figyelemben ezen a tájon, amelyet méltán megérdemelt volna.

Kicsit távolabb, a magyar irodalom magaslati pontjairól annál nagyobb érdeklődéssel nézték, amit művel, s nem fukarkodtak az elismerő szavakkal sem. A szívós, kitartó kutatómunka, amely lehetővé tette neki, hogy például Kosztolányi és Csáth Géza szabadkai éveiből semmi se maradjon homályban, s egyben művelődéstörténeti helyzetrajza is legyen a régi Szabadkának, olyan páratlan vállalkozás, amely követendő példa lehetne a vidék egész múltjának megírása tekintetében is. Ezt már én teszem hozzá, ezt a részét fontosabbnak tartva Dér Zoltán tevékenységében, mint az életrajzi adatok újdonságát.

Különben engesztelhetetlen és konok partizánharc is ez egyben, ha közvetlenül nem is esik szó róla. Szabadka elismertetéséért küzd közvetve Dér Zoltán, s ebben látom én az ő szép szerepének igazi jelentőségét.

Szabadka évtizedeken át volt a vidék magyar szellemi központja. Ott jelent meg legrégibb és legnívósabb napilapunk, s minden magyar folyóirat-kísérletnek is Szabadka volt a színhelye. A legkevésbé vidéki város, a magyar proletariátus fellegvára. Nem hiába indították épp ott a húszas évek derekán a Szervezett Munkást, Vajdaságnak azóta is legharcosabb magyar munkásmozgalmi lapját, s azután a Hidat, amely az ország minden részébe eljutott, ahol öntudatos magyar dolgozók éltek.

A múltat idéző készsége Dér Zoltánnak egyre a jövőbe mutat, figyelmeztetve azokra a tartalékbázisokra, amelyeknek a magyar művelődés szempontjából ma is nagy, talán fel sem tárt készletei vannak. Agilitása, nyugtalan, tevékenységre ösztönző természete bizonyosan nagybar hozzájárult, hogy a szabadkai folyóirat, az Üzenet megindult és még ma is él. Nem a hagyományörzés intelmeivel, hanem a kombattáns erők összefogásával. Nem is a bezárkózás rejtett célzatával, hanem azzal a reális igénnyel, amely az itt és most tényét szem előtt tartva keresi irodalom, művészet és helytörténetírás létjogosultságát. Ezt itt kellett elmondani, Dér Zoltán útjára visszanézve.

Ami most már közvetlenül szemébe ötlük az embernek az ő munkásságáról szólva, az az írás elokvenciája. A finom elemzések elegáns előadása. A részletezés aprómunkája mellett is valami nagyvonalúság a különféle bevezetők, elő- és utószók, magyarázatok és szövegértételezők szétszórta is összefüggő egységében. Ez az az esszéstílus, amelyből nem érződik ki se keresettség, sem izzadságszag. Világos, könnyen érthető, mintha csak Taine elvét vallaná: az előadó udvariassága a világosság.

És nézzük csak meg, kikről írt ő monográfiát? Kosztolányi és Csáth Géza kivételével elfelejtett, ismeretlen emberekről. De olyanokról mégis, akik nem érdemelték meg, hogy elfelejtsék őket. Iványi Istvánról, Bácska egyetlen helytörténészéről, akinek a munkássága nélkül nem lett volna megírható a vidék történelme. Toncs Gusztávról, aki zombori tanártársával, Zlinszky Aladárral együtt álmodozott valamiféle „szellemi integritásról”, nyilván a központosított művelődés szupremációjával szemben védekezve. Arról a Toncsról, aki Gozdsu Elek ösztönzésére létrehozta — akárcsak az előbbi Zomborban — a Szabad Liceumot Szabadkán. Aztán Loósz Istvánról ír, aki olyan időkben figyelt fel Ady költészetére, amikor pedig az új magyar líra megeremlőjének nem volt helye az iskolák falai között.

S ami megint csak helytörténeti indítású: Schwalb Miklósról, az 1941-ben kivégzett kommunista költőről szóló könyve.

Vigyázzunk: egyetlen munkája sem utánérzés vagy kompiláció. A felfedező szenvedély világít Dér Zoltán munkássága előtt. S anélkül, hogy túlzásokba esnék, Szabadka jelenik meg tér és idő koordinátaiban minden írása mélyén. Nem tudok még egy íróársunkról, aki ennyire helyhez kötődne, s mégis ilyen tárgyilagos impassibilitéval kezelné anyagát.

Egy izgalmas ifjúsági regény, néhány hangjáték és novella került ki még Dér Zoltán tolla alól, s a névtelen aprómunkának olyan tömege, amely mégis megőrizte az írás tiszteletével járó nemesebb igényt.

Amit írok, nem kritika, még csak nem is ismertetés. Méltató szóval szólok, szeretettel és megbecsüléssel Dér Zoltán munkásságáról. A tiszta kezű literátort köszöntöm, aki nélkül sok minden másképpen alakult volna irodalmi életünkben. A szűkebb hazáját szerető embert, aki talán épp önfeláldozó szenvedélyével mutatta fel, elnémitva magában a költőt, azt a tisztas életművet, mely senkiéhez sem hasonlítható.

*A sóhajtásnál is kevesebb vagyok
és a virágnál is védtelenebb.
Már csak az élé borulhatok,
aki gyilkosként emel rám kezét.*

Ezt írja panaszosan egyik régi versében, a kötelező költői alázatból többet vállalva, mint amennyit sorsa kirótt rá. S amit aztán gazdag és változatos életműve oly diadalmasan megcáfol Dér Zoltán credójában.

ÖSSZEFÜGGÉSEK

KOSZTOLÁNYI DEZSÓ CSÁTH-VERSEI

Az eredeti szándékom csak az volt, hogy Kosztolányi Dezső és Csáth Géza kapcsolatának már ismert, jobbára közzé is tett dokumentumait kiegészítendő számba vegyem Kosztolányi Csáthról írt verseit. Ez a munka filológiai nyereséget ígért elsősorban. A verseket szemügyre véve azonban olyan összefüggések mutatkoztak, amelyek érdekesebbek a filológiai leleménynél.

De lássuk előbb az adatokat!

Kosztolányi — a jól ismert Csáth-tanulmányán kívül — hat verset is írt, melyek egyenesen és elsősorban Csáthról szólnak, vagy csak részben, de fölismerhető bennük a barátidéző szándék. Az „elsősorban” — tudom — verselméleti elveket sért, hiszen a vers elsősorban mindig a szerzőjéről szól, ezúttal Kosztolányiról, de ez magától értetődő, s mi a témára vagy az anyagra gondolunk, mikor azt mondjuk: elsősorban Csáthról szólnak ezek a versek.

A szóban forgó művek között sorrendben elsőnek egy sokáig lappangó vers, *A költő tintásüvege* tekinthető. Jómagam a Csáth-hagyatékban bukkantam rá, aztán a Hídban (1959. november), majd a *Mostohában* (Forum, Novi Sad, 1965. 129.) tettem közzé. A kézirat szerint levél helyett küldte „Elutazás előtt Josénak”, azaz Csáth Gézának (Brenner Józsefnek) Kosztolányi. Ahhoz képest, hogy levélnek készült, levél jellegűnek egyáltalán nem mondható. Vers a szó legszorosabb értelmében. Praktikus közlendője mindössze egy tintásüvegre utaló hagyatkozás és intelem: „Tisztelve nyúlj e picike üveghez”. Az intelem tartalma azonban nagyon is költői kibontása annak a gondolatnak, hogy az üveg, vagyis a tinta a költő álmaival terhes. A „nagyon is” természetesen gáncsot jelent. Az üveg és a tinta nem elég élő valami ahhoz, hogy az álmok tárháza, a lélek televénye lehessen, s ismeretlen titkok termőföldjeként funkcionálhasson. Humoros fénytörésben talán ekként is működhetne, így azonban, a szentség és alázat jegyében, arra intve, óhatatlanul hamissá válik az ünnepélyesség. Nem elszigetelt jelenség ez az ifjú Kosztolányi költészetében: az öneszményítő és a dolgokat is fennköltté stilizáló hajlam. Az egykorú levelek és kivált a Csáthoz írottak családias intimitása, természetes praktikussága, vásott játékosága felől látható jól, mi mindent szűr ki az ünnepélyességre törekvő stilizáció. Másrészt azonban ez a fennkölttség a rokonipajtási kapcsolat komolyságára is figyelmeztet. A levelekkel együtt a barátság gazdag, többretű tartalmasságát tanúsítja.

A második költemény *Csáth Gézának* címen ismeretes, s a ma használatos gyűjteményes kötetekben a *Kenyér és bor* versei között olvasható. Előszó: a Nyugatban közölte Kosztolányi 1926-ban *Vers*, aztán a *Kenyér és borban* a ma ismeretes címmel. A *Kenyér és bor* anyagát később átrendezte, több darabját áttette a *bús férfi panaszaiba*, s a gyűjteményes kötetek is ezt a rendet örökítik tovább. Ezért onnan ismeretes a *Sakkotunk egyszer három nagydiákok* című költemény is. A *Kenyér és borban* azonban közvetlenül a *Csáth Gézának* című vers előtt található, s ez megerősítheti azt a föltételezést, hogy a „három nagydiák” egyike szintén Csáth Géza.

A negyedik, Csáthot idéző vers szintén *A bús férfi panaszaiból* ismeretes. *Ó szép magyar fejek, ti drága-régik* a kezdő sora is így a címe is. Előtte a Nyugatban publikálta 1921-ben.

Az ötödik *Ordítsak-e? Hogy áll a buta kő is* címmel ugyancsak *A bús férfi panaszaiban* olvasható, folyóiratbeli lelőhelyére nemrég, Dettre János nyomait kutatva bukkantam rá: az aradi Geniusban jelent meg 1924 ja-

nuárjában. *A bús férfi panasza*i előtt tehát, de kérdés, hogy ez az első folyóiratközlés-e. Bizonyosabb nyereség, hogy a Genius-beli szöveg elűt a kötetbelitől. Maga a cím is más: *Csáth Géza emlékére*, s ezzel a szövegben szereplő „két hű, ifjú orvos” egyikéről biztosan tudható, hogy Csáth Géza. Még érdekesebb a harmadik szakasz második sorában észlelhető eltérés. A kötetben így hangzik a szóban forgó rész:

*Boldog kövek! Buták! Ti mélyen alvók!
Es emlékezni nem tudó ajtók!*

A Geniusban pedig így:

*Boldog kövek! Buták! Ti mélyen alvók!
Es emlékezni nem tudó, vak ajtók!*

Az aláhúzott *vak* szó okozza tehát az eltérést, s első hallásra fölöslegesnek is érezzük, tehát a kötetbeli, közkézen forgó változatot ítélni jobbnak. Am ha figyelmesebben nézzük, könnyű észrevennünk, hogy a „vak” nem a jelzőtúltengés ismerős tünete. A vers ugyanis szonett, s az idézett periódus az első tercett páros rímű szakaszát alkotja, s ebben törvény a szótagszámegegyezés. A második tercett két sora is tizenegy szótagos:

*Hogy hallgattok! A multnak elköszönve,
Csak én zenélek itt, a mély közönybe,*

A „vak” szó kiiktatása tehát a választott forma törvényét is sérti, s tartalmilag is elvesz valamit a versből, hiszen ez a jelző ebben az összefüggésben nemcsak ritmustöltő elem. Ezek után okkal tűnik föl az is, hogy a kötetben a „Hogy hallgattok!” után fölkiáltójel helyett pont van, pedig az előző tercetben Kosztolányi él a fölkiáltójellel, ahol szükséges, tehát az említett helyen nem az interpunkció szándékos mellőzése, inkább fölületesség lehet az elmaradás oka. S aztán így került kötetből kötetbe napjainkig.

S végül a hatodik vers *Írás régi könyvben* címmel és *Csáth Géza* alcímmel a kötetben addig meg nem jelent költemények. Paku Imre által szerkesztett gyűjteményében, a *Szeptemberi áhítatban* található 1921-es dátummal. Így szerepel az azóta megjelent, egyre teljesebb gyűjteményekben is.

Kosztolányi összegyűjtött versei között, melyekből a mai olvasó e költészetet ismeri, meglehetősen szétszórta helyezkednek el ezek a versek, s így nem tűnhet föl a tartalmi rokonság. Pedig hogy összetartoznak, keltezésük is sejteti: az első kivételével, valamennyi a Csáth Géza halálát követő években keletkezett, s fogadni mernék rá, hogy az *Ordítasok-e?* című is jóval hamarabb, mint most ismeretes felőhelye alapján gondolhatnók. Ez pedig azt jelenti, hogy ezek a költemények nemcsak egy nagy barátság dokumentumai, hanem a Kosztolányi-líra egy időszakának is tanulságos példái. Olyan fejlemények tapinthatók ki bennük, amelyek az egykorú termés egészére nézve is jellegzetesek, de hogy éppen e művek felől nézünk a többire, annak is lehet haszna.

Ezt a hasznát beígérni azért merjük, mert a Kosztolányi-irodalomból tudjuk, hogy költőnk a kor és a költészet fordulójának politikai, esztétikai kérdéseit mindig a maga legszemélyesebb kapcsolataiban, mondhatnók: magánügyeiben élte át, ahogy Illyés mondja: mikor az epidermiszt érték az események. A szóban forgó versek csak alátámasztják ezt a tapasztalatot. A *költő tentásüvege* mellett legkevésbé az *Írás régi könyvben* című darabra áll ez, mely alig több egy pillanatba sűrített folsajgó emlékezésnél, ezért ennél itt nem is időzünk.

A sorrendben elsőnek tekinthető *Sakkozunk egyszer három nagydiákok* akár iskolapéldája is lehetne annak, hogy az érzelmes emlékezés puha zengéseiben milyen fontos mondanivalók jelennek meg. Annak az irodalomtörténeti fordulatnak, mely 1916—1920 táján Kosztolányi költészetében végbemegy, legfontosabb fejleményeire ismerhetünk ebben a versben. „Jaj, mit tudtuk, három diák, az este” — sóhajt föl a költő, vagyis akkor este, azon az estén, mikor a földégett sakkozás zajlott. Az akkor és a most közötti különbség az ifjú és az érett Kosztolányi közötti kü-

lönbséget jelenti. Az ifjú és vele a hajdani sakkpartnerek előrenéztek: „csak ő kellett, a koldusi jövőd, | mert azt hittük, az élet, mint a tenger”.

*De én a tengerek végére értem,
vitorlát fordítom újra vissza,
s most megpihen e régi, téli éjben
szegény lelkem, a fáradt nihilista.*

A vers tehát veszteségről beszél, a végtelennek feszülő ifjonti ambíciók, remények lehorgadásáról. Mint *A bús férfi panaszainak* sok más darabja, ez is a nosztalgia jegyében időzik, „pihen meg” a letűnt emlék melegében.

Ez a vesztéshangulat könnyen becsapja az olvasót, kivált a külön is hangsúlyozott nihilizmus elhatalmasodásának megvallása. Nem kétséges, hogy aminek elvesztét panaszolja, az a boldog illúziók ideje volt, így is mondhatnók: a boldog tudatlanság ideje, s ehhez képest a mai bizonyosság csak egy szegényes „minden”-t foglal magába:

*mit is sejtettük, hogy ez itt a minden,
és ami aztán jön, a semmi, semmi.*

Ez a háború utáni „minden”, a távlat nélküli, a sivárság kontinenseivel szabdaltn minden az irodalomtörténet szerint is szűkösebb annál, amit a Nyugat első évtizede ígért. Az avantgarde háború utáni kijózanodása is ezzel függ össze, a veszteségtudat tehát objektíve is jogos. A nagy idő és a jövő helyett a pitypang kelyhe vagy a lángoló égbolt valóban bagatell látnivalók:

*! Ha pitypang kelyhét fújtuk, semmiség volt,
unottan vártuk az időt, mely eljő,
hiába lángolt kelletőn az égbolt,
csak ő kellett, a koldusi jövőd,*

Ha most e lenézett pitypang felől a harmincas évek Kosztolányijára gondolunk, aki egy kisvárosi délután eseményei, egy narancsszínű felhő láttán az élet esszenciáját vélte érzékelni, s akinek a műhelyében dolgozó vargának fényt adó csöpp láng, az őszi gyümölcsök íze éppolyan fontos volt, mint a *Sonata pathétique* vagy az Orion-köd, akkor ezek a meglátni sem érdemes dolgok: a pitypang és a lángoló égbolt nemcsak a beszűkülést jelzik, hanem a távlatot is. Azt a jövőt, melyben a bezártság kényszere az adott világ fölmérésére készíti a prózáíró, a költőt pedig ráébreszti a valóságos dolgok és evilági kapcsolatok lírahordozó képességére.

Kosztolányi tehát, mikor tudtul adja, hogy a nihilizmus partjára ért, jöllehet veszteségként értékeli ezt a fejleményt, szomorú kényszerűségként: „s most megpihen e régi, téli éjben | szegény lelkem, a fáradt nihilista”, a panasz csónakján, de új partra ér. Partra, ahol megkezdheti költészete újraépítését abból, amiből lehet.

S ne gondoljuk, hogy a semmiből. Ez a vers arra is példa, hogy a világháború iszonyú rombolását: az elvadulást, melyről Ady legszebb költeményeit írta, s a hűséget ahhoz a humanizmushoz, mely nem háborúra, hanem a világ megszépítésére készült, így is ki lehet fejteni: a személyes kapcsolatok szálaiból szőtt nosztalgia révén. Megfigyelhető, hogy miközben a költő a jövőtől ittasult mámorok végét bejelenti, s egy sivárabb bizonyosság kezdetét, azzal, hogy „megpihen e régi, téli éjben”, valamint ki is ment abból: a szépség tiszteletét. S a szörnyűségekből azt a tanulságot, hogy „térden állva nézni kell a szépet”. Semmi kétség: a jövőt fürkésző, lázas nyugtalanságot a passzív szemlélődés, az ámulás programja váltja itt föl, de a szomorúság ugyanaz benne: csak tudomásul veszi az ember határait. S ezzel a *Hajnali részegség* érzelmi-szemléleti bázisát alkotja meg: „Nézd csak, tudom, hogy nincsen mibe hinnem, | s azt is tudom, hogy el kell mennem innen, de...” S ezután jön a vallomás a nagy vendégségről, melynek itt a földön mégiscsak részese volt.

A második Csáth-idéző költemény — ez a legismertebb — összetettebb. Van egy rétege, mely Csáth sorsát idézi. Egy másik, mely a halált

vallatja, az immár avatott barátot kérdezve róla. Egy harmadik, amely egy közösségi veszteségbe ágyazza a személyes tragikumot. S egy negyedik, mely a költő magányát panaszolja.

A magánjellegű kapcsolat: a baráti, unokatestvéri viszony tehát nemcsak kézenfekvő, de szerencsés is a költőiség sokáig kibontakoztatása szempontjából. A halál közelségéből eredő megrendültség, a halott baráthoz beszélés lehetősége mint meghitt közlésforma, a közös emlékek és a közös szülőföld mint versközeg, illetve horizontlétesítő anyag, a tényleges halál mint a képzetben oly fontos helyet betöltő titok fölzaklatója — mindezek a „magánjellegű” kapcsolat esztétikai nyereségei.

Természetesen azért lehetnek azzá, esztétikai nyereséggé, mert a költő alapérzései juthattak formához általuk. Ezek közül is a legjellegzetesebbek: a magányezés és a haláldöbbenet.

A magány kezdettől beárnyékolta Kosztolányi líráját. Volt, hogy dac-cal vállalta, de ekkor, 1920 táján a maga kegyetlen mivoltában jelenik meg. Az okok ismeretesebbek: a forradalmak és az ellenforradalom elvadult harcaiban Kosztolányi is adott és kapott sebeket. Sértettsége végül rossz szövetségekbe sodorja, s emiatt azoktól is elszakad ideiglenesen, akik, ha maguk is bélyegesen, de társai lehetnek volna a vacogató helyzetben. Ekkor állandósnul masszív érzületté verseiben az árvaság. S a Csáth Gézához folyamodó vers ezt a magányt, a barát, a testvér elvesztésének tragikus tényéhez kötve, drámai mivoltában tudja kifejezni. Amikor a szannivaló halottól kér, könyörög „valamit”, új mélységet nyit a szokvány magány fájdalma mögé, a teljes bizonytalanság, a vergődő árvaság dimenzióját.

S ez a halottat faggató, kérlelő zaklatottság igen szervesen társul ahhoz a régi hajlamhoz, mely a halált titokként élte át, s babonás, lidérces vonásokkal színezte ki. Erről a korai halálkultuszról sok minden olvasható a Kosztolányi-irodalomban. Maga a költő *Az élet divatja* című cikkében írja le jellegét és magyarázza meg okait. Érdemes idéznünk, mert kulcsjelentőségű vallomás: „Végzetesen és ellenállhatatlanul érdeklődünk a halál iránt. Igaz, hogy ez az érdeklődésünk felszínes és kacér volt — mint minden divat —, de a levegőben volt és vérünkévé vált. Komolyan nem számoltunk vele, nem készültünk fel rá, azzal intéztük el a halált, hogy állandóan emlegettük. Művészeink oltárt emeltek neki. Halálversek, haláldrámák, halálképek, halálszobrok, amerre néztünk. Csiklandozott bennünket ez a divat, minthogy távolnak gondoltuk a halált, kellemesen izgatott, minthogy igazán nem hittünk benne, s a villamos érzékek új mámorra, a jóllakott gyomor emésztőporra áhítoztak.” A továbbiakban aztán előadja, hogy a háború a maga hétköznapi mivoltában tette közeli ismerőssé a halált, s az emberek kedvét elvette ettől a divattól. Atalakította a halál fogalmát, s megnövelte az egészség, az élet értékét, elindította az élet divatját. (*Füst*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1970. 224—227.)

Avatottabb magyarázatot aligha kívánhatnánk, és egyszerűbbet. Anyyra egyszerű, hogy kételkednünk kell benne. Lehetséges, hogy az a sok halálvers, mely a háború előtti irodalomban megszületett, mind egy kacér divat termése volna? Nem hogy Ady, de Kosztolányi halálverseiről is nehéz ezt elhinni. Arra kell gondolnunk, hogy a korszakforduló dialektikája, a régi meghaladásának erős vágya, ingere sarkallja költőnket ilyen degradáló magyarázatra. A valóságban az a bizonytalanság, mely a háborúval brutális formát öltött és az élet értékére eszméltetett. már a háború előtt is létezett. A létezés kaotikussága, a béke aláaknázottsága még a békés fölszín alatti nyugtalanságként volt jelen a művészetben, inkább a tépettség és a diszsonancia, a halálborzongás és a szorongás érzéseiben, mint tiszta fölismerésként. Ezért lehetett kacér és játékos: átesztétizált, de ebben a minőségében is jelezte a közérzet válságát, azt a sejtést, hogy a homályban — a lélekében és a társadalomában — életellenes erők halmozódnak. Hogy milyen veszedelmek, ezt nem lehetett tudni, de megsejtett eltűzésével, kiszínezésével a művészet eléje ment a rémnek. Abban az illúzióban, hátha kellemes csalódás éri: az igazi csak jobb lehet, mint az eltűnt.

Csak így tudjuk megmagyarázni Kosztolányi halálfogalmának változásaiban az állandóságot, kései halálverseiben a koraiakra vissza-visszaütő

jegyeket. Például a *Halotti beszéd* megdöbbenését: az életből a halálba, a létből a nemlétebe való áthullás rejtélye fölötti ámulást. Pedig akkor már nem az életen túli létállapot az érdekes számára, hanem a halott ember személyes vonásai, ezek ismétелhetetlenségének tragikuma, s tudja, hogy a halálon túl a férgek, nedvek, savak rejtélem nélküli világa következik. Akár Marcus Aurelius, aki „érzi a földet” s aztán „odadobja férgeknek a testét”.

A Csáth Géának című vers Kosztolányi halálélményének alakulásában is határpont.

*Nem kell-e szólnod, mondd? Nincs semmi hír amonnan,
hol fejfa és kereszt elvész a sűrű lombban
és sír a táj?*

— kérdezi szinte esdekelve a halott barátot. S a vers egy másik helyén azért mondja „gazdagnak”, hatalmasnak a halottat, mert az már tudja, ismeri a semmit.

Ebben a semmire kérdező, vallató kíváncsiságban azonban már csak metaforikus világ a túlvilág, s azért gazdag, mert az életet a halál befejezte, bevezette avatta, s még inkább azért, hogy az itt maradó árvaságának mélyebb hátteret adjon. Mintha ezt mondaná: itt semmi remény, onnan semmi hír. A talányossá avatott halál ezt a bizonyosságot teszi ráeszmélészerűvé, a kérlelés a kétségbeesésnek, a vergődésnek ad dinamikus formát.

Az az eddigiek során is láttuk, hogy ezek a személyes kapcsolatokból született versek mindig valami általánosabb érvényű fejleményt, fordulatot vagy számadást is kifejeznek. Már a *Sakkozunk egyszer...* polaritásában is észlelhettük az ifjonti láz és a bekövetkezett kijózanodás ellentétében a korforduló tartalmát. Ott nem is láztként, hanem a jövő iránti hitként s a végtelentől ittasult mármorként rémlett föl az ifjúság.

Ez a motívum az előbb tárgyalt versben is fölmerül. A megidézett Csáth Géza szeme is a „végtelen felé” tágul, s lentebb:

*ki végtelent ittál s a lelked égre lázadt,
majd összetörted a tébolyok és a lázak
szent poharát.*

A tébolyoknak, a morfinizmusnak ez a szentté avatása a vers más részleteiben is megfigyelhető. A feleséggyilkosnak „angyal” a jelzője. Szimpla eljárás volna ezt a halál előtti döbbenet megszépítő stilizációjának betudni, vagy a tényleges emlékeknek, esetleg az önvészjtés mindig megindító gesztusának. Valamennyinek szerepe lehet ebben az áhítatos eszményítésben, de a legnagyobb okra itt is a polaritás hívja föl a figyelmet. Az a tény, hogy a végtelenre vágyó Csáthhoz képest, aki kapuját megtalálta az éj felé és bátran átlépett rajta, az itt maradt költő „százszorosan árvább”, mert magány és reménytelenség veszi körül. Így lesz a szabadító halál sötéttségéhez mérten vigasztalanabb az ittlét világossága:

*Te a halálé vagy, zarándoka az árnyak,
ki bátran indultál, kapudat megtaláltad
az éj felé.*

*De én, jaj, itt vagyok a fényben és hitetlen
feledve önmagam, jajokba fúlva lettem
az életé.*

Meglepő minősítése az életnek. Mint aki rossz vásárt csinált. Kivált ha a *Szeptemberi áhítat* életünneplő, az életre méltónak hirdetett lírai hőségnek büszke szavaira gondolunk, s az életre melyet ott „csodás ország”-nak nevez és telhetetlenül ünnepel. Meglepő és mégis törvényszerű megnyilatkozás ez, hiszen nemcsak itt, a halott barát emlékeitől megrendülten, hanem már korábban, a *Boldog, szomorú dalban* is valami nagy veszteség ellenében elért kétes értékű fejleménynek minősíti a világban való meghonosodást:

*Mert nincs meg a kincs, mire vágytam,
a kincs, amiért porig égtem.
Itthon vagyok itt e világban,
s már nem vagyok otthon az égben.*

A vers, melyből idéztünk, 1917-ben már megvolt, akkor jelent meg először a Nyugatban, s Csáth Géza akkor még élt. S ha az ő halálának megrendítő alkalma is e polaritás: halál—élet, ég—evilág újrafogalmazására készíteti, el kell hinnünk, hogy nemcsak Csáth Gézát búcsúztatja, pontosabban szólva: Csáth szelleme egy egész életszakasz legbecesebb sajtóságainak is jelképe.

Az élettájhoz, annak előbb jelzett tartalmaihoz, melyek elsüllyedését ilyen fájdalommal adja tudtul, közelebb visz bennünket a következő Csáth-tal kapcsolatos vers, az *Ő szép magyar fejek, ti drága-régik*. Ennek ugyan nem Csáth Géza az ihletője, a hőse, hanem Cholnoky Viktor, de ezzel csak jól járunk, mert Cholnoky alakja annak a bizonyos kapunak, melyen Csáth elment, egy másik vonatkozását teszi tapinthatóvá.

Ha egyetlen szóval kellene megnevezni, amit a Cholnokyra emlékező Kosztolányi itt földéáz, azt mondhatnók: a szecessziót. Persze ez a vers annál sokkal spontánabb és konkrétabb ihlet műve, hogysem egy stílust vagy mozgalmat siratna el. Egyszerűbben: a vers Cholnokyról szól, s csak az ő egyéniségének jegyeibe oltva, az emlékhöz fűződő líraiságban ölt formát a rajta túlmutatott jelentés.

Hogy mennyire így van, kiderül, ha föllapozzuk a kritikákat, méltatásokat, amelyeket Kosztolányi Cholnokyról írt. A bírálat, pontosabban szólva az alakrajz — mert Kosztolányi bírálaibaiban szinte mindig ez a legértékesebb — Cholnokyja és a költeményé — mutatis mutandis — ugyanaz: Nem tudom, illik-e — kezdi a jellemzést — bírálat helyett — „megrajzolni finom fejét, álomlátó, nefelejcskék szemét, egész testi mivoltában őt magát, aki mindig úgy hat reám, mint a múltból vagy a jövőből, nagyon messziről idetoppant mese-herceg.” Ez a jellemkép magva: Cholnoky művészi világa mesevilág. Ezután elkülöníti ezt a mesét a fantasztikum más mestereitől, s Cholnokyt idézve nyomban meg is nevezi e meseszomj magasabb értelmét. Eszerint a Cholnoky-szerű idegember idegszálai egyfelől a testet sanyargatják, másfelől „a mindenséggel kötik össze az embert”. „Az ő idegei hálózák át így a valóságot és a fantázia birodalmát, a régés Babilont és a szegényszagú Ferencvárost, az akkád harcos napimádó lelkét és a kalandor zavaros, tarka, csillogó álmaát.” (*Irók, festők, tudósok*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1958. I. 181—182.) A kék szem tisztaságát, az egzotikus alak tépetségét, az álomlátót, a vajakosokkal és varázslókkal való rokonságot a második, 1912-ben írt emlékezés is hangsúlyozza, akár a vers:

*aki régés és mélyen-kék szemekkel
jártál közöttünk, kísértet gyanánt,
tébolyt keresve, s szájadon kigyúltan
égett a szesz, mint baljós, lila láng.
Vásott köpeny a válladon, s mi néztünk,
halántékd megeste kora dér.
De homlokodon láthatatlanul nyílt
a mágus-kincs, a bánat és babér.*

Ezek a mágusi vonások a prózai portrében éppúgy, mint a versben, sajátos eredetükkel egybeforrtan jelennek meg. A próza szerint az arisztokratikus, elfáradt magyarság nemesült benne költővé. A költemény szerint:

*Gangesz sem oly szent, mint a Duna tája,
hol él a régi, fáradt, hősi faj,
s csodát teremt és megrepedt szivéből
még-még kiszakad egy-egy ősi jaj.
Áldott legyen az, aki átkozott itt
s gúny és tövis nő a pora felett.
Amerre jártak ők, ott a titok volt
és a Kelet, a százszor szent Kelet.*

A megrendültség lírája annyi problémát békít itt össze, ahány sora van ennek a versnek. Legföltűnőbb ezek között a mágia, a vajákosság és a Kelet meghatató tisztelete. Az Ady-pamflettre kell itt gondolnunk, és a *Marcus Aurelius* című versre, melyekben megvetéssel beszél a költészet kódös-vajákos képviselőiről:

*Semmi, ami barbár
nem kell soha nékem, semmi, ami bárgyú.
Nem kellene nekik se, kik titkon az éggel
rádión beszélnek, a jók, a boncok,
a ferde vajákos, ki cifra regéknek
gőzébe botorkál, csürhe-silányok,
kik csalva, csalatva egy jelre lehullnak,
s úgy fintorog arcuk,
mint a bolondé.*

Azok a vonások, hajlamok, melyeket Cholnokyban ünnepel, szinte mind együtt vannak ebben a strófában, persze közönségség, torzra stilizált alakban. Immár a tőlük való elfordulás, a latin világosság, az át-tetsző tisztság szemszögéből lettek ilyenek. Növeli zavarunkat, ha a Cholnoky emlékének szánt vers ama sorával is számolunk, mely Adyt is e réges, keleti mágusok közt említi:

*Ó szép magyar fejek, ti drága-régik,
költők, az írás büszke bajnoki,
ifjan virágzók és ifjan-lehullók,
Ady, Csáth Géza, édes Cholnoky,*

Egy költői pálya fejlődésmentében sok minden elképzelhető, akár gyökeres fordulat is. De azok szemléletét érezzük meggyőzőnek, akik az eredeti hajlamok, szemléleti jegyek átalakulásában figyelik s találják meg hűség és továbblépés: a megszüntetve megőrzés dialektikájának tényeit. Az előbb látott ellentmondás föloldását is e fölfogás jegyében véljük megoldhatóknak.

Azt — mellékesen — elismerhetjük, hogy Cholnoky egyéni varázsa is hatott Kosztolányira, mikor ilyen megrendülten minősítette szentté az ő keletiségét. A prózában írt portré némely részlete határozottan erre vall: „Míg magunk előtt tudtuk, ő volt a költészet legfőbb igazolója, a kedélyével, a szikrázó elméjével és a fanyar szatírájával, ezután csak a könyvei maradtak meg, amelyek híven őrzik művészetét, de meleg és teljes életét mégse pótolhatják.” (I. m. 185.) A *csakot* mi húztuk alá (Kosztolányi kegyesebb kritikusa volt), s elképzeljük, hogy a művelt, sokat tudó Cholnoky közeli ismerőse szemében az író Cholnoky kelet-mitológiája eleve fölötte állt a „zagyva kelet” „ferde vajákosságai”-nak.

A kérdés lényege azonban még ezután is megválaszolatlan, hiszen Ady is fölötte állt ekkor, s később miért válik mégis zagyva magyar vátesz-szé? Aligha kétséges, hogy a személyes kapcsolatok síkjánál itt is magasabb síkon található meg a válasz. Kosztolányi a maga mágikus, tehát csodaszimatoló hajlamait *A szegény kisgyermek panasza*i, az *Őszi koncert* és a *Kártya* idején igen komolyan vette, de a világháború táján már elszakadóban volt tőlük. Pontosabban szólva e hajlamok átalakulása, józanodása, a csoda evilágivá alakulása került napirendre. Ezt a folyamatot azonban 1916—1920 között még vesztességként éli át. De az elszakadás hangsúlyai a fájdalmas visszanezés eszményítő mozzanataiban is fölismerhetők. Már 1912-ben, mikor Cholnoky mágikus vonásairól beszél, a rokonítás óhatatlanul minősít is: „Ismerőse minden fakir, minden keleti *kalandor*, a *vén kultúra* minden papja, vajákosa és varázslója.” (I. m. 184.) *A kalandort* és a *vén kultúrát* szintén mi emeltük ki, s annak tudatában, hogy Kosztolányi tán csodálta, ámde nem azonosította magát sem a vén-séggel, sem a kuruzsló vajákossággal. Magát Európa hú fiának vallotta, a latin világosság hívének és magyar képviselőjének, s a keleti vajákosságot, ha szemléletéhez közel álló művész műveiben észlelte, szerette is, ha tőle idegen világnézet jegyében, tehát tömegmozgósító igénnyel lépett föl, akkor lenézte.

Ez azt jelenti, hogy a kelet iránti csodálata később, a latin világosság programmá szilárdulása idején sem szűnik meg egészen. Elég itt az *Életre-halálra* című érett költemény zárósoraira emlékeztetni:

Itt és csak itt, nem, ezt nem és nem feledem.

Holtomban is csak erre járok, keleten.

Izzóbb a bú itt és szívig döf az öröm.

De szép, vidám, vad áldomás volt, köszönöm.

De nemcsak ezek a sorok, a vers egésze olyanféle világot von glóriába, amilyen Cholnoky egyéniségében megigézte. Nem szabad azonban mellékes jellegzetességnek tekinteni azt, hogy az *Életre-halálra* egész dikcióját a visszazérés múlt ideje határozza meg. S ez a múlt idő, a történelmi bizonyosság hangsúlyával ekkor, tehát az *Ó szép magyar fejek...* éveiben jelenik meg jellegadó erővel. Nagyon természetes tehát, hogy amikor — a húszas és harmincas évek fordulóján — a „kancsal apostolok” és a zagyva kelet „elmebetegai” megjelennek, s Ady nevét, vulgarizált igéit is kisajátítják, Kosztolányi nem ismeri el magáénak ezt a keletet. Bence a jobboldali gőz irritálja elsősorban, de a szélsőbaloldali fanatizmustól is elfordul. Az utóbbiban a „zsidó—keresztény” messianizmus folytatását látja, s ítéli szemléletétől idegennek. Ily módon a „kelet” már csak ifjúsága emlékeként, az akkori kelet-kultusz és a szecesszió átészettizált világaként él emlékezetében. Nem eleven forrásként tehát, hanem emlékként, s ezzé válni itt kezdett, a Cholnokyt idéző versben.

A szemléletéhez közel álló tartalmak emlegetésekor elsősorban arra, a szecessziós jellegű kelet-nosztalgiára gondoltunk, mely a mese iránti szomjúsággal közös töről eredt. Cholnokyról szólva Kosztolányi kitűnő érzékkel fedezi föl számunkra ezt a kapcsolódást is: „Ez a borzasztóság, ez a folytonos tudás, ez a mindigokosság, ez a tűrhetetlenül örökké zakatoló, belénk gyökerezett agyvelőmunka, melytől nincs szabadulás.» Az ő sóhajtása ez. Legszebb dolgai és igazi egyénisége azonban éppen ebből, a küzdelemből fakadtak, a pozitív tudás és a hit, a valóság és a lehetetlenség birkózásából.” (I. m. 187—188.)

Kézenfekvő volna ezt a „mindigokosság”-ot és az állandó „agyvelőmunkát” az újságíróbottal azonosítanunk, s ennek ellentétéként, a töle való menekülés útjaként fognunk föl a mese, a fantasztikum kultuszát. Többről van szó! Maga a polgári gondolkodás és a vele összeforrt pozitívizmus, tehát a távlattalan, metafizikátlan gondolkodás és a vele nagyon rokon utilitarizmus, az ügyességgel azonos okosság szürkesége és gépiesége úzi Cholnokyt a csoda vidékeire. Az adott valóság, a szegényszagú Ferencváros és a vele egylényegű társadalom kisszerűségeiből emigrál a fantasztikum és kelet mesés tájaira. „Arról szól legszebben, amit sohase látott — írja róla Kosztolányi —, s az a legnagyobb kincs, ami nincsen.” (I. m. 185.)

Ezen a ponton az összefüggések egyik góciához értünk. Mielőtt fölfejténénk, érdemes megfigyelnünk, hogy Kosztolányi Cholnokyról szóló írásainak mi a közük Csáth Gézához. Legszebeötlőbb az a tény, hogy a vers egy sorban említi őket. Lényegesebb összefüggésre ezek a sorok utalnak

*jártál közöttünk, kísértet gyanánt,
tébolyt keresve, s szájadon kigyúltan
égett a szesz, mint baljós, lila láng.*

A prózában írt portré ennek a motívumnak a gyökeréig hatol, amikor ezt közli: „Minden pillanatban intenzíven akarta érezni önmagát, az én végtelen mámorát, a romlása, a halála árán is. (...) a vágya ragadta el közülünk. Tammuz, a gyümölcsérlelő és hervasztó, a jóságos és szörnyű keleti isten, a tűz, az ölte meg. (I. m. 186.)

Csáth Géza problémájánál, tragikumánál vagyunk tehát: az extenzív létezés, a kinti világ szenzációszegénysége híján laboratóriumban, vagyis

narkózissal lépni túl „a mai kocsmán”. Mikor ez a koncepció megvalósul, a művészb elpusztul. De előtte termi a lélektani mélységekben és a fantasz- tikumban megvalósuló csodáknak azt a szenzációsorát, mely a valóság elsekélyesedésével szemben az ember magasabb igényét, a lélek regény- éhségét megeléghethette. Kosztolányi ezt a furcsaságot is elméleti érvényű kis remekműben világította meg. Ebben a pozitivistá tudományosság tüzetességét és alaposságát jelezve ahhoz a gondolathoz jut, hogy „Az agy, az idegrendszer, a szív, a tüdő, a máj, a gyomor nem rejtélye, de mindezek összessége még mindig rejtély”. Tehát az emberi lényeg s ennek az egész- hez való viszonya annyira megfejtelten, hogy a káosz érthetlensége ne- hezedik az emberre. A megoldást — úgymond — önmagunkban keressük. De ez a keresés valójában nem a megoldásra irányul, hanem a rejtélyre, a csodára, mely a külvilágból eltűnt, de a lélekbén még létezik. A szűkös világ tágításának lehetőségét ígéri ez a fölfedező munka. „A határokat nem kifelé tágítjuk, de betel.” Attól az idegen látványtól menekül önma- gához az egyéniség, melyet nem érthet meg — írja Kosztolányi, s idézi Cousin egy fontos gondolatát: „A miszticizmus az emberi ész: kétségbe- eséséből folyó cselekedet.” (XIII. Füst. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1976. 399, 401.)

E gondolatok fényében összefogható és meggyőzően értelmezhető mindaz, ami a Csáthnak szentelt versek során minő általánosabb érvényű érték fölmerült. A *Csáth Gézának* című versnek talán ez a sora jelzi leg- pontosabban e „zarándokok”, „kődlovagok” összetartozásának alapját: „Ki végtelent ittál s a lelked égre lázadt”. A halál, annak övneszejtő változata is, ennek az akaratnak, igénynek a fájdalmas, de következetes lépése; ezért ölt vonzó alakot. Az ittmaradás, a megalkuvás, az evilági lét sivárnak tet- sző távlatával szemben. A narkózis, minden „mérgező malasztja”, ennek a fölsavart lánggal való létezésnek az eszközöként jelenik meg ezekben az írásokban. Nem biológiai szerepük, hanem egy létezés mód, egy magas- rendű szándék jelképeiként. Hogy tényleges malaszt helyett a pusztulás okozói lettek, itt nem kap tételes formát, elemzésszerű magyarázatot, csak e verseket átható fájdalom tudósít arról, hogy az áhított csoda elő- állításának ez a módszere tragikusnak bizonyult. De a fájdalom ugyan- akkor azt is kifejezi, hogy az eszmény: az emberi lényeg és a világ titkai- nak kapcsolata nem e ködlovagok miatt terelődött álutakra. S ez a fájd- alom: a csoda lehetőségére az adott közegben Kosztolányi egész élet- művére kiható tapasztalattá, tudássá mélyül. Hogy ilyen szerepet töl- tethetett be, abban ezek a személyes kapcsolatok: az élet intenzív élésében közekvens barátok emberi vereségének, elpusztulásának példája biztosan közrejátszott.

KÖLTÉSZETÜNK SÜLYPONTJAI

Ísmét egy új antológia: főlzabradulás utáni líránk kistükre, Bori Im- re, Széli István és Tomán László válogatásában. Új alkalom a civakodásra. Mert nem volt még antológia, melyet a prezentált anyag irodalomtörté- neti átgondolása követett volna. Helyette mindig a szakmai zsargonnal álcázott gáncsok jöttek: ki került be, ki maradt ki? Hasonló vádaktól ez a gyűjtemény se mentesíthető, mert ha a névsorral még kiegyezhet is az ember, a versek kiválasztásával már lehetetlen teljesen egyetérteni. Ta- lán csak a Domonkos Istvánt reprezentáló darabok olyanok, hogy közü- lük egyet is nehéz volna kicsérélni. De pl. Gál László esetében már mozgás- ba jön az emlékezet, s föl-fölszisszen az értéktudat: az jobb lett volna, kár, hogy amaz kimaradt.

Az ilyen sziszegések azonban terméketlenek volnának, mert e gyűj- temény szerkesztői lelkiismeretesen válogattak, tartották magukat szem- pontjaikhoz, s ezek indokoltóságát nehéz lenne vitatni. Arra törekedtek, hogy antológiájuk költészetünk szakaszait, nemzedékeit, irányzatait és fejlődésrendjét a megvalósult értékek révén arányosan tükrözze. Egyéni szeszély helyett a kritika, az irodalmi köztudat értékrendjét követték, s ez azt jelenti, meglepetéssel ugyan nem szolgálnak, de válogatásuk való- ban irodalomtörténeti igényű, tartalmazza, jelzi azt, amivel az irodalom-

történetnek számolnia kell. Ez is arra kötelez, hogy határpörök és kiszorító manőverek, jogos és jogtalan szemrehányások helyett a tükrözött folyamat látványán tünődjünk.

A történetiség elvét az utószó külön is emlegeti, a cím pedig olyan szerveséget hangsúlyoz, amely önmagában is megérne egy avatott tanulmányt. Kivált az a gondolat, mely szerint az öreg Gál Lászlót fiatalabb költőink is kortársuknak érezhetik, s kései verseivel akár zárni is lehetett volna ezt az antológiát. Olvasva ezeket a kései, az életmű legértékesebb részét képező költeményeket, bizony nehéz észlelni néz a párhuzamosságot mondjuk Gál és Domonkos, vagy Gál és Brasnyó versei között. Még ha számolunk is a törvényszerű különbségekkel, s csak valahol az érzelmekben vagy a nyelv, esetleg a szemlélet jegyei között keressük a rokon jegyeket, az eredmény akkor is kevés, bizonytalan. Ha csak arra a folklorizáló sémára nem gondolunk, amely a *Dal a földemről* vagy az *Utánam* című Gál-művek és Podolszki József olyan darabjai között észlelhető, mint a *Párnádon jeküdtém* vagy a *Szél fúj be az ablakomon* kezdetű szövegek. Am ezek a párhuzamosságok, ismétlések a tüntető egyszerűséggel együtt nem eleven hajtásai, inkább száradó csonkjai líránknak. Gál említett munkáiban ezt a stílust a réveteg számadás még csak igazolja is, de Podolszkinál már modor, mely még a kontinuitás példajaként sem érdekes, hiszen bármely magyar nyelvű lapban olvashatók hasonlóak.

De túl az említett példákon, ebben az antológiában a gyökér és a lomb kapcsolata, vagyis a szerveség az, ami legkevésbé jellemző. Szerkesztői talán ezért is választották Acs Károly verse nyomán a *Gyökér és szárny* címet. Mi köze a szárnynak a gyökérhez? A gyökér nem táplálja a szárnyat, esetleg lehúzhatja, visszafoghatja a röptét. Költészetünknek ez az áldatlan viszony talán legfontosabb meghatározója. Ez azt jelenti, hogy minősítője is. Az a magaslat, melyet Domonkos képvisel, az a nyelvi erő, mely Gulyás József verseiben föltört, inkább csoda, mint szerves következménye az előzményeknek, s ez csak fokozza a teljesítmény értékét.

Természetesen van ennek a poláris ellentétekből, végtelen konfliktusokból összeálló folyamatnak hátránya is: a versről, az értékről való fogalmak bizonytalansága. Nagy irodalmakban is megtörténik, hogy a merész kezdeményezéseket örültségként kezelik a birtokon belüliek, az utóbbiakat műmiáknak tartják a kezdeményezők, de ez az állapot nem szokott tartós lenni. Nálunk is szűnőben van, s ez az antológia — anélkül, hogy kegyetlen lenne az irodalomtörténeti adalékok iránt — toleranciára törekszik, s ezt a tényleges értékek kiemelésével valósítja meg, még ha néhány név esetleg hiányolható is belőle, egyik-másik benne található pedig nyugodtan kimaradhatott volna anélkül, hogy olvasáskor hiányérzetünk támadna. A versről való fogalmaink bizonytalanságát azért megsínyli. Ha a legfiatalabbak gyöngé darabjait még menti is az előlegezett bizalom, nehéz elképzelni, miért minősült antológiadarabnak például a különben tiszteletre méltó és általunk nagyra becsült Brasnyó István *A nád* című írása. Ismétlem: nem Brasnyó minősítése itt a lényeg, hanem egy poétikai kérdés: érdemes-e verset írni arról, ami prózában is elmondható? *A nád* annyira egyszintű, körülhatárolt tárgyiszzerű és szabatos, hogy azt hihetnők: talán a kozmikus méretek, a szeszély és a nehezen követhető csapongások ellenpéldajaként került a gyűjteménybe: ilyen is van. S e sorok írója tiszteli is a szabatos munkát, de ha verset olvas, mégis azt várja, hogy két sor között — ahogyan a Mester mondotta — váratlanul kinyíljon az ég.

Épp ezért öröm, hogy van itt a prózai költemények között is néhány, amely ha nem is az ég, de a belső végtelen még párásan gomolygó tájaira nyit ablakot, s a gondolatszülemlés gyermekes szeszélyének pszichológiai színjátékát tudja megidézni. Tolnai Ottó verseire gondolok, elsősorban a *Kodály* címűre, mert abban ez a pszichológiai színjáték — épp a téma szilárdsága folytán — eléggé átlátható, s így a képzelet működése is jobban megfigyelhető. A kegyeletlőt mentes, de kézenfekvő társítások a hangszerek fogalmköréből létesült képek révén a gyermeki tárgyiszerűség és a haláltudat valami animálisan groteszk líraiságot hozták létre. Nem vagyok benne biztos, hogy a *Nullás liszt* sok köznap mozzanata is valamilyen líraiságot épít, de a képzelet azokban is eleven, s ha a versről alkotott fogalmaink határozottabbak volnának, talán Tolnai is hajlana a sűrítésre.

Hogy félreértés ne essék, közlöm: nem verstípusokat óhajtok mintávk emelni, s igen örvendetesnek tartom, hogy az antológia is nyitott a poétika minden égtája iránt. De azt nem hallgathatom el, hogy a többféle nyilvánló képekből létesült, merész vágásokkal alkotott, de egymásra folyton visszautaló elemekből épült szerves vers felől nézem a többit is. Ezt a verstípust antológiánkban legmagasabb szinten — azt hiszem — Domonkos István képviseli. Ő azok közé a kevesek közé tartozik, akik egy teljesnek mondható formakultúra birtokában a merőben új léthelyzet kínálta anyagukat állandó meglepetésekkel szolgáló élő-zengő művekké tudják alkotni. S talán ő az egyetlen, akinek műveiben újabb irodalmunk életrajza is tükröződik: s nem egyik vagy másik csoport érdeke, hanem a folyamat drámaisága szerint. Ha antológiát szerkesztenék, ezt a művet súlypontképző lehetősége szerint juttatnám nagyobb szerepbe.

Előzményei közül Zákány Antal kelti az átütő tehetség benyomását. A lélegzete is költőre val! s kapcsolata a közvetlen közeggel még színéről mutatja azt a lehetőséget, melynek elvesztése Domonkoszt kiérelt költészetre képesíti. Formakultúrájának — Domonkosról beszélünk — előzményeként Debreczeni József is elképzelhető volna, de ha érzékenységét, komolyságát és mélységét is nézzük, akkor csak Acs Károllyal és Fehér Ferencel hozható kapcsolatba. Egy ilyen antológiából csak élesebben ütökzik ki, milyen kár, hogy ezek az Acs- és Fehér-versek nem erősödtek ízlést és törvényt befolyásoló, folyton jelenlevő tartalommal.

Ami utánuk következik, abból — mint az előzőkből sejthető — számomra Gulyás József jelez irodalomtörténeti érdekű tendenciát. Amit a versről ír, az kivételes érzékletességgel tükrözi azt a mohó szomjúságot, mellyel ifjaink java a vershez folyamodik:

*a vers a szavak fényudvara,
fehér halcsomó villantva feneketlen távolokat,
mit nem lehet, de ki kell mondani,
szóval a lehetetlen,
a vers a katona tolózárra száradt édesgyökér ujjai,*

Ez a lehetetlent is elérhetőnek hívó bizalom el sem képzelhető a nyelv rejtett lehetőségeinek sejtelme nélkül. A *Te gyűrűzött szárú liliom* ilyen sorai: „nélküled a tavasz | nem tud kiválni érceiből”, olyan nyelvi forrásokra vall, amelyek léte elengedhetetlen feltétele a nagy költészetnek. Nem állítjuk, hogy biztosítéka is, de aki a jugoszláv vagy a romániai magyar irodalom ismeretében ezt az antológiát elolvassa, az óhatatlanul szegényesnek fogja találni a mi líránk nyelvét. Talán nem is a szókincset, inkább a szókapcsolatokba sűrített jelentés súlyát, erejét, a vonatkozások hálózatát pedig nem elég sűrűnek. Nem tudható, hogy Gulyás mennyire viszi, de költészete olyan lehetőségekre figyelmeztet, melyek utána már hiányként tudatosulhatnak.

Az utószó azt mondja, hogy irodalmunknak a líra a vezető műfaja. Fontos állítás, s örülnénk, ha kétségek nélkül elfogadhatnók. Hogy érzelmi világképünk a lírában objektíválódott, s hogy irodalmunk új rendje költők műveiben alakult, ez igaz lehet. Van azonban egy empirikusabb szempont is: mennyiben élő ez a költészet? Fölapozzák-e egyszerű, de versre utalt és értő olvasók ezt az antológiát, hogy szomjúságukat kielégítsék? Hiszen ilyen — a bizonyos értékeket tömörítő — antológiától ez joggal várható el. Nos, ha így nézem is, találok sok verset, melyről föltételezhető, hogy örömet lel benne az olvasó, hogy kedve támad majd újra és újra elolvasni. Ezek száma azonban kevesebb a kívánatosnál. Ami viszont a mérhető kisugárzást illeti, aligha lehet vitatni, hogy esszénket nagyobb figyelem övezi, még ha az utóbbi időben csökkent is a hatóköre. A vezető műfaj rangját tehát el lehetne vitatni a költésztől, de nem ez a szándékom. inkább annak beláttatása, hogy ez a mi irodalmunk a maga egészében képes csak léte értelmét demonstrálni. Antológiák persze kellenek, de gondolkodnunk ezekről csak a többi műfajra is tekintve lehet hitelesen. S kíváncsiak is lennénk: ha ennyi itt az antológiavers, mennyi lehet a tanulmány? S hogy viszonylanak egymáshoz? Talán ezt is hamarosan fölmérhetjük. De még jobb lenne egyszer egy gondos, nagy gyűjteményben együtt látni mindazt, ami irodalmunkból maradandó. Sajtóhibák nélkül.

FEHÉR FERENC

LESZ-E HANG NÉMASÁGUNKRA RÁFELELNI?

Minden író-t és általában minden alkotót fenyeget a veszedelem, hogy első vagy későbbi kiugró sikere, figyelmet keltő műve alapján rajta ragad egy címke, bekerül a kritika és a köztudat egy rekeszébe, és hiába alakul, változik, gazdagodik utána az életmű, a figyelem szinte reflexszerűen továbbra is csak az ismert vonásokra irányul, legfeljebb azok kiteljesedését regisztrálja, ha csak nem a megrekedést, önisméltást.

Ki tagadhatná, hogy mindez Fehér Ferencre is érvényes, aki jobbágyok unokájaként indult, a föld, a falu, a tanyavilág fiaként, s a szülőföldhöz, a paraszti ősokhöz való hűség hitvalló költőjeként „nyert besorolást”. Erről, mondhatnánk, maga a költő is tehet, aki immár három évtizedes költői pályája során különböző helyzetekben számos változatban fogalmazta meg ezt a hűséget. A z első kötetben (*Jobbágyok unokái*) még a tegnapi cselédek, a „robotos senkik” sorsának számonkérése az egyik fő gondolat, a versekben az „éhes csend” hallgat, vagy csilingel a nincsből, amely „rémülten lóg a cselédkilincsen”, s ez ellen kel, emelkedik fel „sok mosolytalan súlyos ember”. A következő köteteknek a címei is tovább hangsúlyozzák ezt az elkötelezettséget (*Álom a dűlőutak szélén, Óvig a földbe ásva*), a versek pedig mindjobban sürítik, tömörítik a hagyomány, a táj, az ősök fogalmát hol a föld, hol az apa vagy anya szöbe mint metaforába. Egyik például a földet kéri, szólaljon helyette: „öleljen, lökjön, de feleljen, | hisz anyám is szól, ha hívom”, más helyen bölcsőjének, szerelmének, sírjának nevezi ugyancsak a földet, hogy a következőben így fohászkodják hozzá: „Szoríts hát, sírgödöröm, fedezékem”, s azokat dicséri „földből vett földszín” szavával, akik ott-hagyták a mezsgyeszélén. Az első kötetet, a *Jobbágyok unokáit* kiteljesítő *Egy kiskirály kunyhójából* kötetben is minden álma „visszahúzó öre”-nek nevezi a földet, s magát teljesen azonosítja vele: „akárcsak magamtól! — nem válhatok tőle, | s benne oszlom majd el, vele egy vagyok”. Eddigi utolsó kötetében, a *Vasfűben* is üldöző árnyának mondja az ő s paraszti dacot.

Az egymásra következő kötetekben és versekben azonban nemcsak e ragaszkodás, hűség és küldetés ismételt megfogalmazását kell számba vennünk, hanem a hangos, látványos kinyilatkoztatás tartalmi-gondolati elmélyülését, a megfogalmazás fokozatos tömörítését egészen az egyetlen *föld* szóban mint sokértelmű metaforában való kifejezéséig, s a közösségből való el, kiszakadás eléig hangjaitól az együvé tartozás, az azonosság tudatos vállalásáig. Első verseiben még azon esett kétségbe, hogy kicsi paraszti pajtásai már nem értik meg, az erdőtlen erdőként téglatormelékbe zárt városi facsemetével pedig teljesen azonosulni tud: „ki más, ha ő sem érti meg?” a költő hasonló sorsát. Így tekint a partifecskékre is, akiket ottfogott valami a helyükön, „pedig lehetek volna ők is | az ég madarai”. És az erdőtlen erdő már mind gyérülő hazalátogatásai alkalmával sem találja meg az igazi erdőt; nemcsak ő változott, hanem a vidék is, ahonnan jött. Hiába jár apja nyomában, „lándzsás nádasok között”, csak a csöndet találta, „mert csak a csönd örök”, ám az apja halálakor átszállt belé, ő jött a tájjal költőfia felé, s így lettek most már ketten eggyé. Ahogyan pedig apja nyomában csak a csöndet találta, úgy a tanya helyén is romot lelt csupán s belőle előmeredő szabadkéményt, „Egytál közösségünk vicsgó sírkövé”-t, míg az elhagyott szállás omladékai mellett úgy látja, hogy a „rég bedőlt kút | kékszín szerelme, az ég is megfakult”.

Arról tehát tehet a költő, hogy a Vajdaság, a bácskai táj, a paraszti hagyományok énekesének tartják, s számon tartják, hogy az aszfaltban is az erdő létét és elpusztíthatatlanságát jelképező fát tekint példának, de hogy csak ezt tudják róla, arról már nem tehet. Pedig Fehér Ferenc

nemcsak vallja, kinyilatkoztatja, hanem gyakorlatában érvényesíti is, hogy ez a hagyomány és a hozzá való ragaszkodás csak addig táplálja költészetét, amíg valóban művészi megfogalmazásban tovább tudja adni, amíg érzi „ízét a szónak”, a hamuban sült pogácsától csak addig kap új erőt, amíg másnak tör belőle, csak addig „oltalom, paraszti vért” és utána tekintő féltés; abban van a jelentősége, hogy az álmodni merést fűti a költőben. Hasonlóképp mélyült el és alakult át szerelmi költészete is. Első kötetében még az erős, fiatal férfi dédelgeti kicsi fájdalomvirágát, kit annyiszor megöl, most pedig a kedvessel való teljes azonosulás, sőt a kedvesben a támasz keresése, az asszonyi gondoskodás kérése szólal meg a halálra is gondoló ötven felé közeledő férfiban:

— — — — —
*Ne legyen ruhád más,
 engem hurcolj halálig*

*Halálban ne előzz meg
 Te ássad meg a sírom,
 — — — — —
 csak a kezekben bízom.*

Amilyen kifejező metafora az egyetlen ruha, amellyel — kívánsága szerint — azonos módon hurcolja őt asszonya, ugyanilyen kifejező a városi bércaszárnyák, épületkolosszusok ablakainak következő meghatározása is:

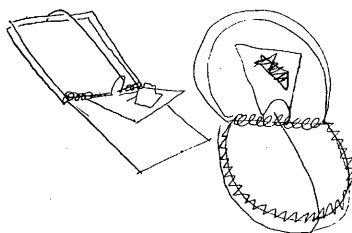
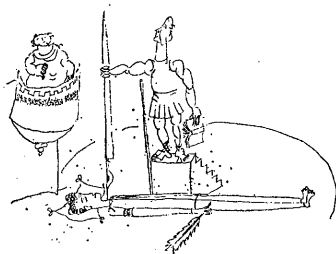
*Házfalak nyílt sebei,
 déli ablakok
 Álom kiszabott négyzetei,
 — — — — —
 éji ablakok.*

Természetes, hogy egy harmincéves költői pálya ritkán mentes megtorpanásoktól vagy legalábbis kisebb-nagyobb megállókától, az újabb nekirugaszkodásokhoz való erőgyűjtés szakaszaitól. Fehér Ferencet pedig olykor külső körülmények is arra készítették, hogy vizsgálatot tartson költészete fölött, felmérje a megtett utat. Bár ha egészében tekintjük a pályát s össztermését, a tizennégy önálló kötetet (1953 óta, tehát huszonöt év alatt!), akkor bőségesnek tarthatjuk azt és rendszeresnek a közlést. Am 1966 és 1972 között — a verstermésben — volt egy nála szokatlan hiátus. Aki számára pedig „Nem langy pepecselés az írás: | lehelt hit, hűség, életre hívás”, mint költőnk számára, annál érthető a teljesítménnyel való elégedetlenség is. Tisztában van vele, hogy nemcsak a karikás ostor sudarában, hanem a szóban is valamiféle puskapor van, „ha nemcsak durran, de beletalál a zsigerünkbe”, s a karikás ostort durrogató gyerekhez hasonlítva költészetét, úgy találja, ő még mit sem szólt, s szava „elfúlt ostor botján, a kócban”.

Mindez azonban már nem fér el abban a költőnk számára kijelölt rekeszben, amelyről a bevezetőben szóltunk, mint ahogy költészetének még számos területre és minőségre sem. A bokályok például a „bensejűkben gomolygó, | zokogó semmi” tényére döbrentik rá és arra, hogy mi sem vagyunk több, csak ennyi, és „az elmúlás padkain | így fogunk egyszer mi is pihenni”, egyszóval e művészi alkotás lényegült égetett cserepek a lét—nemlét, az anyag—szellem, mulandóság—maradandóság kérdéseinek meditációra készítetik, felvetve egyúttal a költészet végső kérdéseit is:

*De lesz-e még tört-lomb mozdulat
 minket is áttemelni,
 s lesz-e hang,
 némaságunkra ráfelelni?*

Folytathatnánk e gondolatmenetet olyan versek bemutatásával, mint az *Agyag*, melyben e mindenütt jelen levő anyag, e „lánckapcsolódású ásvány” egyetemességét, az embertől elválaszthatatlan, számára nélkülözhetetlen tulajdonságait határozza meg költőileg rendkívül sokoldalúan. Az agyag ugyanis nemcsak az építkezés, a műalkotás nélkülözhetetlen anyaga, de „padmalyok és sírgödörök fájdalmakat elnyugtató ósvánkosa” is. Feleseltethetnénk továbbá a *Szlovéniai képeket* a *Bácskai útinaplóval*, de célunk az eddigiekkel sem a mindenáron való ellentmondás volt a Fehér Ferencről meglevő képpel, még kevésbé ismert vonásainak elhomályosítása vagy kitörlése, csupán azok kiegészítése és az olyan vonások erőteljesebb kirajzolása, amelyek eddig leginkább homályban maradtak. Nem azt akartuk tehát megcáfolni, hogy Fehér Ferenc költői gondolat- és érzésvilágának tengelyében a néphez, földhöz, származásához való hűség, ragaszkodás áll, hogy költői eszköztárának, hasonlat-, metafora- és szimbólumrendszerének elemeit, a „földből vett földszín szavakat” a hazai tájakról hozta magával. Csupán arra kívántunk rámutatni, hogy ebben nem merül ki költőnk világa, hogy bejárja ő a lélek és valóság egyéb tágas térségeit is, és korszerűen gondolkodó, avatott költő módján szól egész mai világunkról.

NAPLÓ

A szülőhely maga a méh melegébe visszagömbölyítő emlékezés. Tehát nem a földrajzi bizonyosság, hanem az emlékeinkben létezés megtartó hite, melegsége. Nem is mindig az a hely, ahol születtünk, hanem ahova emlékezéseink napsugárküllős felhői halálunkig visszaúsztatnak... A szülőhely emléke az édesanya emléke. Egy és fölcserélhetetlen.

A nagyfényi pusztán születtem, mégis Topolyát tartom szülőhelyemnek, hiszen életemnek az az első kilenc hónapja, ott, a rég összeomlott cselédtanán, csupán anyám meséiből rajzolódhatik elém. S hát anyai ágon, a Halászok, Pálincások nemzetségének során akár azokig a homályba vésző időkig vezethetném vissza eredetkezésemet, mélyebb értelemben vett topolyai származásomat, amikor is a sárgult okmányok tanúsága szerint, 1750-ben kétszáz magyar és szlovák család telepedett le a hajdani Topolya-pusztán... De hát minek találgassam: ott botladoztak-e az ősök azok között, akik már hat évvel a topolyai letelepedést követően hatszáz kemény forintot fizettek adóba a vármegyének; hordták-e jámborul avagy fogcsikorgatva a követ az 1764-ben emelt első topolyai templomhoz; s a házhelyes jobbágyok vagy pedig a házas zsellérek majd hogyan egyazon keserű kenyerét fogyasztották-e. Arra mérget veszek, hogy a szülőhelyem minden régi pecsétjében föllelhető szántóvas nem az ő szántóföldjüket jelképezte; a pecsét kalásza nem az ő bőségszóját hirdette az okmányok kacskaringós betűi alatt, hanem a kastély uráét, Zichy János grófét. Így kellett, hogy legyen, hiszen Zichy grófnak a legutóbbi századforduló tájékán már négyszerte több földje volt Topolya határában, mint magának a községnek — pontosan kétezerhatvanegy holdja... Abban az 1805-ben épült kastélyban ringatta valamelyik grófkisasszonyt Majoros Krisztina szépnyám (az uraság hálából gondoskodott róla, hogy a helybeli szegényház egyik tiszta ágán lehelhesse ki lelkét), s aztán a történelmi „jogfolytonosság” tényeként, itt jött világra — csak hát a kastély udvarának cselédlakásán — az én anyám is.

Ennyit szülőhelyem kastélyos, ekevas-pecsétes múltjáról.

Ami kis hely maradt még itt számomra, annyi az én valóságos topolyai emlékeimhez, mint óperenciás vízéhez a csorba merőkanál, de azért folytatom, mégpedig a Kálvária-dombon túl húzódó (s már régóta meg nem lapuló), döngölt földfalak világával, hiszen az életben szövődő emlékezés jogán csakugyan ott az én igazi szülőhelyem, ott az én darabka Topolyám. Ott van-e csakugyan, vagy csupán emlékeimben? Édesanyám hetvenhat esztendő arcán a mosoly ugyanaz volt, amíg benyithattam hozzá a kiskapunkon, mint amikor még azt a régi utazgató diákot fogadta hét végén... Ott az egykori kocsmá előtt az árok, amelyikbe belepofozott negyvenegyben két kakastollas csendőr, mert a „korpacipófacipő” közismert rebellus dallamával kísértük cimboráimmal vágóhídsori nyomozóútjukat... És élnek és megismernek még engem öcskösnek csak itt szülőhelyem, apámat eszembe juttató kétvilágháborús öregek, akikkel valaha együtt kapáltam napszámban, s akik a kutyáját cselédjénél többre tartó gazdákról szóló emlékezéseikkel korán megtanítottak arra, hogy nem egy, hanem két Topolya van — a mindig kisémmizett, kiszípolozott vágóhídsoriaké, linderfalvaiaké, szőlősoriaké, vásártériké, s nekem ehhez a Topolyához kell ragaszkodnom, azzal a másikkal, azzal a pöffeszkedővel, csödörnyerítésével szemben...

Ami itt történelemmé vált az utóbbi negyven esztendő leforgása alatt, ahhoz már a kortárs és a tanú emlékezését is hozzátörlesztgethettem; tettem ezt hűséggel, irrogató kedvvel és gyötrelmekkel azóta, hogy 1946 egy november végi napjának hajnalán egyszer csak gimnazista füzetem lapjára került az *Egy reggel otthon* című vers...

*

Éjfél után föltámadt a szél, a Duna irányából rontott végig a széles sugárutakon, s most, hogy jegyezgetni kezdtem, dühösen rázza a garázsok vasajtáját ennek a négyemeletes háznak az aljában.

Az emlékezések ideje az ilyen szélzúgásos éjszakai óra; lehervadt kezemből ez a könyv, melyet taláломra húztam elő polcon sorakozó társai közül. Pedig mennyire belefeledkeztem aztán, még a mozdulat is ott volt bennem, hogy a legszebb sorokat felolvasom valakinek, mert a szépség olyan, akár az igazság: csak akkor ér valamit, ha nem maradok vele magamra, hanem megoszthatom valakivel, másokkal is. De hát mélyen aludt már a ház, pihent mind a négy emelet, valamikor érlelődtek már ilyenkor az esti beszélgetések, a mesék; egyre gyakrabban fordult elő, hogy valamiféle ürüggyel, vagy anélkül, átnézett hozzánk valamelyik szomszéd egy csöndes jó estéttel, s mi gyerekek már ugrottunk is az asztaltól, hogy illő helyet adjunk a jövevénynek... A kiságyról vagy a kemence kuckójából, izgatott fészkelődéssel lestük megfontolt szavukat, a társalgás lassú elindulását, a megremegetető messzeségeket idéző történeteket, vagy életem és mindenségem elbőlcseledő vélekedéseiket. Ezeket az esti hangulatokat már csak a lámpagyújtás asszonyi művelete mélyítette el — az, ahogyan édesanyánk gyöngéden leemelte a cilindert, s a gyufa lángját odaillesztette a bélhez, miközben elcsöndesedett minden egy pillanatra, s az arcom és az árnyak a szoba falán egy igazi festmény élénkségeivel ivódtak belénk.

Erről a kezemből lehajló könyvről jut eszembe az is, hogy édesapám olvasott is ilyenkor, őszi meg téli hosszú estéken: fennhangon olvasott, mindnyájunkkal megosztva az írott és nyomtatott szóból áradó mesét és szépséget.

En mohón vagy unottan nyúlok egy-egy könyvhöz. Ő úgy vette magához, mint a pólyás újszülöttet, drága féltéssel.

En idegesen belelapozok, sorjázom gyorsan az oldalakat. Ő úgy tapintotta ki az újabb lapot, tenyere középső ujjával, mint a törekeny holmit, s az a félbemaradt szó vagy mondat lapozásának lélegzetvételnéi szünetközében mintha madár lett volna... Elröppenés előtt szárnyát bontó, fehér madárként élt bennem ezekben a pillanatokban.

S az ő hangja, édesapám felolvasó hangja: a lélek ünnepének, a gondolat vasárnapjainak meghittsége zengett benne. Ahogyan ő olvasott, abban nem lehetett kételkedni, azt nem lehetett megkérdőjelezni. Mert hitt a szóban, a gondolatban. Köhintéssel, megfelelő mozdulattal sem illt megzavarni.

Most is megtelik a szívem azzal az elfelejtett áhitattal, ahogyan mindnyájunknak olvasgató édesapám hangja jut eszembe, miközben a garázsok vasajtáját öklelő dunai szelet hallgatom íróasztalomnál, s lassú mozdulattal behajtom a könyvem fedelét...

*

Ünneptől ünnepig a hétköznapok csapásai juttatnak el bennünket, s ha most föltérképezném két utóbbi novemberem távközének ezeket a kanyargó útszalagjait Muraszombattól Máramarosszigetig, vagy Ohridtől Pozsonyig, a visszapergő tájak helyett arcom sorakoznának elem. Arcok, amelyekről nem szóltam írásaimban, de annál tisztábban élnek emlékezetemben. Nem szóltam róluk, mert kezdetben semmi jelét nem adták annak, hogy írásba kívánkoznak, akár egy úti jegyzet arcképgyűjteményébe is... Becsapott, megtevesztett csöndes névtelenségük. Akiket legjobban szeretek, akikhez legtöbb fűz, azoknak sem a fényképét hordom magammal, hanem arcukat — magamban.

Kopogó januári fagyban Ady sírját vesszük körül a Kerepesi temetőben. A kegyelet évfordulói szavai is tétova rögöként zörögnek. Aztán levett kalappal, szlávok kiejtésével, de magyarul, egy ismeretlen költő kezd beszélni a sírnál. Adyt idézi olykor, s ilyenkor nem néz bele a kezében meg-megremegő kéziratba. A hangja is reszket egy kissé, s érezni, hogy ha nem fékezne magát, el is csuklana... Nem meghatott kamasz. Nem is elérzékenyülő vén. A kabátja is kissé kopottas, mint ahogy az igazi költőket képzeltem el kisdíák koromban... Hallgatom, nézem az ismeretlen

költőt. Már visszaállt a fekete kabátos koszorúba. Eltűnt, elveszett a szemem elől, pedig érzem, hogy oda kell mennem hozzá. Nem tudom, miért. Talán csak kezét fogni vele. Félek, hogy senki sem teszi ezt. Pedig tudnia kellene, hogy megszerettük, amíg beszélt. Amíg Adyt idézte. Hónapokkal később egy pozsonyi utcán kaptam föl a fejem, amikor elhaladt mellettem. „Ki volt ez?“, kaptam oda pozsonyi ismerősöm karjához. „Boleslav Lukáč, a legjobb szlovák költő“, hangzott a válasz. Majd: „Nem akarsz véletlenül megismerkedni vele?“ Olyan hirtelen szaladt ki számon a két szó, hogy magam is meglepődtem: „Már ismerem!“ Talán nem is hazudtam.

Ohrid. Május. A megváltott repülőgépjeggyel zsebemben már második napja csatangolok a magasba kanyargó utcácskákon. Társaim mind hazautaztak — vonattal. Ha mégis megjön az a gép, talán szerencsém lesz, s egyidőben érkezem velük haza. A tóra néző sziklák peremén, a zsenge vesszejű mandulafák alatt ismét ott olvas ismeretlen ismerősöm. Valahányszor lapoz egyet, föltekint, szemében a tó meg az ég tükröződik. A fekete ruha balladás asszonyi arcot emel ki. Valahol láttam már. Kolostorok falán, ó freskókon. A hangját is ismerem. Zengnek tőle a Szveta Szofija boltíves árkádjai... Ki lehet?

Már a Prokletije csúcsai fölött út belém a fölismerés: Ana Lipsa-Tofovity! A legszebb, legballadásabb macedón asszonyi hang...

Egyikükkel sem beszéltem soha.

Azzal a szlavóniai parasztasszonnyal sem, aki egy szeptemberi éjszaka vidéki állomásán szállt föl a zágrábi vonatra, karján lázban égő, alélt kicsinyével, s míg csattogott velünk a szerelvény, sorba ki-ki elszunynyadt a fülkében, csak az ő hangját hallottam időnként: „Jaoj, Božel...“ Ahogy azt a két szót belelehelte az éjszakába, megrázóbb volt minden leírható anyai fájdalomnál és rettegésnél. A kerekeket sürgette vele, s az elvillogó árnyakat hessegette... A közeledő várost kérte, rimánkodott neki már előre: fogadjá be, ne lökje jobbra-balra, igazítsa útba jó szóval, a tanultabbnak és erősebbnek a biztonságával. Gyógyítsa meg a gyerekét!

Sosem tudja meg, hogy „kihallgattam“. Hogy nem tudtam elaludni én sem. Hogy vele virrasztottam... Két szavával érte el ezt, színész barátaim. Két szívbe markoló, együgyű szavával. Ahogy lehelte azt a két szót. Most is hallom. Örökké.

Az utak is el tudnak nehezédni idővel. Arcok súlyosítják őket. Fölvillanó, soha nem felejthető arcok. Amelyek megtévesztenek csöndes névtelenségükkel.

*

...A versindító források gondolatcsillámairól kellene már szólni egyszer, ha hinnék még igazán a források és csillámaik olyan értelemben vett létezésében, ahogyan a rendszerint általánosító műbíráltói gyakorlatiasság, kényelmesség (vagy ravaszság?) osztályoz és nevez meg „költői világot“, ahonnan állítólag merítünk, s ahova — ugyancsak állítólag — visszanyúlunk, amikor írunk. Ha ilyesféle költői világ létezett is (semmiként sem helyrajzilag vagy életrajzilag leszűrhetően, körülhatárolhatóan, hiszen ezzel a költőnek azt a jogát és lehetőségét vitatnánk el, hogy legalábbis a gyakorlatias műbíráltóhoz hasonlóan neki is van *gondolatvilága* is), ezt az elemző bírálat járhatta volna be, de hát az elemzést gyakran előzi meg az ismertetés, a készenlétben tartott, sőt tartósított címkék alkalmazása — még ha a vergődve, szívósan kitermelt művek egész sora már régóta leveti is magáról ezeket... A költőnek magának kell megneveznie világát, mert a megnevezés az esztétikai pótszerek megsemmisítését is magában foglalja. Azok pedig kísértének egész utunkon. A megtévesztő egyértelműség, kizárólagosság vidékies jegyeinek látszatát egyfajta védekezés, fel nem adható igény építi be észrevétlenül épp e provincializmus szemben vállalt következetességünkbe; a kétirányú harcot mégis meg kell vívunk, hogy magunkra maradhassunk magával az alkotással, a művel. Az pedig — ilyen magatartásforma és ilyen kettős, harcossvédekező kényszerűség közepette mindig bonyolultabb áttételesség, semhogy bizonyos kialakultnak hitt, vagy mások által annak minősített köl-

tői világban kereshetnők a forrásvidékét. Nincs forrásvidék, s nincs költői világ, úgy, ahogy azt talán mi magunk is szeretnénk — csak a költő világa létezik, az is az elvégzett munkába, a tettekbe szervesen beépülve, onnan kiterképezhetetlenül, mint ahogy a mű hatása ellenőrizhetetlen, ellenművek megalkotása nélkül. A költőinek nevezett esztétikai világ nyilvánvalóságai ellen magának a költőnek kell megküdenie, mégpedig azzal elsősorban, hogy nem föltételez, de nem is ismer el semmiféle nyilvánvalóságot; a munkásságához önkényesen társítottakat pedig újabb versekkel semmisíti meg, jótékony zavarodottságot kelte az alkotói átváltozást csupán látványosságokban elfogadni hajlandó felszínesekben. A hagyomány és a tehetség elavult értelmezését kell felülvizsgálnunk; ez pedig egyszer s mindenkorra szakítást kell hogy jelentsen azzal az esztétikával, amely kizárólag a műretek, a tökéletesség legömbölyített látomásában látta a végtelt, s a megmutatkozás, az újra-megmutatkozás vergődően emberi kísérleteit akkor is elutasította, amikor a tudomány minden egyes ágazataiban azok évszázadok, évezredek óta jelen voltak. A nyelv meghódítása, birtoklása végsősoron egyfajta lehetetlenség; egyedül lehetséges tágítása is elképzelhetetlen anélkül, hogy erre vonatkozó költői mérlegeléseink eredményeként az alkotás nyelvét ne helyezzük a kifejezés nyelve fölé. Csak miután eddig eljutottunk, számolhatunk le a szűkségyszerűen elértéktelenedett, megkopott szó-valutak meg-megújuló kísértésével, díszítőkedvű érzékbe vetett hajdani hiszékenységünkkel, s azzal a meghaladott versfelfogással, mely egy-egy érzelmi indítékra vezetne vissza mindent, noha a vers — megtévesztően középponti „megfoghatatlansága” ellenére is — talán mégiscsak az értelemnek szól. De miért — *ellenére*? Az, hogy a költészet — alkotó számára — csak a versen belül létezik igazán, s végső képlete nem maga a szépség, hanem a szépség a keresése — megkérdőjelezhető igazság, de költő számára megkerülhetetlen igazság. Csak-hogy annak a bizonyos szépségnek a kereséséből is ki kellene már szűrni az eszményiség lerakódásait; nem az önmagában való, ilyen vagy olyan minősítésű élményt, hanem az alkotó szándékából! született tetnek az élményét helyezve oda értékrendszerünk egykor megingathatatlannak hitt egyenlegébe. Tehát az élmény alkotói osztályozása, selejtezése időt és környezetet feltételez, mindez pedig; tudós érzékenységgel elfogadott vagy elutasított eszmeiséget, végső soron világnézetet, s ezért jut napjainkban előtérbe az élmény politikuma — a mind kifejezettebb esztétikai zűrzavarból kivezető út reményeként. Aki nem számol vele, a megmutatkozás értelmét tagadja, s alkotói szándékai nem válhatnak tetté. Minden újabb versünk egész esztétikai értékrendszerünk szüntelen, közvetett bírálata, s egyben a megmutatkozás értelmének felülvizsgálása. Az önelégültség, vagy akár a pusztá kísérő tudat, hogy megtaláltuk magunkat — megfoszt bennünket a versbe időzíthető szándék és tett újabb lehetőségeitől; a különösségnek, vagy legalábbis az értelmet adó különbözősnek tovább vivő vonzásától... Végső soron minden egyes versünkkel önmagunkat, ezt a különbözősézt próbáljuk megközelíteni...

*

A versmondás értelméről szenteciázó Kosztolányi mondja, hogy az nem más, mint a vers föltámasztása papírsírjából. Ha ezt az életre keltést gyermekhangon hallom, lassan visszatér belém írott szóban megingott hitem. Ha nyitott iskolaablakon gyermekének szállt még felém, érthetetlen mód meghatódtam. Egy verset mondó kisdíák hangszínéből lemérhetem az emberiség hoinapjának értelmét. A társadalom közállapotát, amelyhez iskolájával együtt odatartozik — mindenképpen. Verselés nélkül annyi lenne az iskola, mint hangjukat veszített madarakkal teli fészkek. Olyan korban és olyan időkben élünk, amikor szurrogátumokkal csalájak magukat gazdag, fejlett civilizáltságú, nagy társadalmak. Olyan társadalomban élünk, ahol a gyermekujjal kitapogatott verssorok írástudásunk hoinapjának reményével tölthetnek el bennünket.

Anyanyelvi művelődés elképzelhetetlen verseket mondó tanulóifjúság ezrei és tizezrei nélkül. Egy kisdíákori vers tömény ízeit évtizedek óceánontúljának sós párái sem lúgozhatják ki — honnan is? — agyunkból?

Nem. Szívünkől? Nem. Kérdezzük meg azokat, akik ezer meg ezer kilométerre talán emlékeznek még egy Csépe-versre, amit itthon tanultak, a kishegyési iskolában.

*

Az ünnep tájai mindig a játékos gondtalanságnak is tájai, ha költő és gyermek párhuzamban keressük hozzá a képzettársításokat. Egyszer nagyon-nagyon régen megkérdezték tőlem, hová szeretnék utazni. Egy majusi ünnep előestéjén kérdezték, s tudtam, hogy az álmok örökörvényes jegyét nekem magamnak kell megváltanom, oda, ahol most és akkor is, bácskai kis akácerdők ünnepi aranyfüstje szálldos és szőke parasztfiúcskák új szandáljukban — fűrgé ürgére, rebbenő gyíkra lesnek... És a mindig megújuló ifjúságunk tájaira is ezeknek a mai kispajtasoknak a kedve tanít meg visszatálni; oda, abba a tamariszkuszbokraival-szegélyezett tengeröbölbe, ahonnan egy soha vissza nem térő vitorlás remegő foltját lestük nyárdéli órák levélrezenéses csendjében, s kis papírhajóink jutottak eszünkbe... Vagy Jablanica titokzatos tavára, ahol fehér nyájakat terelget a mélyben a diadalmas, suhogó áramú béke... S oda, ahol egy szerbiai öreg paraszt nézi a domboldalról egy útépitő tabor tarka ünnepi képét; mosolyog, bölöng, tüzet ad taplójával és a szilvafák alkonyi sátra alatt elleshetem arcáról az apák szóltan derűjét...

És azok a bolyongási, utazási lehetőségek is megszapordtak, melyeket olvasókönyveink kínálnak a még anyanyelvükön tanuló kicsinyeinknek. Úgy tudom, a középkor első olvasókönyvei fekete madárral a vállán, elrettentő módon ábrázolták a költőt — talán azért, hogy mágus voltát jelezzék, vagy csak azért, mert nem léteztek még sokszínyomású általános iskolai olvasókönyvek; ezekre még várni kellett éppár évszázadot, s annál is több szellemi és nemcsak szellemi forradalmat. Azt már nem tudom, milyen lehetett az a poétavállon gubbasztó fekete madár, de alig hiszem, hogy utólag is besorolható bármely madárfamiliába, talán csak Arany balladái Vörös Rébéjka vagy Poe félelmetes Hollója tudna róla vallani...

Föltételezhető azonban, hogy a középkorban is álmodni tudó gyermekek álmát megülte ez a madár: a költő válláról, onnan az olvasókönyvből nem napba, nem égbe röppent, hanem lidércként mellükre telepedett. Azután eltűnt a fekete madár a fekete olvasókönyvekből (legfeljebb a költő vállán sajjott még ott karmainak sebző szorítása). Az iskolai tankönyvek poétája már egyszerűen csak szakállas öregúr volt, vagy egész fiatalon meghalt tüdővészben, dárdák döfték át a harcmezőn, nyaktiló zuhant macacs feszülésű csigolyáira, esetleg tarkón lötték hajcsarai... Csak mindezek után következtek a sokszínyomású, ünnepi tájak felé elvezető olvasókönyvek, a gyermekeinké, akik csak a költészet játékos röptű, szép fehér galambjait ismerik meg belőlük; a költő tenyeréből szemezgetik a béke, az emberi boldogság áhításának aranszín magvait, a többi csupán sötét árnyakkal suhogó múlt, valószerűtlen, olykor fölfoghatatlan mese tíz-tizenkét éves képzeletük számára. Olvasókönyvük költőjének a neve mellett nem egy esetben, a zárójelk között, üres még az a fekete évszámoknak fenntartott hely; él még, iskolájukban is járt már, mesélt nekik és verset olvasott — a fekete madárról nem is szólt, csak megsimogatta tekintetével arcukat és a tanterem fehér falait. Látogatása nyomán megenyhültek a szigorú vonások azon a többi, régi arcon is, ott, az olvasókönyvben, a születés és halál buta kis zárójeles pántjai buborékként pattantak el; a szép szó, a vers, az anyanyelv utánozhatatlan ízei maradtak csupán ott a szájpaddlásukon, a nyelvecskéjük hegyén...

Költő sorjáztatta a kérdéseket, és csak költők adhatják meg rájuk a választ: „Ki mutatja meg a csillagokat és ki beszél róluk a fiataloknak, a gyerekeknek? Ki varázsolja elébük a szülőháza szépségeit és a messziségek fényét? Ki helyezi tenyerükre a lelkiismeret iránytűjét? Ki juttatja el őket az emlékezés honába? Ki mesél nekik új meséket? Ki mintázza meg nekik a nagyok képmásait; nem nagy szobrokat, hanem a nagyság szobrait?! Ki ajándékozza meg őket a boldogság áhításával? Ki visz kacagást a szívükbe?” — Az ifjúság jövője olyan lesz, amilyené irodalma

válík holnap, holnapután... Ezt is az írott szó lelkiismeretével írta le valaki, s eléggé intó szavak ahhoz, hogy író, pedagógus, könyvkiadó és társadalom ne haladjon más-más úton; ne nyessen le az álmokból az, aki ceruza helyett az ollót tartja; s ne sajnálja az álmódózás lehetőségének költségeit az, akit az álmodni és harcolni tudók bíztak meg posztjával.

Zmaj elsőnek emelte karjára a gyermeket és „kedves gyerekek”-nek „édes gyerekek”-nek szólította. Úgy beszélt hozzá, mint a legjobb szülő. Sokkal később Dušan Radović az „édes család” szűkségét hangoztatta a gyermekirodalomban; „tisztelt, gyermekek”-nek szólította a legkisebb olvasókat, s visszahelyezte őket a földre. Dragutin Lukić már a gyerekek *nevében* beszél, s legjobb költőtársaival együtt azt vallja, hogy el kell törölni a választfalat gyermek és felnőtt között. Olyan szépen játszanak Dragan Lukićék, hogy a gyerekek kénytelenek társulni játékaikhoz.

*

Arról a mind rögzösebbnek, kilátástalanabbnak tetsző útról szeretnék egypár szót szólni, amely a jugoszláviai magyar író alkotóműhelye s az olvasó könyvespolca között kanyarog, avagy írói egzisztencia, kiadáspolitikai, gazdasági törvényszerűségek és életszínvonal váltóin billeg tovább...

Ennek a mégiscsak járható útnak van egy már-már elhanyagolt vagy legalábbis nem eléggé megbecsült elágazása: az író és olvasó találkozásainak szerény ösvénye. Vannak közöttünk, akik már elfáradtak ezen az úton, alig-alig hunyorog egykor irányt mutató kis zseblámpájuk, mert egy-egy kórházi kezelés szünetközében öregedő napjaik kötelező szerkesztőségi munkáját is alig győzik. S vannak közöttünk, akik az okos, higgadt mérlegelés filozófiájával mutatták ki — legalábbis önmaguknak —, hogy ha már a társadalom s a napi politika nem adott tisztességes rangot ezeknek az irodalmi rendezvényeknek, hát az írói önértet sem enged a huszonegyből, s rosszul vagy sehogyan sem plakátozott rendezvények, időt és alkotó energiát elrabló, falusi kiruccanások helyett inkább okosabb dologgal töltik idejüket. Az sem ritka eset, hogy egy-egy írói felfogás egyenesen tagadja az effajta angazsáltság létjogosultságát, értelmét. Egyéni meggyőződés mindenképpen, hogy az írói hivatásérzethez mi tartozik hozzá, s az is írói magánügy, hogy az írni ige egyáltalán feltételezi-e a hivatásérzet effajta változatát.

E sorok írója sosem becsülte le a fentebb említett kis csapást, s a vele és általa kínálkozó lehetőségeket írói világának kiteljesítése szempontjából. Előtte jár, idősebb írotársak biztató lámpásának fénye csalogatta erre az útra, pontosan harminc évvel ezelőtt. A három évtized húsz kiadott könyvet s ugyanannyi eladott, tehát olvasóhoz eljuttatott könyvet jelentett számára. Még pontosabban: olvasó kezébe közvetlenül átadott, a személyes szembenézés melegével dedikált könyvek százaít s talán ezreit...

Pedig magam sem hittem ezt mindig, éppen csak mennem kellett e három évtized során, hogyha vívódások és hitetlenségek órái, napjai után szíven ütött az olvasói hívás; hogyha kisiskolások levelezőlapja vagy falusi könyvtárak bátorítalan, szükös lehetőségeiket védekezésként felmutató levele kopogtatott be hozzám...

A harminc év falujáró ösvényeinek tapasztalataiból hadd mondjam el elsőnek azt, hogy az írott szó s még inkább az író szájából elhangzó szó változatlanul érdekelt s érdekli ma is a magyar olvasót; ha alkalmat nyújtanak neki, akkor kész a disputára is, az őt érdeklő kérdések egész életünk, sorsunk rétegződéseit érintik, s az író—olvasó találkozók íróvédelme nemcsak ad, hanem seregnyi ráébresztő, benne tovább munkáló gondolatot kap, mentesül az alkotói elvonatkoztatottságok, az elszigeteltség és tájékozatlanság veszélyétől.

Az újjáépítés, majd a munkásonigazgatás első éveiben a társadalmi és politikai fórumok, falu és városban egyaránt, valóságos helyi ünneppé avattak egy-egy irodalmi estét. Nyilván hitték, hogy elsőrangú segítőtárs a körükben megjelenő és felolvasó író; a falu socialista átalakulásának eszmei hírnöke és szószólója. Nem is tévedhettek, hiszen a kinyomtatott és aláírt szó akkor önmagában is elkötelezettséget és állás-

foglalást jelentett — még akkor is, ha e korszak effajta vonatkozásait, az akkor írni velejáróját már úgysem érzékeltethetjük az utánunk fölsereglő fiatal írónemzedékkel.

E számvetésféle alkalmából hadd mondjam el azt is, hogy napjainkban mind égetőbb szükség van az író szavára faluhelyen, s városok nyelvi elszigeteltségében élő olvasóink számára.

Az anyanyelvű oktatás napszámosai, a falusi tanítók gyakran teljesen magukra maradnak a gyarló szülői értetlenséggel vagy az alattomban mesterkedő helyi törekvésekkel vívott egyenlőtlen küzdelemben. Egyre-másra vesztek el kisdíakjaikat, s ha ez így tart, a jugoszláviai magyar író csakugyan szobája négy falának s a bizonytalan örökkévalóságnak ír majd mert iskoláinkban elhal a magyar vers, a magyar énekszó, s azok a megható, kedves hívások is örökre megszűnnek...

Az írónak, a jugoszláviai magyar írónak ne lenne szerepe itt? Csakugyan hiheti írónk, hogy elég esztétikai tollgyakorlatait végezni arisztokratikus magányában, miközben odakint, a magyar falvakban s a pusztákban és városokban egyre fogyatkozik a magyar kisdíakok száma?!

*

— Az alig huszonöt éves Petőfi a világirodalom egyik legszebb részében, a *Szeptember végében*, úgy suhogtatta meg a halált, az elmúlás érzetét, amint az agg poétáknak sem sikerült soha. Ugyanakkor matuzsálemi kort megért költők az ifjúság legfőlemelőbb himnuszait és ódáit írják. Nincs olyan szabály a költészetben, amely meghatározhatná: mikor, életünknek melyik korszakában érdemes vagy kell hangot váltanunk. Az én hangom az én életérzésem. Az pedig öröklés is, a gyermekkor döntő élményvilágának megmásíthatatlansága. A tudatosodás, a szellemi realizálás nem megváltásként jött sem életben, sem költészetben, hanem annak magasabb érvényű igazolásául, hogy a tehetséghez kell az egyéniség is. Ha ma földre ejtem a kenyérfalatot, épp azzal az oktalannal riadtsággal kapok utána, mint gyermekkoromban, pedig ez — már vagy harminc éve — nem édesanyám kenyere. A hozzáállástól függ: mikor és hogyan válik ismét verssé, költészetté a meghaladottnak vagy már-már kiaknázottnak hitt élményvilágunk. Néha elég ehhez egy szó, egy mozdulat, de a szüntelen magunkat keresés mindenképpen kísér bennünket utunkon. Én legalábbis így vagyok. Az őszinteség és a becsületesség néha gyengébb valuta az irodalmi érvényesülésben, mint az alkalmazkodókészség. Az írói őszinteség nélkül azonban sosem születnek műlő divatokat túlélő, maradandó alkotások. A hűség és egyetemesség; az irodalmi példaképem. Emberi magatartásban — rég meghalt édesapám.

Ezzel költészetfelfogásomról is elmondtam a leglényegesebbet. Egyéniség és tehetség — amint Veres Péter mondta — ebben látom, s keresem a költőt. De amint az irodalmat is csak a maga történelmi meghatározottságában, folytonos meg-megújulásában tudom beilleszteni az emberi művelődés egészébe, ugyanúgy egy-egy költői életút nyílegyenessége sem jelentheti az önisméltést. Az egyéniség és a tehetség biztosíthatja az írott szónak a napjainkban is olyannyira hiányzó hitelt és erkölcsi fedezetet; biztosítéka lehet a költő társadalmi-művészi felelősségérzetének, de magában hordja az útkeresés jogát, sőt kényszerét is. Ha ezt tehetségtelenek csinálják, azt hiszem, az maga az ötletszerűség és az irodalmi divat. A költő nem azzal szabadulhat önnön bűvös köréből, hogy más bűjtató bugyrok után kutat az alkotómunka kazamatáiban. El kell benne merülnie, alkotással kell váltania, hogy önmagát is megválthassa. Ehhez kell az áldozat, a nagy vállalkozásokkal együtt járó magány.

Sosem lehet mindegy, hogy egy írónak az életélményei milyen társadalmi talajban gyökereznek. Nem lehet mindegy az sem, hogy melyik bolygón milyen csillagrendszerhez tartozik: a vonzás törvényszerűségei a mi irodalmi konstellációnkban történelmi örökséget és adottságot jelentenek. Az alkotómunkán túl szerep is egyben jugoszláviai magyar írónak lenni. A: együttélés örökségei, jogfolytonosságai és mai valóságélményeink köteleznek bennünket. Az én háború utáni nemzedékem a magyar iroda-

lom legjobbjain és leghaladóbb hagyományain nevelkedett. Ehhez kaptuk — csakugyan első kézből s a testközelség melegségével — a mai jugoszláv irodalomnak nemcsak ismeretét, hanem szellemi légkörét is. Sosem azt tartottam legfontosabbnak, hogyan illeszkedjünk bele ebbe a soknyelvű és történelmi, művelődésbeli síkon is megoszló irodalomba, hanem azt, hogy vállalt szerepként épp azt a munkát végezzük, amit egyedül mi végezhetünk a kultúráknak ezen a rendkívül érdekes találkozási területen. Sajnos, ehhez egész a közelmúltig nem voltak meg a feltételek. Egyetlen folyóirattal nem lehet korok és nemzedékek mulasztásait pótolni, helyrehozni. Irodalmunk belső állapota az igényes kritika, műbírálat hiányát mutatja. Nagy kár, mert ez hibáink megcsontosodását okozza, s az olvasó is elfordul tőlünk. Mindez kétszeres szigorúságra, fegyelmezettségre készít mindennapjaimban.

*

Kettős barátság — a Kecskemét városához fűző, s az a másik, az a személyes indokolhatja megnyitó szavaimat Molnár János barátom népművészeti gyűjteményének kiállításán. Akinek útítarsa lehettem életem néhány felejthetetlenül szép útján, azt nem hagyhatom cserben a megmutatkozásnak e számára nyilvánvalóan megpróbáltatás: perceiben sem, amikor vállalja gyűjtői izlésének ezt a próbatételét. Vállalnia kellett, mert az ő igénye és igényessége valójában minket vallat: az emlékekben létezés helyett, vagy minden hagyomány sommás tagadása helyett — tudjuk-e már vállalni az emlékekkel együtt létezés gazdagítóan előrevívő értelmét. Az „elhagyás művészete” tudatos, nagy alkotóegyeniségek joga és lehetősége. Amit egy nép, bármely nép alakított művészetként, abból aztán senki ne hagyjon el semmit, mert az évszázados selejtezést esztétikai mércék és stílusiskolák nélkül is elvégezték előttünk. Elhagyja, kikezdi mindent mégis az idő. E tárgyak felé kinyúló, simító mozdulatunkban ezért látom ott egy Ivo Andrić tyilimet tapintó érzékeny kézrebbenését azon a prílepi piacon, íróársak harsány kedvű környezetében... S az az ő ellett, maig is titkosnak tetsző ujjpásztázása engem nem a népművészetet, hanem az embert és világot értő, kitapintó szellemiségnek a képzetével gazdagított. A képzőművészet egyetemességének elemeit művészetébe ötvöző Picasso, világhírűvének rózsaszín és kék korszakai után, ezért talált vissza Vallauris fazekasaihoz, egy hasonlíthatatlan együttműködés kényszerével... Új-Guinea és Új-Zéland szigetvilágának egymástól elzárt kis törzsi közösségei, fehér, kék és vörös színű pajzsai és maszkjaik rejtjeles ábráival ezért szolgáltatott motívumokat a fajüldözés ellen állást foglaló legkülönb korabeli német festőknek egy meghökkentő, közös tárlaton... Az embert és az embereit vállalták — az embertelenséggel szemben. Skender Kulenović halhatatlan szépségű, megrázóan nagy poémája, a *Knežopoljei anya*, boszniai népi siratóénekek földhöz verdeső fájdalomával és homlokot sziklafalalagnak feszítő büszkeségével szólalt a partizánharcok 1942. esztendejében. Az örök népi megegyezés és azonosság arányaira akkor döbbsentem rá, amikor a szkopjei földrengést követően macedón édesanyák hasonló siratóénekei dermesztették markomba a riporter ceruzát...

Számítalanszor voltam boldog tanúja annak, hogy az, aki most fölfedi előttünk olthatatlan szerelmének, nemes gyűjtőszenvédélyének eddig magánügyként vállalt titkait — sosem a hivalkodón elütőt, gögösen megkülönböztetőt, hanem az évszázadokon egymásnak átintegető megegyezőséget keresi, becsüli és menti meg. Az egyazon népi mértéktartást, arányérteket a megformálásban, a sosem öncélú kedvtelést a díszítés rendjében, s az azonosságot a megmunkált anyag megbecsülésében... Nem az évszázadokkal mérhető régít, hanem az újban, a most születőben is a cicomátlanul eredetit! Úgy, ahogyan a már örökre eltávozott korondi fazekas, Pál Lajos szelídítgette karcúrára korongján a bokályokat; ahogyan a csányosziói özvegy Jakab Sándorné, a szentistváni Simon Istvánné s a többi mai

népművész menti tovább az ízlést, vagy ahogyan ennek az országnak hasonlíthatatlanul gazdag tájmúzeumi példázák mindezt, sok gonddal egybegyűjtött régebbi és újabb keletű kincsekkel.

*

Megkért készülő szerbhorvát nyelvű verskötetem kiadószerkesztője, olvasnám el a fordításokat, s tennem meg számukra mindenképpen hasznos észrevételeimet, mielőtt a kézirat nyomdába kerül.

Vonakodással vállaltam az ésszerűnek látszó feladatot.

Idestova harminc esztendeje fordítok magam is, de még soha egyetlen szerző — sem előzetesen, sem utólagosan — nem fűzött megjegyzéseket munkámhoz. Nem ismerték a nyelvet, amelyre műveiket átültettem? Vagy egyszerűen csak megbíztak bennem?

Az idők folyamán megérlelődött, s meg is csontosodott hát bennem a vélemény: ez így is természetes, a fordító is szükségszerűen magára marad munkája minden gyötrelmével, akárcsak maga az alkotó.

S most itt ez a szokatlan, életemben először támadt helyzet: ezúttal engem fordítottak, ismerem is azt a nyelvet, melyre verseimet átültették, következésképpen elvárják hát, hogy hasznos szakmabeli észrevételeket tegyek a vállalkozás egészére és részletvonatkozásaira...

Hogyan magyarázzam meg, a megbántás vagy a hálátlanság látszatának veszélye nélkül, hogy amin hűsz ember dolgozott, azt egy embernek akkor sem szabad osztályoznia, ha az történetesen maga a mindkét nyelvben eléggé járatos szerző. Az én egy életem kevés ehhez. Az én mégiscsak egyetlen nyelv törvényszerűségei közt eddig indázó életem kevés ehhez... Ez az én ilyen életem csupán a munka fordítottjához adott bátorságot mindenkor. Bátorság? És mindenkor? Talán inkább hit volt — lankadó, majd újraéledő hit, hogy ezzel tartozom magamnak, magunknak. De az igei hitet, fordítóként is, az írói (s nem is annyira a fordítói) vállalkozásokká magamban átminősített egymásra találások táplálták bennem. Nem is hit volt talán: a magamévá oldás, az anyanyelvembe való átömlesztés serkentő izgalma, gyötrelmes gyönyöre! Nem nyelvtudás kell első-sorban ahhoz, hogy szerethessük és becsülhessük egymást. Bízalom. A jól végzett munkához pedig alighanem az évek során megszerzett tapasztalat, fölkészültség.

Ha ugyanez élt fordítóimban — ha ugyanez a leküzdhetetlen izgalom készítette őket arra, hogy engem a *Jobbágyok unokái* és a *Vasfű* atlóin, anyanyelvükön, megszólaltassanak — mit adhatok hozzá ehhez én őszinte meghatottságomon kívül?

Hozzáadtam a verseimet, az életemet. Eredeti valóságában is újként olvasom némely hűsz évvel ezelőtt írt versemet; s azt sem ítélem meg teljes biztonsággal, aminek a megítéléséhez a csalóka időbeli közelség segíthetne hozzá.

Mégsem félve lapozok bele az *útitársnak* ezekbe a más nyelven megfogalmazott *vallomásaiba*. Nemcsak az én vallomásaim már ezek. Stevan Raičkovićé, Sava Babićé, Judita Salgóé, Ivan Ivanjié, Danilo Kišé — és a többieké is talán. Nem a fordításokban hiszek, hanem öbennük. S ez mégiscsak több. Nekem több.

Vonakodásomra már úgy gondolok vissza, röstelkedve, mintha az a hűsz felém nyújtott jobb lepert volna meg, mert hát ez egyszer megelőztek a kéznýtásban.

*

Megkéselt könyvhónapi cikknek is nevezhettem volna ezt a kis írást, s az írói vallomás akkor talán nem kap kérkedő színezetet, de hát, ha nem tévedek, nemcsak rólam van szó.

A könyvhónap egyik író—olvasó találkozóján ért a szívdobogtató meglepetés: újvidéki kis olvasóim azzal kedveskedtek, hogy angolul is felol-

vasták egyik versemet. A vers címe *Az én falum*, volt, s őszintén hittem is nekik, meg Marta McConnell fordítónak is, hogy ez csakugyan az én falum, ahol feketével húzzák el a házak alját, s ősszel szárat raknak a döngölt vert falakra... My village... Hittem csupán mindezt, mert hát Shakespeare-t is csak Arany János, Kosztolányi és Füst Milán jóvoltából olvasgatom kisdíák korom óta. Nem tudhatom pontosan, mit vesztettem ezzel, de azt tudom, hogy mit nyertem. Azt még kevésbé mérhetem le, mit jelentett kis olvasóimnak az a párhuzamos egybevetés. Bizonyára újszerű élmény volt számukra is, és talán ösztönzést is kaptak, hogy ezt így valahogy kell csinálni.

A dolog lírai és vallomások része ezzel le is zárulhat.

Égész véletlenül e szerény irodalmi esemény után értesültem arról, hogy többnyelvű és együttéléses világunkban, pontosabban egyik kulturális intézményünkben, havi ötven dinár pluszt jelent dolgozónk fizetésében egy-egy idegen nyelv ismerete. En is úgy gondolom, hogy kevés. Altkor is kevés, ha ezt nem olyan érzékeny és összetett munkáért kapják az emberek, mint a versfordítás. (Egy kitűnő szerb költő — baráti gesztusból — egy telét áldozta arra, hogy húsz versemet anyanyelvére ültesse át. Most filmet készít. Igaza van.) Engem mégis az lepett meg, hogy nem éppen nyelvész hajlamú kalkulánsaink azt az *idegen* jelzőt szó szerint értették: a számunkra nem éppen idegen szlovén vagy macedón nyelv ismeretere például nem gondoltak. Ilyesféle ösztönzésre a mi világunkban, úgy látszik, nincsen már szükség. Pedig nem mindenki győzi erővel és tehetséggel: mit tegyen az, aki az együttélés három vagy négy *nem idegen* nyelvért tanulta meg csupán, s nem futotta már erejéből vagy éveiből a külön honorálásra érdemes idegen nyelvekre! Vessen magára?

S hát van olyan nemzedékünk is, amely akkor járt iskolába, amikor egyik vagy másik idegen nyelv valóban nem volt népszerű tantárgy, esetleg ki is maradt az iskolai nyelvtanításból. S a szülői megható gyöngeség nem fuvarozta luxusautóval a holnap emberpalántáit angol, német vagy francia óvodába...

Nem tartom egészen szerencsésnek, hogy a nyelvismeretnek ilyen külföldi valutaárfolyamot szabunk. Ötven dinárral nem mérhető az, ha egymást ismerjük. Erről feledkeztek volna meg említett kalkulánsaink? Történelmi leckével példázom, mit jelentett számunkra évszázadok során az ilyesfajta rangsorolás? Valóban valami eleve elrendeltség szerint többet „mutat” az, akinek a kezében egy Life-ot, egy Paris Match-ot pillantunk meg, mint az, aki szlovén vagy macedón folyóiratból ismerkedik az egyazon hazában élő testvérnépekkel? Persze afféle regionalista árnyék vetődhet az emberre, ha így szentenciáznak. Az európaiságát kérhetik tőle számon. Pedig hát önismeret nélkül az is csak tetszelgés.

Nem éppen nyelvész hajlamú kalkulánsaink csak egy dologban van igazuk: A Life-ot meg a Paris Match-ot minden kioszkunkban megkaphatja az ötven dináros pluszra pályázó dolgozónk. A kissé meggondolatlanul említett szlovén meg macedón folyóiratokat aligha.

*

Nem iskolaév végi téma az, amit itt megemlítek, de hát a véletlen úgy hozta, hogy éppen ezekben a napokban találtam megkérdezni egy szorgalmas, dolgos embereiről ismert bánáti kisközség iskolájában: van-e sok olyan tanítványuk, akiknek a szüleit messze idegenbe sódorta a jobb megélhetés reménye, s most egy-két ezer kilométerre lesik a bizonyítványosztás napját, hogy vajon mi hír érkezik otthonról a fiukról, lányukról... Arról értesültem, hogy egy-kétszáz ilyen gyerek jár iskolájukba, s bizony ez nem csekély szám. Azt is megtudtam, hogy csak elvétve érkezik a külföldön dolgozó szülőktől levél, amelyben afelől érdeklődnek, hogy hogyan halad gyermekük az iskolában. A kegyetlen élethajszá nyilván nemigen enged meg nekik ilyesféle levelezést a szülőfalu iskolájával. De ha a szü-

lők, a messzire szakadt szülők nem teszik, vagy nem tehetik ezt meg, vajon előfordult-e már, hogy maguka a tanítók, tanárok, tehát az iskola küldött egypár soros megnyugtató vagy tájékoztató hírt a gyermekekről a szülőknek? A fölvetett, akaratlan kérdés mindnyájunkat meglepett, magam is éreztem, mennyire toladó ez a kíváncsiság s maga a gondolat, hiszen jól tudjuk, mennyi teher van egyébként is pedagógusaink vállán. Fogja magát, mondjuk, az anyanyelv és irodalom tanára, s írja meg valamelyik svédországi munkástelepre: „Pista fiuk ma kitünőre felelt Petőfiből”?! Vagy ennek az ellenkezőjét, amennyiben a nagyszülők gondjaira bízott Pista gyerek úgy érzi, hogy magányos, elhagyták, nem törődnek vele? ... Hisz az is előfordul, hogy ezek az itthon hagyott gyerekek valóban társtalanok, s elveszethezükben az iskolát is elhanyagolják... Ki kívánhatja a tanítótól, hogy noteszában ott őrizze a szülők külföldi címeit is, és olykor-olykor, azt, amit szülői értekezleten mondana el nekik, megírja egypár soros üzenetben? Senki nem kívánja, nem is követeli ezt, épp csak elhangzott az a kérdés, felvillant az az eshetőség és az egyik fiatal tanítónő följegyezte magának, őszre, a gondolatot...

*

A tenger még messze van, valószínűtlenül messze. A gondolat még távolibb, hogy velem egyidejűleg Európa sínpárain azért utaznak most oda költők és írók, hogy humanizmus és műszaki civilizáció bonyolult ellentmondásait, illetve egymásra hatásait vitassák meg. A száguldó vonatot, a szárnyaló sebességet megéneklő Petőfi egyidőben jut eszembe a tengerre hasztalanul: vágyakozó, tengerit soha meg nem pillantó Petőfivel. Idejét múlt, romantikus kiindulási pontok? Azok lennének, ha gondolkodásom s életérzésem kizárólag vagy elsősorban ilyen földi vaspályákat választott volna vagy ismert volna el. Kalandozásaihoz. S hát a régi görög drámák jelképrendszeréből fogalmat kiemelő, azt tovább fejlesztő szervezők is elég messzire nyúltak vissza, amikor a „Deus ex machina — deus in machina” tetszetős, sőt sokatmondó párhuzamát választották tételül a tanácskozáshoz. Maga ez a választás bizonyítja, hogy korok szellemi rétegződése nem úgy következik be, mint a műszaki civilizációé: egyik a másikat nem túlhaladja (vagy pláne nem húzza keresztül az érvényét veszített dolgok piros ceruzájával), hanem kiegészíti. Egy ilyen összefüggés, egy ilyen fejlődésment tudatában csodálkoztam mindig azokon a művészekén, akik megsemmisítették vagy megtagadták előző korszakaik művészi természetét. Hitték-e csakugyan, hogy sikerült! Hitték-e, hogy azok nélkül ugyanazok volnánk, akik? Hitték-e, hogy ily módon megsemmisíthetik a holnap, holnaputáni alkotásaikba is belopakodó életérzésük megkülönböztető jegyeit?

Csak nézzétek, a drága jószág hogy elvadult, a gép! József Attila már meghatározta összes modernkori tanácskozásainak lényegét... Nem az ő hibája, s talán nem is a mi mulasztásunk, hogy Európa írói nem ismerik azt a nyelvet, amelyen ez a tépelődő lángész különbözőálló portorozi tanácskozásunkba is akaratlanul beleszólt. Harminchét évvel ezelőtt.

A főváros emberekkel nyüzsgő, csomagszállító kocsikkal csattogó vasútállomásán tegnap este szemtanúja voltam egy néma jelenetnek, amely kised naivitásával is ugyancsak kulcsát jelenthette volna megoldhatatlannak látszó, egzisztencialista létfeladványainknak. Közélen elszakatoló vaskerekék szomszédságában, szegényes batyujukkal egyetemben három évesnek látszó, kicsi lányt hagyott ott az édesapja, azza!, hogy lehajolt hozzá, megcsókolta és a fülébe súgott valamit... Talán Szkopjétől eddig cipelte csomagját és gyermekét, s karjaiban nem volt már erő, hogy a tudakozó ajtajáig vezető húsz lépést is velük együtt tegye meg... (Nem csak a felnőttkor — előző korok is magunkra tudnak így hagyni bennünket!) Az a pöttöm lány ráborult a rábízott holmira, két karjával átfogta, s így zokogott ott a csattogó vaskerekék között. Hangját senki nem hallhatta, s a maguk dolgával elfoglalt emberek oda sem figyelhettek rá. Egy

fiatalasszony előzött meg. Ő lépett oda hozzá, ő hajolt le, hogy karjába vegye. Csak a batyuval együtt vehette föl. (*Magad vagy, mondták: bár velük voltam volna én boldogan...*)

Páraló völgyek, hegyek és erdők. Az Emona-expressz hálókocsijában a reggeli feketekávét kínálja (óvatos, figyelmes kopogtatással) az egyenruhás alkalmazott. A műszaki civilizáció áldásaitól nem éppen rettegő utasok fehéringesen, kiborotvtált arccal szürccsölik a kávét. A szomszédos vasúti kocsiban, a folyóson, zsákokra, papírkofferokra ráborult, elcsigázott utasokat mozgat meg lábával az utat követelő jegykezelő... *Deus in machina?*

A tenger még messze van, valószerűtlenül messze.

Sokaknak talán egész életükben elérhetetlen marad.

Akárcsak Petőfinek.

A műszaki civilizáció ellenére.

*

A Szenteleky-napokra utazunk, barátommal, a festővel.

A Zombor felé vezető műút csicsegő sara (a bácskai dülőkről hordták rá szekerek, lovak, traktorok) minduntalan a szélvédő üvegre csapódik; iramot lassít, de figyelmet feszít ez a sár. A szárnyas robogás épp olyan képtelenség és esztelenség itt, mint az ügyeskedő manőverezés, vagy a kapkodó, az ijedt, kishitű fékezés. Megtanultam. Még nem szélvédős-koromban. S hát úgysí odaérünk. Minden út Szivácra vezet minket. Ezúttal nem a sziváci temető lakójához, a hajdani irodalomszervezőhöz, hanem előadásokba, tanácskozásokba, iktatott emlékéhez; fiatalokhoz is, diákokhoz (ez talán a legfontosabb).

Két nap gazdag programja vár ránk, s úgy tetszik, egyik pontja sem hanyagolható.

A meghívót valamely kisvárosi nyomdában nyomtatták, s a nyomdafesték élénk ultramarinja sem feledtetheti a kisbetűs szedéshibákat, melyeket Kristály István leányának, a Szenteleky-napok lelkes sziváci szervezőjének gondos és nyilván röstelkedő magyartanári javítgatásával kapott kézhez író, újságíró, nyelvész, kultúrmunkás és politikus. Az újvidéki magyar könyvkiadó nyomdája (így értesültem) egyéb üzleti megrendelése miatt nem vállalhatta az igényesebb meghívók elkészítését. Nekem így is jó — hiteles tükre is önmagunk dolgaihoz való viszonyulásunknak, csak hát jó lesz-e másoknak is?

A mintegy nyolcezer lakost számláló Szivác is nagy változáson esett át: a háborút követően: megritkult lakosságának összetétele ide telepítettekkel bővült, s amikor az újjáéledő vajdasági irodalom ismét fölemelni készült Szenteleky irodalmi zászlaját, a helybeli új lakosok s vezetők közül nem mindenki értette, miről is van szó. (A sziváci magyarok is inkább a szegények, az elesettek orvosát tisztelték Szenteleky—Sztankovics Kornél személyében.) A Szivácról elszármazott, nagy tekintélyű szerb írónak, Mladen Leskovacnak egy levelét emlegeti a helyi köztudat, melyben az író és egykori jóbarát meggyőzően fejtegette az értetleneknek, hogy Szenteleky csakugyan magyar író volt. Meglehetősen óvatossággal kérdeztük hát a más ajkú helybeliektől, hogy merre is keressük az ünnepség színhelyét. Óvatosságunk teljesen alaptalan: a harmadik megszólított is nyílt egyszerűséggel, készségesen magyarázza, hogy a hosszúra nyúlt község melyik fertályában találhatóunk rá a Magyar Közművelődési Egyesület házára. Bánt a feledékenységem, hiszen nem először járok itt (ötvenhárom nyarán Mladen Leskovacsal bandukoltunk ki az akkor húsz éve halott író sírjához), s most döbbenek rá, hogy mindig úgy hittem: a temetőbe s a Kossuth Lajos Művelődési Otthon irányába ugyanazon az utcán kell elindulni... Nem így van.

Előttünk az egyszerű falusi parasztház, mélyen a szekértengelyeket nyaldosó sáros utca rabságában, mintha csak jelezni, hogy aki ide jön magyar kulturális küldetésben, az rakja le városi kényelmét és gépkocsiját a műút szélén. Az otthonnak csak a neve változott meg az utóbbi esztendőök során. Ugyanabba az alacsony, ablaktalan, sötét terembe nyitunk be, ugyanazok a málé vakolatú és pergett meszelésű falak várnak bennünket, mint a legutolsó író—olvasó találkozon, amikor még Laták István is itt ült velünk ezeken a nyeszlett padokon, s esze ágában sem volt medítálni azon, hogy a Híd-mozgalmal egykori harcosságának mi köze van a Kalangya és Szenteleky emlékéhez... Ellágyuló arccal simogatott meg szemem láttára egy szőke kisgyerekefejet, kis hallgatója mellé telepedett, s mindaddig azzal a kisgyerekekkel beszélgetett, iskoláról, könyvekről, amíg el nem kezdődött az est műsora. Látták-e ezt, elgondolkoztak-e ezen a kis epizódon irodalmunk „sarkosításának” és „differenciálódásának” azok a tóparti és metropolisbéli megrögzöttjei, érzékenyedettjei és fölényesei, akiknek esztétizáló szó-malmaiban ocsút öröl a szüklátókörouség, s még mindig nem ébredtek rá, hogy irodalomfelekezeti hovatartozásérzetünk-től függetlenül vannak közös dolgaink, ahol mindnyájunknak jelen kell lennünk; Bori Imrő nagy érdeklődéssel várt szíváci előadása éppúgy ide kell hogy vonzzon bennünket például, mint magyar kisiskolásaink önképzőköri tagjainak bemutatkozása; a Szabadkai Életjel szervezésében bemutatásra kerülő Szenteleky-művek és Ács József drámai sűrítettsgéti képejeinek modern mondanivalója... S az a Szivácot kettészelő út mindnyájunk útja: Radnóti halálmenete rogyadozott rajta. Ó eljutott Abdáig ezen az úton, de hova érkezhettünk el mi, ha nemtörődömségből vagy irodalom-csoportosdi vidékiességünk miatt el sem indulunk rajta?

Az írókat, a költőársakat keresem a Szenteleky nevet viselő, sártenger rabságába vesző kis parasztházban. Hasztalan.

*

Előbb csak szemerkél, aztán sűrű szemekben, kitartóan esik az áprilisi eső, mosdatja a magyar irodalom ravatalának emberfej fölötti magasában fénylő, fekete koporsóját, amelyre csak óriások borulhatnak rá most, olyan messzire került a földtől. De hát Petőfi óriásai helyett magukba roskadt gyászolók körös-körül, csupán a piros karszalagos díszőrség. A temetőkaputól eddig húzódo rendőrsorfallal s a katonazenekar áll feszes vigyázzban.

Egymással hadakozó, tegnap még ellenségeskedő irodalmi csatáikat vívó íróársak, vagy egymásról megfélekedzők találkoznak a gyászban, s a rádöbbenés férfitorkot szagató keserűségével kérdezik — nem is egymástól, hanem néma önmaguktól: hát itt kell találkoznunk? Hát már csak a magyar irodalom temetőjében találkozunk egymással?

Illyés Gyula nemcsak a magyar, hanem a világirodalom nevében is búcsút vesz Veres Pétertől... Lángelme volt... Péter bácsi tanított meg bennünket egy ismeretlen fogalomra: nemzetben, országban gondolkodni... Egyszer magához tért a haláltusa oxigénsátrában, s csak annyit mondott: Csak kettőt félek itthagyni: Juliskámat, meg ezt a szegény kis Magyarországot...

A gyászokcsi mögött egy összetört kis parasztasszony, tábornokok és balmazújvárosi parasztemberek. És gyászolók országos serege, akik vonaton, autóbusszon érkeztek a fővárosba, s még kezükben ott a kis úti-poggyász...

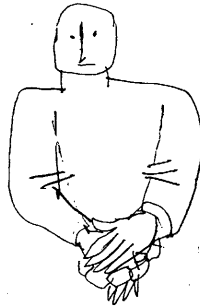
Szomszédos sírok párkányára kapaszkodunk fel, hogy lássuk egy pillanatra azt a másikat, azt a frissen ásottat, a talán legmélyebbet ma magyar temetőben.

A koporsólebocsátás pillanataiban már beszorultam a gyászszereg közé, nem látok mást, csak egy vívódva, vergődve hajladozó sudár nagy nyárfát a távolban. Czine Mihály szavait sem hallok. Most már talán végig tudja mondani gyászbeszédét: pár perccel előbb még a ravatal mögött, egy kőfal rejtekében, apját sirató gyerekként láttam... Kecskeméti jóbarátok szorítják meg a kezemet. Egyikük festőművész, a másik Veres Péter egyszerű híve, olvasója. A sírok között alacsony, csizmás parasztember. Elszakadhatott övéitől. Nem lát, nem is hall semmit. De itt van. Talán nem is találkozott soha Péter bácsival. Talán csak kezét fogtak valahol, Veres Péter falujáró útjain. Talán estékbe nyúló beszélgetést folytattak — földről, emberről, erről a kis országról, vagy a nagyvilágról.

Aki eltávozott a magyar irodalomból — még közelebb került hozzá: új szomszédjaival, Móricz Zsigmond, Nagy Lajos és a többiek szellemével vált már eggyé a Kerepesi temetőben.

A kegyelet vörösszefűs koszorúi között ott van a miénk is: „Veres Péternek — az újvidéki Forum és a jugoszláviai magyar írók”.

(1960—1978)

KOPECZKY LASZLO

SZELÍD MOSOLY

Az évfordulók szebb alkalmat nyújtanak arra, hogy visszapillantással fölmérjük egy igen kedvelt írónk útját, mint — mondjuk — egy újabb művének megjelenése után írt kritika, még ha át is hatja az a rokonszenv, amely személye iránt él bírálóiban, olvasóiban egyaránt.

Honnan ez a melegség, ez a vonzódás, amely — mint egy hatalmas spongya — egyetlen kézlendítéssel letöröl mindent a tábláról, még a pörsenések aláhúzását, az odatévedt ákombákomokat is, s az ilyen hangoktól, vonásoktól tisztára fésült szöveggel akar egy portrét megrajzolni?

Igen, a nagy fekete tábla előtt álltam, s mint kisegítő tanár — mert közvetlen a második világháború után megfogyatkozott a magyar tanárok száma — az irodalomról beszéltem, Petőfiről, Aranyról, Adyról, amikor az iskolapadban a többiek között egy csillogó szemű diákon akadt meg a szemem. Kopeczky Lászlón. Göndör, leomló hajtincsei mögül olyannak tűnt a tekintete, mint aki szembogarával nem nézi: lefényképezi azt, amit megfigyel. Pillanatfelvétellel. Csak egy pillanat volt az egész. A feladott kérdésre válasza is ilyen volt: három-négy szóból álló mondat. Aztán elhallgatott, mint aki nem akar többet mondani. Nem azért, mintha a kérdésre nem támadt volna fel a találó gondolat, értelmezések egész sora: nem is akart többet mondani.

Kopeczky László a rétoroktól nem sokat szívott fel magába, vagy nagyon keveset, és hallgatásából néha a becsukódásnak olyan képe jelent meg az arcán, amely tragikus lelkialkatot sejtet, amelyet valahonnan a múlt árnyaiból hozhatott magával, ki tudja honnan. A szűkszavúak mindig nehezebben követhetők, mint a beszédesek, de mégis nyomukba lehet lépni. s megnyilatkoztatásukat el lehet érni a szép szó erejével. Így jutottam el addig, amikor a rejtett vidorság vonásai, majdnem mint szelíden titkolt vonások, megjelentek az arcán.

Esztendőkön át úgy néztem Kopeczky Lászlóra, mint aki egykori tanítványának lépteit figyeli. Valamikor régen, kutatásaim közben, a tehetésgkutatóktól tanultam ezt. Tudtam, hogy az írás úgy érdekli, hogy a számára legkedvesebb szavakat, a bennük játékosan fel-felbukkanó hangzókat külön ízlelgeti; a könyvekbe, még ha elvont tárgy körűek is, beleássa magát. De ez lehet csupán egy diákos megnyilatkozás, egyfajta sajátos érdeklődés, mely később, az élet útján, más irányt szab, lehet, hogy elenyészik. Foglalkoztatott a kérdés: közülük ki hová, merre megy? És Ő? ... Benn marad-e az irodalom vonzásának búvkörében, vagy kilép, kitör onnan, vagy az alkotó munka más küzdelmes útját választja magának életcéllá? Vagy már az indulás pillanatában közülük többen elszegődtek volna azok közé, akik a mindig többet követelő műhelyekben akarják megtanulni a maradó darabokat teremtő foglalkozásnak mesterfogásait.

Igaz, ha a szabadkai gimnázium évi értesítőit visszamenőleg fellapozzuk, s a még fellelhető iskolai naplókát olvasgatjuk, kiderül, hogy nem egy osztály szerkesztett irodalmi újságot az iskolapadban. Ennek régi hagyománya van itt, s a régi, elsárgult lapok arról tanúskodnak, hogy az irodalomnak jeles művesei indultak el a falak közül. Am számunkra egészen új hangot jelentett a Munkánk, a szabadkai magyar gimnázium ifjúsági szervezetének a lapja, amely a második világháború után, a népi forradalom idején 1946-ban és 1947-ben jelent meg. Szerkesztői, munkatársai között találkoztunk Kopeczky László, Dévavári Zoltán, Pap József, Fehér Ferenc, Gellér Tibor nevével. Ezeken a hasábokon jelentek meg Kopeczky első versei (Ugrai László néven írta őket).

Kopeczky László akkor hívta fel magára az írástudók, a szélesebb olvasóközönség figyelmét, amikor a *Téglák, barázdák* című antológiában megjelent a *Veron* című remekbe szabott novellája. Ezt a novellát 1946-

ban írta, amikor a tizennyolc éves író az egyik legnehezebb szépprózai műfajban a drámai sűrítés megejtő értékeit csillantotta meg. Már akkor éreztük, hogy egy tómondatban mit tud elmondani. Olyanok voltak ezek, mint a megfeszített húr. Következő novellái, novellái még mindig a tragikus lelkialkatú elbeszélő sodró erejű hangját viszik tovább, s csak később, erőteljesebben a bábszínházban eltöltött évek idején, és utána bontakozott ki a humorista Kópé, akit már akkor, amikor először jelentkezett ebben a műfajban, Bogdánfi Sándor az elsők közé sorolt, és Gál László is így köszöntötte kötetét.

Sohasem tartozott a könnyed hangú, élcelődő vagy kajmókoskodó „tréfacsinálók” közé. Nem bukfencező bohóc, nem fölényeskedő heccelő, inkább Lon Chaney clownja: a neveltető ember, aki a pofonokat kapja. Vadalmazó humorába a szatíra vékonykán csordogáló leve is belevegyül, de nem mint marólúg; távol van attól, aki kihagyezett tollal döfni akar. Sírónevető játék a kópéi hangszűrődés: alakjait huncutul, meghökkentően is, néha meg egészen bizarrul lemezteleníti.

Kutyák . . . macskák kísérik az útját, de nemcsak mint az allegória szatirikus hajtása. Őszinte szeretettel simul az állatok világához, de nem úgy, ahogy ezt La Fontaine cselekedte (bár a *je ne sais quoi*-val van egy kis rokonvonása). Kopeczky humoreszkjei nem naiv állatmesék; jöllehet az állatok az ő szövegeiben is beszélnek, de nem mint jámbor lények, hanem mint okos, leleményes, szellemes állatbőrbe bújtatott emberek. Persze ebben vagy így, vagy úgy nyilatkozik meg a társadalombírálat. A kritika hangja találó éllel érvényesül a legártatlanabbnak látszó krokijában, hírkopfjában, bökversében és kópéi műgonddal megkomponált jeleneteiben is. A rövid műfajban nagyon otthonos. Témavilága rendkívül gazdag, változatosságát az ímént említett, s a mindig jelenvaló írói éreneyi teszik olykor szinte káprázatóan színessé, még akkor is, ha mi sem áll távolabb tőle, mint a könnyen kacajra fakasztó rikító színek. Ezt példázzák legékebben az orfeumi pódiumot rég elhagyott merész hangú kabaréi, amelyekkel az új francia kabaré kiemelkedő szerzőire emlékeztet. Köztük a „zsebszínházak” legkedveltebb szövegkönyvíróira is, akik teljesen szabad utat nyitnak az improvizáció felé.

Kopeczky László sokműfajú író. Az általa megteremtett egyéni műfajban a modern tragikomédia hangja érvényesül. Regényei — köztük legkiemelkedőbbben *A ház* — megint csak a Veron drámai tömörségére, az indulás éveire emlékeztetnek. Arra, aki kevéssel sokat tud mondani, s nem vaskosítja kőteteteit. *A ház* föl nem épületen áll, mint egy befejezett mű, amely kompozíciójában is, de főleg tipológiájában egyedülálló műve a jugoszláviai magyar regényirodalomnak. A nyugtalan, soha meg nem álló, mindig kereső, mindig csak siető ember vergődése ez a történet. Kopeczky nem purifikátor: korlátlanul hagyja röpdölni alakjait. Frédiye egy ismeretlen fészekből kiröppendő sasfiók. Hogy ilyen sasfiók röppent már föl erről a földről! Szabadon hasít bele a térbe, az időbe, és csak ha néha visszanez, akkor jut eszébe, ki nemzette őt. De a ház mégis valamit valahogy abból akar megörökíteni, ahonnan kiszakadt. Még befejezetlenül is.

Amikor a *Humor az alsó fiókból*, a *Segítség, lopok!*, a *Vajk a Szaharában* című köteteit — most, emlékezve a letűnt évekre — újra olvasom, egy-egy bekezdésénél, aztán néhány mondatnál megállok, nem állom meg, újra olvasom. A *KUTYA EB avagy Floki a nemzetközi kutyafesztiválon* címében is sokat mondó humoreszkjében az ebek egymás közti beszélgetésében Floki szerényen megjegyzi, amikor hát épp irodalomról van szó:

„A művészet sem kaparhat egy helyben. A kifejezés eszközei kifinomodtak. Amit egykor egy tavaszi alkony minden kurrogása, kaffogása, vinyogása, herregése, nyúsztitése, szükölése jelölt, azt ma egyetlen vau-val ki lehet fejezni.”

A *Teljes gőzzel dolgozó emberei* — az író, az öregúr, a kertész — azért kapnak össze, mert az öregúr mindenki dolgába beleszól. Sőt, a kertész kezéből kiveszi a kapát és „...néhány reszketéssel teljes kaparást mivel a műveletlen földön. Recsegeve egyenesedik fel, *arca a tudás fája*

kerek almájaként ragyog... A kertész fazekán a harag már a fedőt emelgeti. Kőr egy diadalívét, kikapja szerszámát »trénere« kezéből és vadul esztergályozza a földet”.

És a *Töprengés a lámpaoltás után*ban azt kell megmondani valakinek: „Mi lesz 10 964-ben?” A múltat kutató prof. sok mindent talált, írott emlékekre is bukkan, melyek között ott olvasható: VASAROLJON A CSELIK-BEN!... ARFO LEVES!, majd valamivel odébb tízujjnyi por alól egy fényképet kapar elő, melynek rájáratát már csak az ima tartja egyben.

„Vajon mivel foglalkozhatott ez a vadember?” — töprengett a prof. — „Alacsony homlok, düllelt szemek, zsákmányleső vad vicsorgás... Előtte telekarcolt papírlap... Lehet, hogy másoló volt valamelyik újságírókolostorban. Ebből a korból (1964-ből) ugyanis nem maradtak ránk eredeti írások.”

Nohát így! Legyen benne eredetiben Kopeczky is abban az „utókornak” szóló szeretetteljes írásban, amely az ő ötvenedik életévében született köszöntésül, és köszönetül azért is, hogy jubileumán, amikor műveit újra olvastam, igazán jókat mosolyogtam. Feledhetetlen sorok ezek. Sőt fölolvastam a hozzám közelállóknak, a fiaimnak is, hogy tudják meg: milyen vademberek nézik majd az apjuk arcképét 10 964-ben, ha ugyan megtalálják még a nem tíz-, hanem százujjnyi por alatt, mert erre mi-felénk most is sok a porlepte arckép.

De bízunk írónk — Kópéink — műveiben, melynek hatása alatt akadnak írástudó „prof.-ok”, kutatók, akik örök hűséget esküsznek az írásnak és a telekommunikációs eszközök megszázaszozódása idején is lefűjják majd a régi, már-már feledésbe merült arcképekről a port, hogy azokról is, akik voltak, életjelt hagyjanak és adjanak tovább.

KOPECZKY LASZLÓ

NÉHÁNY UTOLSÓ VACSORA

HANGJÁTEK

SZEREPLŐK:

Kaczér	Bartha
Torday	Józsi, a főpincér
K. Laci, firkász	Barna, a Pálma tulajdonosa
Roth	Titkár

TORDAY: ... volt nekünk egy házi tücskünk ...

K. LACI: *(teliszájjal)* A Zsigmond utcában?

TORDAY: A Zsigmond utcában, a Kossuth utcán, Liliomtón, a szerki csőszházban ... Nemzeti tücsök volt: egy költő.

K. LACI: Ismerem?

TORDAY: Te még akkor a rongylabda lovagjaival nyargalásztál.

K. LACI: Mégis!

TORDAY: Ott a könyve a polcon ... Azt hiszem, a második sorban ...

K. LACI: *(mormol)* Milne ... Krúdy ... Roth ... Ki az a Roth?

TORDAY: Jogász. Ő is az asztaltársasághoz tartozott.

K. LACI: *(tovább mormol)* Faludi ... Munk ...

TORDAY: Atugrottad ...

K. LACI: Tényleg! ... Itt van egy vékonyka valami.

TORDAY: Az az!

K. LACI: *(olvass)* Kaczér Endre ... VERSEK ... *(Hümmögve.)* Csak ennyi?

TORDAY: Ez is úgy lett, hogy összeadtuk.

K. LACI: Látom ... „Kiadták a barátai” ... S azt, hogy csinálták? Mindenki behozott egy dedikált kutyanyelvet?

TORDAY: Fenét! Emlékezetből.

K. LACI: Emlékezetből?

TORDAY: Igen ... soha egy betűt nem írt le. Azt mondta, ha leírja, olyan, mint mikor a pacsirtát odakötözik az ághoz. Az ihlet nem állja a közömbös tekintet.

K. LACI: Miből élt?

TORDAY: *(nevet)* Rút szibaritákból ... Az asztaltársaságnak több tagja volt. Hol az egyik, hol a másik hívta meg ebédre.

K. LACI: Képzem mit „nyelt”?

TORDAY: Csak a finom falatokat szerette.

K. LACI: S ezért csörgetnie kellett a sipkáját.

TORDAY: *(megköszörüli a torkát)*

K. LACI: *(gyorsan)* Bocsáss meg, Ádám bátyám!

TORDAY: Igyál, patyolat! Ne duzzogj! ... *(Elmerengve.)* Lehet, hogy varázskört vontunk köréje és nem tudott kitörni ... Még azt is elintéztük, hogy az Esti Újság saját titkárnőjét bocsássa rendelkezésére.

K. LACI: És nem ment el.

TORDAY: De elment ...

(Változás. Kopognak.)

TITKÁRNÓ: Tessék!

KACZÉR: Jó reggelt!

TITKÁRNÓ: Jó régen volt a reggel.

KACZÉR: Pedig hajnali tizenegykor keltem... Úgy látszik, megérte!
 Mi a neve, kedves?
 TITKARNÓ: Maga sem mondta a magáét.
 KACZÉR: *(ünnepélyesen)* Kaczér Endre.
 TITKARNÓ: Nagyon örültem... Mit kíván?
 KACZÉR: Hát először is, hogy ismétlje el a nevét.
 TITKARNÓ: Ismétljem? Hisz nem is mondtam.
 KACZÉR: Akkor jól hallottam.
 TITKARNÓ: *(kuncog)*... Róza.
 KACZÉR: Tudtam! Harmatos, rózsaszín Róza!
 TITKARNÓ: Másodszor is?
 KACZÉR: Másodszor is — mit?
 TITKARNÓ: Másodszor is mit kíván?
 KACZÉR: *(sóhajt)* A főszerkesztőt keresem. Versüggyben...
 TITKARNÓ: Rendben van. Hagya itt.
 KACZÉR: Nem lehet.
 TITKARNÓ: Nem bízik az illatos „Róza-rózsában?”
 KACZÉR: Szó sincs róla. Mégsem hagyhatom itt. Nincs leírva... Ide-
 be tartom.
 TITKARNÓ: Hát akkor hagyja itt a szívét.
 KACZÉR: Még azt sem mondta: üljek le. *(Választ sem várva.)* Köszö-
 nöm!
 TITKARNÓ: Kissé szoroson vagyunk így. Nem gondolja?
 KACZÉR: Aásó, kapa... *(Csengetés.)* Telefon!
 TITKARNÓ: *(telefonál)* Halló! Igen itt van már. Diktáltassam le?
 Rendben van. *(Kattanás.)*
 KACZÉR: Ki volt ez?
 TITKARNÓ: A főnök... Húzódjon egy kissé odébb... Gépelni fogunk.
 KACZÉR: Mi ketten? Mit?
 TITKARNÓ: A verseit.
 KACZÉR: Csak nem gondolja, hogy a verseimmel fogom untatni?!
 TITKARNÓ: Gondolja, hogy a főszerkesztőt majd kevésbé untatja?
 KACZÉR: Az más. Belé nem vagyok szerelmes.
 TITKARNÓ: Öt perce sincs, hogy megismert.
 KACZÉR: Nálam ez hamar jön.
 TITKARNÓ: És még hamarabb elmegy.
 KACZÉR: Mondjuk...
 TITKARNÓ: Legalább őszinte!
 KACZÉR: Ez minden erényem... Tulajdonképpen csak azért jöttem,
 hogy lebeszéljem a főszerkesztőt verseim közléséről.
 TITKARNÓ: Nem lesz nehéz dolga. Útálja a verseket.
 KACZÉR: És maga, Rózácska?
 TITKARNÓ: Én kedvelem.
 KACZÉR: És a költőket?
 TITKARNÓ: Pláne... *(Játszik.)* Kivált egyet!
 KACZÉR: Vajon ki lehet az?
 TITKARNÓ: Nos, gépeünk?
 KACZÉR: Van eszünkben!
 TITKARNÓ: Akkor isten áldja!
 KACZÉR: Várjon! Ne fordítson hátat.
 TITKARNÓ: Dolgom van.
 KACZÉR: Rendben van. Kezdem...
 TITKARNÓ: Ez a beszéd... *(Motozás a géppel.)* Lehet!
(Változás.)
 K. LACI: Az imént mintha olyat hallottam volna, miszerint soha egy
 betűt le nem írt.

TORDAY: Nem is. Mikor a főszerkesztő megérkezett, javában csókolódtak Rózával.

K. LACI: Mit szolt az asztaltársaság?

(Változás.)

ROTH: Na végre! Csak hogy előkerülsz! Már lassan a desszertnél tartunk... Ül mellénk a szüzérmékhez!

K. LACI: Kösz! Nem vagyok éhes.

TORDAY: (izgatottan) Sikerült?

KACZÉR: Minden a legnagyobb rendben.

BARTHA: Mit szolt a főszerkesztő?

KACZÉR: Egy szót se, csak kidobott.

BARTHA: Mit tettél, te szerencsétlen?

KACZÉR: Elszerettem a szeretőjét.

BARTHA: Thá! Ez örület. Megmondanád, aranyom, hogy akkor most mi van a legnagyobb rendben?

KACZÉR: A Róza eljön holnap hozzánk.

BARTHA: Hogyhogy „hozzánk?”

KACZÉR: Hozzád meg hozzám, de te véletlen éppen sürgősen elmentél hazulról.

BARTHA: Nem!

KACZÉR: Csendben leszünk és holnap felugrom takarítani.

BARTHA: (az asztalra csap) Látni se akarlak egy ideig.

KACZÉR: Életemben először lettem volna boldog...

TORDAY: (felcsattan) Először?!

KACZÉR: A Barthánál igen.

ROTH: Pont ennek a lónak a babáját kellett megkörnyékezned?

KACZÉR: Tényleg nagy a feje... Sikkesen búsul majd.

TORDAY: (sóhajt) Lesz itt másnak is búsulni valója.

KACZÉR: Ugyan miért?

TORDAY: Mert azért mégsem akkora ló, hogy előre ne inkasszált volna.

KACZÉR: Ti pénzt adtatok neki, hogy közölje verseimet?

(Kínos csend.)

ROTH: Igyál...

(Pohárkoccanás.)

KACZÉR: (lecsapja a poharat) Még!

TORDAY: Lassabban!

KACZÉR: (tompán) Lefizettétek a szerkesztőt...

BARTHA: Te mit tettél volna a helyünkben?

(Csend.)

ROTH: Na mondd! Mit csináltál volna a mi helyünkben?

KACZÉR: (elrévülten)... Azt a pénzt... ideadtam volna nekem...

(Változás.)

K. LACI: (rikkant) Sarlatánszagot érzek!

TORDAY: Olvass bele a versekbe.

K. LACI: És honnan fogom tudni, hogy ő írta, vagy maguk képzelték?

(Csend.)

K. LACI: Azt kértem...

TORDAY: ...hallottam!

K. LACI: De nem válaszolt.

TORDAY: Gondolkozom...

K. LACI: Ellenőrizték, hogy nem írta ki valahonnan azokat a verseket?

TORDAY: (szárazon) Na tedd le, fiam, azt a könyvet és tűnj el!

K. LACI: Megvárom, amíg felébred.

TORDAY: Felébredek?

K. LACI: A poétikus ábrándokból... Unatkoztak... Költőt akartak csinálni egy facér...

TORDAY: Kaczér ...

K. LACI: (*nyel egyet*) Egen ... Kaczér ... És csináltak is ... Felmerül bennem a kérdés: nem azért hívtott meg vacsorára, mert ...

TORDAY: ... unatkozom. De már te is untatsz.

K. LACI: Köszönöm a vacsorát. (*Kászálódás.*)

TORDAY: (*halkan*) Elmész?

K. LACI: Tényleg, ha már itt vagyok, megvárhatnám, míg harmad-szor is kidob.

TORDAY: Nem veled perelek ...

K. LACI: Ki vele, direktben, nem szeretem a rávezető stílust.

TORDAY: Ne hadonássz! Ül le ...

K. LACI: (*mogorván*) Fogódkodni is kell? (*Csend.*)

K. LACI: (*pimaszul*) Beszéljünk másról ... Mi bántja?

TORDAY: (*nevet*) Disznó vagy, hallod.

K. LACI: A girlandok a szépművészetek tájairól ... Ma ha valakinek elemezni akarják a belvilágát, egyszerűen szétrobbantják ... Egy villámgyors pillantás és megvan a felvétel.

TORDAY: És ki rakja majd megint össze?

K. LACI: Az orátor a temetőben. Garantálva van, hogy mindenki szép halott lesz.

TORDAY: Kegyetlen dolog.

K. LACI: Ne üljön le ceruzával játszani, csak a bombabiztos.

TORDAY: Mért ne játszhadozhatna valaki pusztán a játék kedvéért?

K. LACI: Azt még az alacsony esztétikai mércével hadakozó társadal-mak sem engedték: a klerikálisok és dogmatikusok ... Most meg már arról van szó, ha gátat nem vetnénk, az értéktelen, dilettáns massa eldu-gaszolná a tiszta forrásokat.

TORDAY: Elsősorban a pénzforrásokat.

K. LACI: Azt is ... Azután meg elszigetelnék a közönség-felületet a fundamentális behatásoktól.

TORDAY: Én már az ítésektől nem látom az irodalmat.

K. LACI: Laikusoknak ...

TORDAY: ... kuss!

K. LACI: Nem, csak a kijelölt helyen kell pancsikálni. Elképzelhető ugyanis, hogy a magasfeszültségű művészetekhez is kell némi előképzett-ség, szakértelem.

TORDAY: Alljon meg a menet!

K. LACI: A menet nem ér rá megállni!

TORDAY: Akkor én legfeljebb a hátadnak kiabálhatok.

K. LACI: S azzal se fáradjon. Már tudom, mit akar. Támasszuk fel még egyszer a Kaczért.

TORDAY: Nem. Csak temessük el. (*Felcsattan.*) Garantálva van, hogy mindenki szép halott lesz!

K. LACI: Tudtam volna, hozhattam volna egy nagyobb zsebkendőt ... (*Csend.*) Netán ki vagyok dobva?

TORDAY: Nem ... Ez az oltári pimaszságod éppenséggel megköny-nyíti a dolgomat.

K. LACI: Hideg víz a kopasz lelkiismeretre ... Nagyon csúnyán bán-tak veled? (*Változás.*)

KOCZÉR: Jó estét, urak!

(*Csend.*)

Leülhettek?

(*Csend.*)

Főúr, elvehetem ezt a széket?

JÓZSI: Sajnos kérem, foglalt ...

KACZÉR: De hát senki sem ül rajta!

JÓZSI: Mára kérem ez a helyzet... mindjárt hozom a táblát. (*Távolodó.*)

KACZÉR: Üres a vendéglő, hon maradtak a foglalók, állá büszke tábla... Elég lett volna, ha kiírják az ajtóra: TILOS A BEMENET KUTYÁNAK ÉS KÖLTŐNEK!

BARTHA: (*felhorkan*) Költőnek?!

ROTH: Melvik lexikonban keressetek?

KACZÉR: Nagy dolog ám az KABA KÖVE és a KOLERA BACILUS közé ékelődve hajolni át a halhatatlanságba.

ROTH: Csak ne a tetőről! A kolerabacilustól legalább kolerát kap az ember.

TORDAY: Te még ahhoz is kába lennél.

KACZÉR: Az urak az ihlet tiszta gyümölcséből iparcikket szeretnének csinálni... Hetipiacozni, állat- és kirakodóvásárra szekerezni... (*A kikiáltó hangján.*) „Itt a fájdalom tizenöt sorban... Friss a halálhangulat... Eksztázis! Melankólia! Mára veszi, holnap eszi... Tessék közelebb fáradni... Nem csalás, nem ámitás...”

BARTHA: (*gúnyosan*) Szeplőtelen a szeplősökhöz!

ROTH: Jézus kisicceli a kufárokat a mellékhajból.

TORDAY: A szerényből kemény lett, erény lett a merénylet...

KACZÉR: Jó, hogy nem engedtetek leülni, legalább egy kicsit lenézhetek benneteket.

BARTHA: És köpsz a mocskos pénzünkre.

ROTH: Egy falat nem megy le a torkodon a villásreggeliből.

TORDAY: Rátaposol közös kalapunkra.

ROTH: Rohansz a kertilakba. Koffert rántasz elő az ágy alól és bele dobálad azt, amiről úgy tudod, hogy a tiéd.

KACZÉR: (*halkan*) Pofámban a nagy kő... Jó volt a korpa között... Most aztán itt állok teljesen kifosztva...

TORDAY: (*jojtott hangon*) Pardon! Ha a saját holminkra gondolsz...

KACZÉR: En is fizettem, amennyiben nem vettétek volna észre! A verseimmel.

BARTHA: Kaczér Endrét még nem jegyzik Zürichben.

KACZÉR: Ez volt az összmindenem. Ha innen kimegyek... költő sem vagyok már...

ROTH: Visszakaphatod a verseidet... Tessék! (*Megköszörüli a torkát.*)

(*Változás.*)

K. LACI: Képébe vágta a klapanciáit... Micsoda ötlet! Csak egy textilkereskedőnek juthat az eszébe ilyen ihletett ötlet.

TORDAY: Roth jogtudós volt.

K. LACI: Pláne! A száraz szófacsaró szaftos stósza. Ne, fiú itt a poemád! Tedd a füstre! Ezt mondta?

KACZÉR: Nem ismered a Rothot. A versek végén azt mondta a pincérnek: „Na Józsikám, most már ideteheti azt a székelt!”

K. LACI: Mire a pocstávát vált poéta felszegte a fejét, kemény léptekkel távozott és becsapta maga mögött az ajtót.

TORDAY: Nem ismered őt se... Leült.

(*Változás.*)

BARTHA: (*zavartan*) Eszel egy pár falatot?

KACZÉR: (*szórakozottan*) Kösz... nem kérek... Csak folytassátok nyugodtan.

TORDAY: Told ide azt a poharat.

KACZÉR: Ne tölts... Nem tudok odafigyelni a borra.

ROTH: (*fortyan*) Hát mi a — majd mit mondtam! — nyavalyára figyelsz?!

KACZÉR: Sohasem hallottam ennyi verset egyszerre — tőlem.

TORDAY: Megmámorosodtál saját szavaidtól.

KACZÉR: (*elgondolkozva*) Nincs kialakult véleményem... Egy-két sor mellbe vágott.

TORDAY: Nézd, ez az alma hogy kacag a tányéron.

BARTHA: Ne szagolgasd — egyed!

KACZÉR: (*még mindig távol*) A szavaknak illata és színe van, de az erőlködő gondolat kioltja...

ROTH: (*idegesen*) Mesélj nekünk a költészetről!

KACZÉR: (*feleszmél nevetve*) Észre sem vettem, hogy hangosan gondolkodom.

(*Csend.*)

ROTH: Tulajdonképpen, mért nem mész már?

KACZÉR: Egész nap erre spóroltam, hogy majd beszélgetünk.

ROTH: (*szárazon*) Na most beszélgesd ki magad jól, mert holnap nem jövünk!

(*Változás.*)

K. LACI: Elhitte?

TORDAY: Nem hitte el. Este a szokott időben beállított és üres volt a törzsasztal.

(*Változás.*)

JÓZSI: ... Nem voltak itt kérem, de meghagyták, ha jön a művész úr, szolgáljuk ki rendesen.

KACZÉR: Megiszik velem valamit?

JÓZSI: Sajnos nem tehetem... (*Kiált.*) Már el tetszik menni? Nem üzen semmit?

KACZÉR: (*visszaközéltető*) Jó a memóriája?

(*Változás.*)

ROTH, TORDAY, BARTHA (*kacag*)

BARTHA: Józsi, maga pályát tévesztett. Fenomenálisan szaval!

JÓZSI: (*büszkén*) És csak egyszer mondta el!

TORDAY: Mikor?

JÓZSI: Csütörtökön.

ROTH: Azóta nem járt itt?

JÓZSI: De. Minden este.

ROTH: Tisztességesen kiszolgálta?

JÓZSI: Hamar ment, mert le sem ült.

ROTH: Meghagytuk, hogy invitálja ügyesen.

JÓZSI: Csak azt hallja, amit saját maga mond.

TORDAY: Ma még nem volt itt?

JÓZSI: Nem láttam...

(*Változás.*)

TORDAY: Akkor aztán egy jó ideig nem láttuk.

K. LACI: Kapcsolt, hogy itt az idő; le kell kopni.

TORDAY: Valahogy így, de...

K. LACI: Könnyű egy ripacsot felfedezni, de nehéz levakarni.

TORDAY: (*szomorúan*) Persze... De egyelőre úgy állt a dolog, hogy meg kellett volna találjuk, hogy le tudjuk vakarni. Mindenütt kerestük. Egyszer még rajtaütésszerűen hajnali tizenegykor a kerti házba is benéz-tünk... Nem volt ott. Féltucat macska nyávogott keservesen.

K. LACI: Azok a leggyöngédebb szívűek, akik mások pénzét költik.

TORDAY: Üzenetet hagytunk.

K. LACI: (*gúnyosan*) Szintén versben?

TORDAY: Nem, csak a Nemzeti Bé színes papírrongyaiból néhányat.

K. LACI: Kitöröltem volna vele a macskáim fenekét.

TORDAY: Bravó! Ez az első emberi szó, amit ma este mondtál.

K. LACI: *(átmenet nélkül)* Miben halt meg?

TORDAY: *(szárazon)* Nem tartozik ide... Az egészet, jóval később egy kis berakásos dobozban találtuk meg a veres papírszegfűvel egyetemben.

K. LACI: Serdülő költő korára megtanult spórolni.

TORDAY: *(keserű gúnnyal)* Fején találtad a szeget... Jó két hónap múlva előkerült a bújdosó.

(Változás.)

BARTHA: *(boldog kiáltással)* Bandi!

ROTH: *(meghatva)* Hol kószáltál, csibész, hogy se égen, se földön nem találtunk?

KACZÉR: Nappali életet éltem.

TORDAY: „Úr ír?”

KACZÉR: *(elereszti a füle mellett)* Térjünk a tárgyra... Sietek.

ROTH: Nos?

KACZÉR: *(boldog ünnepélyességgel)* Meghívlak benneteket holnapután vacsorára a Pálmába.

TORDAY: Húha! A Barnához?

KACZÉR: *(büszkén)* Barátaimtól semmit sem sajnálok!

(Változás.)

K. LACI: Gógös Gúnár Gedeon! Magukban is lehetett volna büszkeség, hogy ne fogadják el a meghívást.

TORDAY: Egyrészt meglepődtünk, másrészt...

K. LACI: ...másrészt sejtették, mi lesz... Öt perccel záróra előtt Kaczér kölcsönkér.

TORDAY: Igen... Ezért elhatároztuk, hogy jól megtréfáljuk: nem visziünk magunkkal egy vasat sem.

(Változás. Diszkrét szalonmuzsika.)

BARTHA: *(csámcsog)* Finom ez a fokhagymás. Máskor is meghívhatsz bennünket.

KACZÉR: Kérlek!

TORDAY: Egészségedre! Ha nem csalódom, muskát. Nyolc-tíz éves.

KACZÉR: *(alig titkolt büszkeséggel)* Meg még egy kicsi... *(Koccint.)*

ROTH: És mondd csak: hogy ízlik a nappali élet?

KACZÉR: *(komor)* Csupa érzéketlen fantóm futkároz... Színtelen kongó szavak repkednek a levegőben... Feldöntenek sietségükben... Füst van... Teherkocsik zakatolnak... Koldusok előmáznak üregeikből... Ha egy szép hús-vér-virágot önkéntelenül megsímítsz, szisszen, mint a kigyó... Teljes fényben állsz a rivaldán és nincs szöveged... Mire felsejlik a lila alkony, félholt vagy az ijedségtől... Eltűnik végre a közönséges és harsogó napfény, a tárgyak finom lélek-színben hunyorognak, de te már nem tudsz örülni...

TORDAY: Igyál, megfagyott gyermek. Hagyd a durva napfényt a flórának és faunának. Te egy földi hüvelyéből kilépett szellem vagy. Szárnyad széle a valóságot érintette és összerendezte.

BARTHA: *(vigan, de nem sértő szándékkal)* Írhatta volna Kaczér Endre!

KACZÉR: Boldog vagyok, hogy verseim, ezek a színes szappanbuborékok, elpattantak sorban. Talán bekerültek volna valamilyen ronda, szürke és fojtogató tankönyvbe. Erőszakos műbíráló rá akarná kényszeríteni érdeketlen lelkekre. Megpróbálnák a művelődés szélalmát hajtani erejével.

BARTHA: Mestereid semmi kivetnivalót nem találtak ebben.
KACZÉR: Nem tehettek másként. Magányos farkasként küzdöttek.
Nem voltak barátaik.

BARTHA: *(megköszörüli a torkát)*

KACZÉR: Igen... Szégyellem, hogy akkor este fölényeskedtem.

ROTH: Kidobtunk, megaláztunk... Felhánytorgattuk az eldobásra szánt rongyokat, ezt a pár garast, a tányér szélén maradt falatokat... Elég alacsonyan tartod a jóbarátság mércéjét, hallod-e!

KACZÉR: Jó útra akartatok terelni, bozontosok... *(Nevet.)*

ROTH: *(idegesen)* Ne neved!

KACZÉR: *(elkomorodva)* Hát nem mindegy, hogy három milliónyian ismerik azokat a verseket, vagy csak hárman?

TORDAY: Pardon! Négyen! A Józsi is tud egyet. *(Kidált.)* Józsi!

JÓZSI: Tessen parancsolni!

TORDAY: *(iszik, azután lecsapja a poharat)* Nekem egy vers lesz!
(Változás.)

K. LACI: Visszafűzte a karikára a társaságot.

TORDAY: Jobban szerettük, mint valaha. A vers, melyet Józsi oly rafinált egyszerűen tudott elmondani, azóta, hogy először hallottuk, csak mélyült. Egyszerre volt az visszakönyörgés és búcsú...

K. LACI: Sima nyelvre...

TORDAY: ... a kígyóéra!

K. LACI: *(zavartalanul)* ... lefordítva: hízelgés és zsarolás... Maguk zsaroltatásra születtek.

TORDAY: A jogász, a pszichiáter és a rőfös?

K. LACI: Persze, ha otrombán próbálkozik, kipofozzák, nemhogy zöldkert diófája alól, hanem a városból. De aki finoman csinálja és nem is a pénzükre pályázik egyenesen — mivel az olyan világnak képezi alapját, melyből ő önkéntesen kizárta magát —, az...

TORDAY: Az mire pályázik hát tulajdonképpen?

K. LACI: Szellemi egyeduralomra. Maguknak ő nem egy költő volt, hanem a költő!

TORDAY: Mindenesetre kizárólagosan a miénk.

K. LACI: Látja, ez a teteje a szemfényvesztésnek... Ha kinyomtatják a verseit, három olvasója se lett volna.

TORDAY: *(közbevágni készül)*

K. LACI: *(idegesen)* Tegyük fel, hogy tíz... száz! Tízmillióból száz és háromból — három!

TORDAY: Négy.

K. LACI: Jó kis különbség, nemde? Abszolút irodalmi élet. Biztosra veszem, hogy senki mással szóba se állt, azért vágyott úgy a társaságukra. Nemcsak ennivalójukból táplálkozott, hanem még inkább hatalmas életismeretükből. Mit kaptak érte? A legilletékesebbtől idézek: szappanbuborékokat!

TORDAY: *(élesen)* Vannak olyanok, akik még ennyit sem adnak az irodalomnak, mégis fényesen megélnék belőle.

K. LACI: *(megértette)* Igen... A dögevők randák... De takarítanak.

TORDAY: S ha dög nincs, jó az élőhús is.

K. LACI: *(felfortyan)* Kétszer kidobott, egyszer én megyek el!

TORDAY: *(keményen)* Ülsz a seggeden!... Meghallgattalak... Te is meg fogsz hallgatni! *(Elneveti magát.)* Egészségedre! *(Koccintanak.)*

K. LACI: *(fanyarul)* Cin-cin!

(Változás.)

BARTHA: *(súgva)* Mit jegyzel?

ROTH: (*ság*) Kiszámoltam, hogy amit eddig fogyasztottunk, messze fölötte van az összegnek, amit az asztalkán hagytunk.

KACZÉR: Hozzák a kedvencedet!

TORDAY: De már nem tudok enni.

KACZÉR: Ezt mondtad az előételnél is.

BARNA: (*öblös hang*) Ízlik uraságotoknak?

ROTH: (*lelkesedés nélkül*) Nagyon jó.

KACZÉR: Barna úr, a bor úgyszólván...

BARNA: Elnézést! Azonnal intézkedem.

KACZÉR: (*vigan*) Hát akkor...

ROTH: Hát akkor mi már fáradtak és álmosak vagyunk.

KACZÉR: Lári-fári. Fenéki!

BARTHA: Még csak az hiányzik már, hogy felkérjél egy keringőre.

KACZÉR: Nem értelek benneteket.

ROTH: Pedig, elég érthetetlenek vagyunk... (*Elneveti magát.*)

KACZÉR: Végre egy kis derű! Már azt hittem; temetésen vagyok.

ROTH: Az ember mindennap temet valamit, vagy valakit.

KACZÉR: Hagyjuk ezt. Az élet szép!

BARTHA: Ezt jól mondtad. Erre rikkantok egyet. (*Halkan.*) Juhuj.

BARNA: Parancsol uraságod?

BARTHA: Nem szóltam semmit.

BARNA: Vagy úgy! Ezt a márkát ajánlom, mert kérem szépen egy kisé fanyar.

TORDAY: (*sóhaj*) Nekem teli a poharat!

(*Változás.*)

K. LACI: Mit mondjak: bearanyozták a gálaestjét.

TORDAY: Szorongatta valami a torkom. Alig ment le a falat.

K. LACI: (*gúnyosan*) „Pattan a dugó, úszik a penzsem... Ihaj-csuhaj, de sokba van ez nékem.”

TORDAY: Remegve vártam a pillanatot, hogy félrehívja valamelyikünket és gyerekes ártatlansággal levágja egy nagyobb összegért.

K. LACI: Ez ellen van orvosság: pénz nélkül kellett volna menni.

TORDAY: Megbeszéltük előre, hogy egy vas nem lesz nálunk. De az óráim fedelében, Roth botja fejében, Bartha csipkés zsebkendője mögött ott lapult a nagybankó.

K. LACI: És a pillanat elérkezett!

TORDAY: Sírni tudtam volna!

K. LACI: Bizony, egy nagyobb bankó...

TORDAY: Hülye!

K. LACI: Blokkolva!

TORDAY: Bocsáss meg! Ha eszembe jut, hogy milyen simán bolondá tett mindhármunkat... Ismerte minden rezdülésünket. Egyenként vont félre bennünket.

K. LACI: Mit mondott?

TORDAY: A többieknek... nem tudom... de nékem, hálásan megköszönte, hogy eljöttem... Megcsókolt... (*Elakad.*)
(*Gyanús csend.*)

K. LACI: Kiabáljon, ha fáj!

TORDAY: (*sóhaj*)... Jól van már... Tölts egy kicsit...

(*Változás.*)

KACZÉR: Főnök, a számlát!

TORDAY: Megvárunk odakünn...

KACZÉR: Ne várjatok ... Egy kicsit még elidőzök ...

(Változás.)

K. LACI: Vert hadak távozása.

TORDAY: Igen ... Vert hadak ... Megbántottak ... Sebesültek ... Lélekhalottak ... Pedig már azt hittük, hogy megint úgy lesz, mint régt! S most eljátszotta az utolsó játékát ... Tessék?

K. LACI: Nem szóltam.

TORDAY: Némán botorkáltunk ki az asztalok között. Odakint a csilagos éjszakában nagyokat tátoztunk, mintha tele mellet szippantanánk a virágzó hársak illatát ... Akkor ... Akkor odabe irtóztatós üvöltözés, csattogás és csörömpölés támadt. Az üvegajtóhoz tódultunk. Lábunk alatt átforrósodott a kő. Odabent költőnket pofozta, rugdosta a nagy, behemót tulajdonos. Tányérok csilingeltek, asztalok dőltek fel. Bandi újra meg újra feltápáskodott, de egy lépést sem hátrált kifelé ... Néztük jéggé dermedve ... Nem tudtunk berohanni, kiragadni a dúvad kezéből ... odavetni azt a rongypénzt a pofájába.

K. LACI: Hogy vetették volna, ha egyszer odaadták?

TORDAY: Odaadtuk? Mindenki azt hitte, hogy a másik.

K. LACI: Értem ... A félrehívás volt a trükkje.

TORDAY: Gyönyörű ravaszság. (Keserűn.) Egyedül az okosok nem láttak át rajta.

K. LACI: A virgácstól ótták, — egyenesen a korbácsba zavarták bele.

TORDAY: Mikor a Barna belefáradt az ütlegelésbe, a pincérrel az ajtóhoz vonszolta és kilökte a teraszra. Poros volt, a szája felrepedt, csomóban hiányzott a haja ... Feltápáskodott, a bezárt ajtóhoz ment és dörömbölni kezdett.

(Változás.)

BARNA: Ki az?!

KACZÉR: Én.

BARNA: Te még vissza mered tolni a pofádat?! Nem volt elég? (Beccsapja az ajtót.)

(Dörömbölés.)

BARNA: (rettenetesen dühös) Rögtön agyoncsaplak, féreg! (Majdnem sírósan.) Mi kell ...

KOCZÉR: Kaphatnék ... egy szál szegfűt ... az asztalomról?

(Változás. Csend.)

K. LACI: Tölthetek?

TORDAY: Nem ízlik ... (Loccsanás, pohártörés.)

K. LACI: (kissé megilletődve.) És ... mit tehetek én itt?

TORDAY: Most már csak azt kérem, hogy te is feledd el az egészet ... Tedd vissza a helyére a könyvet ... Köszönöm.

K. LACI: Akkor most tényleg és végleg: jó éjt!

TORDAY: (nehezen lélegzik) Se szóban ... se írásban ... Megígéred?

K. LACI: (távolodó) Természetesen ...

SÁFRANY IMRE

MESTRÓ LELKÉBEN ÖRÖK VIRÁGOK ÉLNEK

„Am a
csonka test mégis izzik, mint a lámpa,
melybe mintegy visszacsavarva ég
nézése”.

Erich Maria Rilke

A szemek hunyorgása mögött fél évszázad fénye villan felénk.

Sáfrány Imre már az iskolapadban megmutatta oroszlánkörmeit. Ha rajzolt, ha írt, ha verset mondott, valami feltört belőle, ami a szokványostól, a szép fegyelemtől messzire eltért, mint aki — akkor még nem is tudatosan — ismeretlen horizontok vonalait érinti. Úgy indult, mint egy univerzális tehetség, akit lelkében az Ismeretlen mindig űzi, de alighogy a külső világban meglelte azt, amit lázasan keresett, rögtön tovább ment, amit a valóságban, a vízióban a keresettnek vélt, nem tudta fogva tartani; megint és mindig új célok magaslatai felé tört, olyan területek felé, melyeknek körvonalai belevesznek a láthatatlanba.

Ha róla szólunk, akkor a festőről és az íróról kell szólnunk, de egy pillanatra sem olyan értelemben, mintha festészetében is jelen lenne az irodalom témáinak akár szürrealista, akár absztrakt ábrázolásában. Inkább irodalmi műve festői, mint festészeti irodalmi. A *Várnak az apostolok* és a *Menetelés* című kötetekben, naplójegyzeteiben, tanulmányjaiban Van Goghra emlékeztető, lángoló ecsetvonások lobognak, s nem egy fejezete úgy hat a minden kis részletét mélyen átélő olvasóra, mint egy befejezett Sáfrány-festmény, amely színekben is azért ilyen szuggesztív, mert festő írta.

A párizsi *Place de la Concorde*-ot csak egy forró szívű festő tudta így leírni:

„Ah, ezek a feledhetetlen felhővonulások. A házrengeteg, a fényrengeteg, az ember- és autórengeteg felett. Ez a pompás szökőkút, szobor- és lámparengeteg! Ezek a feledhetetlen sziluettek! Idelátszik a diadalív és a vastorony. És leng a zászló. Hív a zászló Van Gogh komor fényeihez és sziporkázó színörvényeihez.

Megyek.”

De olvassuk tovább. Annak az írását, aki a duhaj előd meglelésének örömeiben *Nagyapáti Kukac Péter* nyomában járt. És egy darabig tán hitte is, hogy itt, a Bácskaságban ez a vagabundus valahol az idő mögött egy kicsit elődje volt. De mélyebb az ezt követő tanulmánya, melyben elnémitotta a crescendókat. Még senki nem állított olyan maradandó írott emléket egy tragikus sorsú, korán eltávozott fiatal festőnek, mint Sáfrány Vinkler Imrének a *Zsombékról zsombékra* című dolgozatában.

Így, újra olvasva bármennyire vonzanak is ezek a könyvek, soraik mögött és visszhangjukban is érezzük a festő képeinek jelenvalóságát. Megigézõ színei hömpölyögve jönnek, most éppen úgy, mint egy emléké-áradat, amely hullámveréseiben magával hozza a negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején fellépõ nemzedékkel új hangvételű festészetünk legelevenebb alkotásait. A korszak indításában a primus inter pares Ő volt. Ezek a művek azért ilyen kihívóan életesek, mert amit jelképeznek, csak szignalizálnak, vagy elmondanak, úgy mondják el, mint előtte — Hangya óta — senki más. Ezek nem pusztán képzelgések, hajánál fogva előranciaigált divatos témák vászonra vetítései, hanem a gyötrelmes, sokszor kínlódásokkal teli átéléseknek s a víziók izzó pillanatának mesteri rögzítései.

Amikor itt vagy ott Sáfrány Imre képeit nézem: kiállítási csarnokban, valamelyik üzemünk tanácstermében vagy magánlakásban, költönk otthonában a falon, bármit is ábrázoljon a kép, lelki szemeim előtt — az első écskai kiállításról — a bánati puszták *Szamártövi*se jelenik meg előttem. Ez a természet minden viszontagságát elviselő vadvirág, amelyen még ha a parasztszekér kereke is átmegy, akkor is, nem sok időre rá, fölegyenesedik s olyan buján csillogtatja tüskés leveleit, bógáncsvirágait, mint egy alföldi „gránitdarab”: elpusztíthatatlanul. Sáfrány *szamártövi*sei a sárga szemképráztató árnyalataival a kegyetlen szikes talaj szívós növényének hősie élni akarását érzékeltetik. Mintha csak mindenik egy-egy ember lenne, vagy megtépett, rojtokkal teli ruhájú bánati lány, akinek kemény húsában, izmában, kocmányában, méhében megsemmisíthetetlenül él, jelen van és megigéz a vad termékenység.

Ez a *Virágból*, a *Tulipánokból*, a *Tűzvirágból*, a *Mezei csokorból* úgy árad, mint egy kiapadhatatlan örök forrás. Egyikből-másikból nem is árad, hanem tombolva zúg, harsog haragosan.

Tolnai Ottó nagyon találóan fogalmazta meg Sáfrány palettájának ezeket egy csöppet se elmélázásra késztető, hanem minden érzékszervet felajzó remek hajtásait. Mert a paletta is lehet csodákat termő dús talaj, akár ez a föld a talpuk alatt.

„Sáfrány tehát vad. A vad vadak (Vlaminck: Kobaltjaimmal és cinóbereimmel fel akartam gyűjtani az École des Beaux-Arts-t) egyenes lezármazottjának, a Lubardánál nem kisebb szerepet játszó Konjovićnak (akit Párizsban olyan kritikusok vezettek be, mint André Salmon és Reynal) társa, ám lélekben ő inkább a finom vadakkal, Matisse-szal és Dufyvel, ezekkel a keleti rezgésű, mediterrán művészekkel rokonítható.”

Portréi sokkal mélyebbre hatolnak az embert megjelenítő vásznon, mint amennyit ez a kissé megkopott szó: a *portré* jelent. Sáfránynak soha nem az volt a célja, hogy hú arcképet fessen X-ről, hanem az, hogy ő maga is belépjen a képbe: az alkotó lelke is benne vibráljon abban az arcban, akit ábrázol. A *Vinkler Imre arcképe* olyan kegyetlenül igazán szól, hogy még a létezés pillanatában (1953-ban) sejteti ennek a borús életnek tragikus kihunyását. Konjović portréja megszólal, beszél, ha az ember nézi. Ez a portré „...értekezés Konjovićról, Konjović festészetéről, tájfestészetünk kolosszusáról” — írja Tolnai Ottó. Sáfrány önarcképei — bármelyik korszakából vesszük is őket — József Attilai *Tiszta szívvel* vallomásos önéletrajzok, melyekről egyenként is külön tanulmányt lehetne írni. (És azt viszont kevesen tudják, hogy a *Korzó* című korai remekművének hátlapján is egy portré van üveg alatt, amelyről az alkotóján kívül aligha tudja valaki, kit ábrázol.)

Festőművésziünk fejlődésének ez a minden eddiginél merészebb korszaka, amelyet B. Szabó György jelzett már az 1955-ös tárlataról írt kritikájában, s amelyet Miodrag Protić pennával írt gyöngybetűs kis kritikájában is sejtetett, voltaképpen az ötvenes éves második felében és a hatvanas esztendőben következett el.

„Sáfrányt felszabadította Párizs, de nem másította meg egyéniségét; alakított rajta, de alapjában nem változtatta meg... Játékosság is van ott, de ebben a játékosságban először jutott el Sáfrány a csodálat, a szolgai alázat és a naiv provincializmus és epigonizmus passzív szemléletéből és kritikátlanságából a valóság megértéséig és művészi megfogalmazásáig.

Egy művészi koncepció világos, tiszta és egyszerű megfogalmazását várjuk tőle...”

A *Borús önarckép* után, illetve ezzel a kisméretű, de minden művészi allúrtól mentes vallomással — amely Milan Konjović szerint egyik leg-sikerültebb önarcképe — párhuzamosan születnek a tájképek. De egyre jobban elhalkulnak az előbbi korszakában oly domináns szerepet betöltő színek — a harsogó sárga, a leheletfinom szürke, a ragyogó mély zöld (a *Fikusz* 1947-ből), aztán a kék, megint a sárga, majd a mindent korlátlanul uraló erővel kifejező két szín: a fekete és a fehér. Mintha Konjović-

tyal együtt mondta volna a minden képben mohón a koloritot keresőknek: „Ne idegenkedjetez ettől a két markáns színtől, mert fehér alapon a fekete s annak árnyalatai sokat el tudnak mondani nekünk.”

Művészi fejlődésének, ugrásszerű korszakváltásainak zezugos útja a „nagy kanyarokban” úgy hatott azokra, akik Sáfrány minden keze vonását — akár festett, rajzolt vagy írt — figyelemmel kísérték, hogy ebben a lázában a felfedezés csodáját keresi. Elszakad mindattól, amit előbbi bolyongásai, vergődései, diadalmas rátalálásai során meglett, és minden gátlás nélkül elszegődik azokhoz, akik az alkotói ihletettséggel révéletében érintkezésbe kerülnek a még meg nem sejtettek megleelő szellemekkel.

A sámánokkal.

Igazi felfedezés volt ez, vagy csak egy adott körből való kitépődés, amely sámánjaival együtt őt is valahol lebegésbe hozza, és valahová viszi? Pici kis figurák ezek, nem embriók, de nem is emberek, hanem légúri alakok, akiket a fennebb említett sugallatokból született vízióban Sáfrány Imre alkotott meg, nem mint H. G. Wells, az utópista író, hanem a félelmetesen közelgő jövő peremén átkukkantó festő, aki számára még mindig a *Világok harca* a látomásos nyomán létrejött naiv játéknak rémlik, mert aki ezt a játékot úzi, az csak egy sámán lehet, nem pedig egy állig felfegyverzett mindent tudó robot a távoli planéták ismeretlen légterében.

„Igen, a sámán — mondja Sáfrány Imre, a minden szerető jóbarátja, ismerőse, minden művészetkedvelő számára: Mestró. — A sámán, aki előtt értetlenül vakaródnak az emberek, mert ebben az agyontechnizált korban mit lehet kezdeni egy torzonborz alakkal, aki magában egyesíti az ősit és leendőt, aki maga is csoda, a varázsló művész, aki egy kicsit én is vagyok...”

Mi ez hát? Bolyongás itt vagy a világúrben? Újra életre kelnek az álmok, amelyek egy zseniális leket — látomásaiban élőt! — fogva tartanak, vagy talán majd elülnek a buzgó vér által felvert hullámok, és ismét a földre szállnak alakjai, hogy egy egészen más — ismét egy új — világképben találkozzanak a *Kék hajú leánnyal*, aki ott lépdel a számartövisekkel felborzolt pusztán, a bógáncsvirágok között, a *Nagyfák alatt*, ahol *Könnýű fehér ruhában* minden, de minden vihar után ismét találkozik *A művész és a múzsa?*

Még ki tudja hány ilyen izgató kérdést vet fel ez a bennünket olyan sokat foglalkoztató életmú, és ki tudja: megkapjuk-e rá az annyira várt feleletet, vagy a válaszadást az alkotó művész a jövőre bízza...?

SZÍNES JEGYZETEK

FEHÉR GOLYÓSTOLLAL

Amikor a pravoszláv templom előtt az úttesten földhöz csapódtam, azt hittem, hogy akik arra járnak majd, a részegét látják bennem, csak sajnáltam, hogy a park messzebb van és begurulni bokor alá nem lehetett.

Felnéztem, a fiamat és az anyját láttam ott magam mellett, bámultak. „Ne bámuljatok — mondtam nekik —, hanem segítetek felemelkedni.”

Hát segítettek és elindultak hazafelé. A liftből kijöve, búcsút vettem a fejevadász kettőtől, magamra zártam a lakásajtót és telefonáltam volna a Sickének, ha a fürdőszobában földhöz nem csapódtam volna újra. Így kezdődött a baj, aminek a vége a katonai orvosi akadémia lett, ahol ágyban feküdtem ruha és pénz nélkül; rengeteget vicceltünk erre a témára. Gyogyultam tizenöt napot.

Az első két nap abban múlt el, hogy aludtam és álmodtam. Az első nap azt is álmodtam, hogy Zentán voltunk, és hogy az ablakokon át furcsán jött be a fény, szokatlan kompozíciókat nyújtott, meg mertem volna esküdni, hogy Benes Jóska festményei. Persze nem Zentán voltam, hanem bent a kórházban és a továbbiakban arra gondoltam, hogy mivel definiáljam, hogyan fogalmazzam meg a professzornak, hogyan vezettek engem ide be. Hát rájöttem, hogy mint részeg kandúrt, és azt meg is mondtam neki, amikor beszélgettem vele. Azonkívül mulattunk még azon, hogy a vászon preparálásának leírását kérte tőlem. Persze ez a szokványos teszt volt, én arra nem gondoltam, engem izgatott, hogy szépen megcsináljam. Tizenhét pontban meg is szerkesztettem a vászon preparálását, sőt még arra is vigyáztam, hogy a professzornak akkor is jó legyen az én receptem, ha kisfiának vagy kislányának akarja adni, de ugyanakkor megfeleljen arra a célra is, hogyha valami szemrevaló festőnőnek udvarol időközben. Hát így volt az indulás. Egyébként szép vastag fehérre festett vasrács volt az ablakokon az utca felől is és a park felől is és az ágy úgyvalahogy állt, hogy hajnalban, amikor ébredtünk, akkor a bal lábam felől seregélyek és vadgerlicék voltak. A vadgerlicék szépen dudoráztak, jobbról pedig verebek. Tudnivaló volt, hogy a vasrácsok fehérre voltak festve, jobbról a park, balról az utca és így az ágyban fekvé határtalan a fantázia. El tudtam magam képzelni légynek vagy szunyognak, hogy azokon a rácsokon defelírozok és fehér golyóstollal javítom a festési hibákat. Dehát a képzelet ereje nem mindig aktuális ilyenkor, mert aztán jön a nap és nappal ezek a fiúk, akik a szobában mellettem heverték, húsz évvel fiatalabbak voltak, egészen más generáció, egészen más szótár. Azzal szórakoztunk, hogy egymás különbségeit néztük.

Tőlem jobbra egy tavankúti fiú feküdt, szintiszta magyar neve volt, Hegedűs Jóska, de azt mondta, hogy nem tud magyarul. Megbarátkoztunk. Egyszer az ablak felé fordultam, balra, jobbra Jóskától, furcsa hangokat hallottam. Azt mondja: „Gospodin Branko, gosp. Branko!” Hát odafordulok, látom, valami töltött keksszel kínál. Mondom neki: „Köszönöm, Branko, fala Branko!” Attól a pillanattól kezdve Brankónak hívtuk egymást. Kérdeztem, hogy hány évvel fiatalabb. Megmondta. Mondom neki, hogy hát akkor nem tárgyalhatunk egyenjogúan, mert 24 éves koromban megcsinálhattalak, azt mondja, csakugyan nagy különbség van köztünk, de a legnagyobb különbség az, hogy te már éltél, én pedig nem éltem. Hát így volt a Branko. Egyébként kegyetlenül káromkodott minden ételen, s én megmagyaráztam a szobalákoknak, hogy a Brankónak csak az az étel tetszik, amit saját maga süt. Meg is egyeztünk abban, hogy az idén ősszel majd Szabadkán megölünk egy kakast és megsütjük a lerniben és saját kezűleg megesszük. Hát nekem sem nagyon működtek a kezeim, de Brankónak a jobb keze abszolút nem működött, úgyhogy ez az ígélet

egyben egy gyógyulási szándékot fejezett ki. Huszonvalahány évvel ezelőtt Vinkler Imre festő barátom hívott Brankónak, én is őt Brankónak hívtam. Az akadémia mellett Belgrádban volt egy borbély, akihez néha eljártunk borotválkozni. Rengeteget röhögöttünk azon, hogy a borbélyt Brankónak hívták és volt neki egy Brankó kuncsaftja és azok agyon Brankózták egymást a nyírási és borotválkozási művelet között. Minket ez rettenetesen szórakoztatott. Amikor kiléptünk a borbélyműhelyből, attól a pillanattól kezdve Brankónak hívtuk egymást. Elmúlt két évtized és most a katonai orvosi akadémián újra Branko lettem.

Bátran viseltem ezt a tizenöt napot, viszont az igazi betojás az még előtte kezdődött, mert Draginja, akivel autóztunk ott a Belgrádot övező parkban, az Sickével együtt felvezetett valami emelkedésre, miután leállt a kocsijával azért, hogy lássam a panorámát. Itt rémültem agyon. Beképzelttem magamnak, hogy akárkivel nem láttatnak panorámát, tehát valaminek történnie kell. Akkor már a katonai orvosi akadémia számszámjegye, amellyel bekerültem, ott volt a nők zsebében és hát most búcsúztunk az élettől, panorámával, ami nagyon szép volt, viszont elmúlt, mert a következő napokban bekerültem. Kegyetlenül levették, valami két háború közötti pizsamát húztak rám, betettek az ágyba; persze én itt két napot aludtam, a hölgyek pedig eltűntek. De amikor az említett professzor elé vezettek, jobbról az egyik nő volt, balról a másik, a professzor azt mondta, hogy micsoda ünnepélyes megjelenés ez, jobbról is és balról is szemrevaló dáma. Mondom neki: „Kedves uram, a napirend első pontjában tökéletesen egyetértünk.” Hát így kezdődött, aztán a folytatása az lett, hogy miután részletesen kivizsgálták a bajaimat, naponta kaptam egy injekciót és hat tablettát. 15 nap alatt az orvosokkal, akik igen értelmes emberek ott, megértettem, hogy ezt az egy injekciót a vizsgálatok után és a hat tablettát otthon is megkaphatom. Amikor a Sicke eljött értem, akkor egy ünnepélyes kivonulás volt a kórházból, és amikor leszedtük az ókori pizsamát és újra a saját ruhámba kerültem, cipőmbé, félrecsapott kalap alá, öltözés közben (az egyensúlyérzékeimmel akkor sem volt minden rendben) rátámaszkodtam a Sicke vállára és úgy hátrafordultam. A szemlélődő bagázsznak magyaráztam: „Figyeljete, fiúk, jól, történelmi pillanatot láttok. Ez az a pillanat, amikor egy férj rátámaszkodik a saját asszonyára.” Ott az akadémiai kórházban csak egyre kellett vigyázni, boldog, boldogtalan, ápolónőtől kezdve orvosig mindenki azt mondogatta, hogy: „Vigyázz, el ne ess!” Hát az elesés az napirenden volt és mindig őrizkednem kellett, nehogy elessek, mert ha elesik az ember, összetörheti a fejét, a csontját, s akkor összekomplikálódik a helyzet, pedig hát ott, ahol a főbejáratnál szuronyos puskával állnak őrt, mert katonai orvosi akadémia, úgy látszik, hogy annak a másik fehér lepedős csontváz úrnak szabad bejárata volt. Amikor este valakit az oxigén alá helyeztek, az többnyire reggelre eltűnt. Olyankor a szoba arról volt híres, hogy a szoba előtt valami agyonöltöztetett poroszlók ültek. Egyszer én az árnyékszékre mentem, a falat tapogatva, odaköszöntem a poroszlóknak, hogy jó estét, kellemes jó estét kívánok. És nem válaszoltak. Aztán másnap hallottam, hogy valaki meghalt abban a szobában, ahol ültek, tehát a meghalást várták és nem voltak felkészülve az üdvözlésre.

Vidám pillanatok garmadával voltak. A két évtizeddel fiatalabb generációt nem lehetett elkedvetleníteni. Esténként, amikor félhomályt csináltak, összedugták a fejüket és meséltek egymásnak. Akkor kiderült, hogy azok a cilinderek, amelyeket négy- vagy ötezer évvel ezelőtt csináltak Közél-Keleten és az utóbbi időben megtaláltak, nem kitalált kaparások, hanem megtörtént ügyeket prezentálnak a világ nagy múzeumainak, a párizsinak, a londoninak, a New York-inak stb., mert ahhoz, hogy egy ember egy állatfejet és állatbőrt magára húzzon és valami tennivalót elvégezzen, nemcsak fantázia kellett, hogy kitalálják, hanem hát azonos események kellett itt-ott a világban, hogy azután ez a vésés felkerüljön a cilinderekre.

A fiúk, akik ott az esti félhomályban összedugták a fejüket, hogy egymásnak meséljenek, egy ilyen esetet is elmeséltek. Azt mesélték, hogy azokat az öröket, akiket éjszaka beosztottak az őrségre, rendszerint valaki megkéselte. Egy albán fiú megoldotta a helyzetet a következőképpen: az őrbódéhoz egy makétát vitt, amelyet saját maga képére készített, és beállította a bábút a házacskába a puskával, ő pedig egy lyukat ásott a kerítés mellé és belebújt a puskával. Hát éjfél már elmúlt, olyankor a legveszélyesebb. Egyszer csak jön egy kutya, egy kutyaőrbe öltözött ember, s keresztülmászik a kerítésen, egyenesen az őrbódéba és megkéseli a makétát. Az albán kívárta, amíg a kutyafejű ember távozik, és amikor újra a kerítésen volt, rákiabált, hogy állj, vagy lövök, de ugyanabban a pillanatban lőtt is. Hát angyonlőtte a kutyaembert, és amikor jöttek az illetékesek, hogy kivizsgálják, kiderítették, hogy nem kutya, hanem ember, és hogy egykor ugyanabban a szolgálatban volt, mint az, aki lelőtte, csak hát onnan töröltetett és úgy látszik, utána azzal szórakozott, hogy ijesztgette emezeket.

Hazafelé már bérkocsival jöttünk, ama bizonyos félreccapott kalap alatt. Vidám utazás volt, illetve lett volna, ha a taxis nem kapcsolja be a Belgrád II-t. En 15 napig állandóan hallgattam a kórházban. Szóltam neki, hogy oltsa el a rádiót. El is oltotta, csend lett. Az út szép volt. Szép jegenyék szegélyezték az utat. Mondtam Sickének, hogy az éjszaka nem tudtam aludni, mert búcsúztam a kórháztól és kigondoltam a könyv utolsó mondatát.

ZÖLD GOLYÓSTOLLAL

Éjfél már elmúlhatott, amikor hazaértem. Egy árva taxi vesztegelt a vasútállomás előtt, ám a vezetője nem mutatkozott.

A két nehéz csomagot letettem a szép nagy kocsni mögé és vártam. Mutatócsomagok voltak, a bőröndön még rajta kékllett az amszterdami szálló cédulája. A névjegytartóban pasztik lemez alatt a nevem, amely alá golyóstollal még Párizsban odaírtam a szabadkai címetem, meg hogy Jugoszlávia, és mert a táskámban amely alig volt kisebb a bőröndömnél, nem volt névjegytartója (no meg névjegyem is csak az az egy volt), a bőröndöm pasztik lemeze alatt ugyanazzal a golyóstollal felírtam még ott a Notre Dame De Lorette mögött, kié a táska és hová indul útnak. E mellett a csomagokon ott virítottak az Orlyn délután rágumizott cédulák.

Nem bosszantott, hogy egyetlen taxisnak sincs ott a gazdája, álltam ott az üres taxinál és a csomagok között. Néztem a park lombjait, a megüresedett autóbust, amelyen addig tartott az út észak felé, mint előbb a röptülés az Orlytól Surčinig, mélyeket lélegeztem és örültem, hogy hazaértem.

Nemsokára pici Fiatban eljött egy fiú és hazavitt. Két poggyászzommal lettem a liftben. Megnyomtam a hatodik emelet gombját, és amikor zsebemben a kulcsköteget kotonáztam, még a szállóban, a Lamartinie-ban kerestem elő és tettem zsebre, egy pillanatra Madame D. jutott eszembe. Milyen csodálatos, azt hitte, hogy nálunk nincs is hat emelet. A zárban kulcs volt. Csöngetni kezdtem, villany gyulladt. Az első álmából ébredő Sicke nyitott ajtót.

Ilyen szép még soha nem volt a hangja talán. Kimenni nehezebb volt. Feketehimlő ütötte fel a fejét Rigómező körül. Muzulmánok hozták zarándokútjukról.

Nem lett volna szabad felvennem a védőoltást, hiszen agykéreggyulladásom volt. Elmentem, felvettem. Tehát megkaptam az utazásra feljogosító sárga könyvecskét. Későn csattant orvosom vétója. (Egykor ugyanabban a szolgálatban voltunk.)

Belgrádból ékes időben levélben elküldték az Újságíró Szövetségből a kedvezményes repülést jelentő papírt, tehát indulhattam. Becsomagol-

tam egy halom régi kéziratot is és jó, hogy úgy történt, mert odakint sokáig kellett kérdezetnem magamtól, de hát akkor mi is az. Egy cigaretásdobozra, niši Kentre most írtam fel, azt hiszem, éppen az összefirkált párizsi olajképem fényképeztetése előtt, hogy a Lascanixi barlang festményétől máig vagy holnapig vagy holnaputánig (ez az időszak 10—20 évezredet jelent) az ember kétféle dolgot csinál. Olyant, ami van, és olyant, ami nincs.

Hát a vastag piros és a vastag fekete flomaszter belesegített, hogy ne tévesszem szem elől, hogy hová is hozott a Niš-ekspres, midőn, átdöcögött velünk a nagy Duna-hídon, hogy éjfél után megálljon a szabadkai vasútállomás parkja mellett. A feketének és sárgának a fehérrel szétterült zöldjei és egy kicsi karmin a szájon, ez a képen lógott szerkesztő-ségem tulajdonaként a falon több mint tíz éves. Ez volt barbáruul összefirkálva feketével és pirossal. Feketével a száj lett utánarajzolva és ugyanazzal a feketével a nyitott ajkak közé fogak rácsai ékelődik. A piros útja nyomán a kis kócos fej szemei megvéresedtek és megzavarodtak és hetyke, keskeny bajuszka került a fekete rácsos száj fölé.

Az első pillanatban azt hittem, hogy dr. Jegenyé János került ide Madridból, katolikus Ferdinánd árnyékából, de azonnal elhessegettem ezt a kínálkozó hiedelmet, hiszen Jegenyé más, ez itt meg szimpla játék. Annyit már megtudtam, hogy a festmény ilyen cenzormunkával több mint egy hónapja függ a falon.

Délután levittem a képet a fényképészhez, készítettem róla egy színes felvételt, visszavittem a szerkesztőségbe és visszaakasztottam oda, ahol eddig lógott.

Párizsban 11 óra alvás után arra ébredtem, hogy esik. Már világos volt, amikor kinéztem az új bérház piros téglafalán a vizes ablakokra, a szürke égre, s úgy, fekve, hunyt szemmel láttam, hogyan mossa az eső fent valahol a Notre Dame tetején foglalatoskodó ördögfiókákat.

Tegnap Belgrádban szépen sütött a nap. Tizenkettő után repültünk föl a báránylegion fölé és százötven perc után, áttörve a vastag felhősávokat, szálltunk földre.

A kávéház előtt van a metróállomás. A Hotel de Ville egyik lejárata itt van az ablaküveg előtt. Odébb a Notre Dame profilja. Ott jöttem el a homlokzat előtt. Megálltam a főbejáratnál és néztem egy kicsit az előbújó napfényben a domot.

Jól vagyok és boldog vagyok. Itt, hol süt a nap, hol esik az eső. Most megyek fogkefét venni, mert az kimaradt a csomagból, és poharat is meg ruhaakasztót. E mellett még hideg víz sincs a szálloda szobámban. Meleg az van, de a hideg víz csapja le van szerelve. Ezért veszek egy üveg almalevet.

Teljesen el lett volna hanyagolva az orvosságkajálás, ha otthon Szabadkán nem csomagolom szét az egészet hatvan kis stanicliba. Így most csak reggelenként be kell nyúlnom a cipődobozba, az orvosságraktárba, kihúzni belőle egy zacskó orvosságot, és mert hát a napi adagnak kéznél kell lennie, a staniclit a mellényzsebbe kell csúsztatni. A gyógyszerhez hasonlóan becsomagoltam egy kocsi kéziratot is. Ha nehezemre esik az írás, majd olvasok.

*

Péntek van. Reggel. A Biserben. Az ember, aki az imént a kávé elem tette, az órájára nézett, és kérdésemre ezt válaszolta: „Öt perccel múlt fél hét.”

A képek elszenesedett halma még most is ott áll a padláson. Már egy hete elmúlt, hogy égtek. Ma hétkor kezdi a tegnapi alakult bizottság számba venni azt, ami megmaradt.

Ez egy kegyetlen hét volt.

Esténként, amikor már mindenki elaludt, az asztalhoz ültem és megkíséreltem leírni, mi minden is volt abban a műteremben. Most hétkor voltam ott. A bíróságról telefonoztak. A bírósághoz valahol helyszínez. Nyolckor jön. De legkésőbb fél kilenckor.

A képanyag átpakolása a műteremből a műterem közvetlen szomszédságában levő padlásrészbe a tűz előtt egy héttel kezdődött. A képanyagot magam hordtam át. Az, ami a műterem sarkában álló hosszú asztalon volt felhalmozva, már mintha elő is készült volna a költözöködése.

Zsineggel átkötött csomagokat képezve állt az asztalon. A hosszú, alacsony asztal képpel teli lapjától a mennyezetig. Szerettem nézni a műteremnek azt a sarkát.

Mintha az évek, az elmúlt, az eddig átélt évek álltak volna ott, kötetekben, egymás hegyén-hátán, nehezen szétszedhetően, kibogozhatatlanul.

Legyek őszinte: mindent, ami megtörtént velem, meg annál sokkal többet is, el tudok képzelni, hiszen képzelőerőben itt nincs hiány. De azt, hogy én egyszer ezekből a festményekből tárlatot rendezek, nem tudtam elképzelni. Arra már gondoltam, hogy egyszer máglyát rakok belőlük: valami szép, nagy demonstrációs máglyát, nem olyant, amilyen itt a padláson égett a múlt héten csütörtökön, távol az emberek szemétől, hanem máglyát, amely ott lobog embertársaim szeme láttára, és állok lángjaitól megvilágítottan, és dobálom a tűzbe egymás után szép sorjában egytől egyig a képeimet. Ez a máglya, nyolc napja múlt, suttymban égett. Az emberek, akiknek ezeket a képeket festettem, csak annyit láttak: füstől a tető.

És füstölt a tető. A tűz megtette a magáét.

Az az asztal egész hosszában az utca felőli falhoz támaszkodott. És bizony rengeteg kép volt rajta. A legfelső sorban levőket úgy tudtam csak odarakosgatni, hogy felálltam a székekre. Ez az asztal Újvidéken ragadt rám. Amikor Gáspágyin P. emigráns orosz úr volt, és csodálatos rutinja volt a lakásügyek intézésében. Az ő segítségével költöztem Újvidéken műteremből műterembe Párizs után. Nemcsak hogy mindig jobb műtermet talált, de ezzel egyidejűleg mindig újabb páciens is, aki az általam ideiglenes adásvételi szerződéssel megvásárolt lakásrészt átvette.

Furcsa volt hallani ott Szabadkán, a művelődési otthonban, ahol még mindig ott áll a padláson a hamu, a megszenesedett vakkeret-maradványok, az elégett festmények egy-egy darabkája, az elégett gobelin gyapjút, az elégett és szétmosott rajzok piszka, és a hamu, a hamu, a hamu és az elégett holmi szaga a harmadik emeletre vezető lépcsőházban, hallani ott, hogy a tüzet észreévó munkást nagy jutalomra terjesztették elő. Még a kár sincs (nem is lesz) felbecsülve, még a tűz csiholója sincs megfeddve, de már azt, aki a füstöt először megszagolta, jutalmazták. Eszembe jutott: megjutalmazták-e azt a japán embert, aki azon a távoli égen huszontöt évvel ezelőtt megpillantotta azt a Hirosima felé tartó magános repülőgépet? Ezzel a mi jó logikánkkal az a japán ember is busás jutalmat érdemel, mert ő akkor legalább annyira megmentette a felkelő Nap országát, mint ahogyan most a művelődési otthon ez a jutalomra előterjesztett.

A szomszédos műterem falához két szekrényt és egy kis asztalt állítottam. A kis asztalon kalapáltam fel kis kék fejű szegekkel a vakkeretekre a vásznat. Tudom, kalapács is volt az asztalon és valami piros retesz dobozban szögek. Kis kék fejűek. Sok kis kék fejű szeg. És többféle vászon.

Mert nem mindegy az, hogy milyen vásznat feszít ki az ember a vakkeretre.

Vigyázni kell az elindított pontra. Tudni kell, pontosan tudni kell, meddig fut a vonal. Ha nem úgy van, megveszedhet a pont is és mint ijedt ló összetörheti a lábát.

Az éjjel jót aludtam. Egyszer álmomban egy ilyen veszedt ponttal bajlódtam. Már attól tartottam, kitépi a fékezni igyekvő kezemet.

*

Tegnap újra találkoztam a Gitane-nal.

Az erősebbel. A füstszűrős Gitane-on is táncos cigánylány fekete árnyképe látszik, de a celofán sokkal kékebb az árnykép hátán.

A Bastille vidékén egy fáradt, kissé italos ténfergő az egyik kocsmában az orrom alá rakott egy doboz frissen vásárolt Gitane-t. Néhány másodperc kellett, hogy felérjem ésszel. Rá akar gyújtani, nincs gyufája, és nem tudja szófogadatlan ujjával a lapuló celofánból kiszabadítani a táncosnővel ékesített dobozt. Eloltottam a kezemben füstölgő niši Kentet, letéptem a Gitane celofánját és a cigit a haver kezébe adtam. Igazán hősnak éreztem magam, ugyanis az én ujjaim se voltak éppen engedelmeseek, ám ez olyan kivételes alkalom volt, hogy szót kellett fogadniok. A haver felnyitotta a Gitane dobozát, megkínált és maga is fogott egy Gitanet. Sercent a gyufám, rágyújtottunk. Ő odaállt a sankhoz, én meg az újra megtalált kék füstbe feledkezetten kigondoltam, hogy fogom Madamme D.-nek dedikálni a velem együtt odaröpült *Várnak az apostolokat*.

*

Ma kedd van. És én Újvidéken vagyok.

A múlt pénteken kivártam a bírót. Kilenckor jött. És akkor rögvest bizottság is alakult.

Eleinte még figyeltem, mit adok Duranci elé abból a hatalmas halom festménymaradványból és figyeltem szavát: „Jedna slika srednje veličine iz ciklusa Šamani! Jedno malo cveće! Potpuno uništeno. Jedna stara uljana slika! Potpuno uništena!” Am az ilyen és ehhez hasonló szöveg elhűzódott a végtelenségig.

Csakhogy aközben, amíg itt fekszem a sörös pohár kádban, a levedulailettű hab szabályos máglyaként pattog a fülemben, és állok ott a téren lángoktól megvilágítottan. Sok kép már parázs.

Parázs az a vörös nász a pusztá anyaföldön, szürke éjjel a háttérben. Az egymásba olvadt két test két legfelső pontja a két női térd. A kép felső fele jobb és bal oldalának legközepében. Az előtér legközelebbi pontja a két fő. Iskolázatlan festészet ez a nyers szenvedély. Odakent vörös. Két test, de egyféle vörös. Odakent barnán. Odakent szürke előtt. Ha hirtelen vonul az értelem elé, barna horizonton szürke ég előtt valami vörös hullámszik. Meleg ritmus. Semmi más.

Csak az.

Az önarcképek már régen elégték. A legkisebbet Márta őrizte meg. Valahol, tiszta térben, az almáriom oldalára szegezve él. Pici. Már nem is tudom, milyen doboz fedeléből vagy aljából téptem vagy vágtam. Hússzor húsz centinél nem volt nagyobb. A vörös hajú, már-már hízásnak indult legényke ingben, kigombolt nyakú ingben van odamaszátolva. Jó vastagon, olajfestékkel. Most halottnak látom e kis portré modelljét. Fiatal, mokány, fel-feltámadó halottnak, aki már nagyon vén a kicsi hamuherőcévé gondoródott, fekete pasztellpapírra mintázott, csodálkozó szemmel a tükörben saját szemébe bámuló gyerkőchöz viszonyítva, és nagyon fiatal ahhoz, aki zsineggel kötözi magára a házban található legrosszabb zakót. Hiszen az életet őrizni: ez valami parancs, a világ egyetlen szívesen elfogadott imperatívusa. Hetyke nemtörődömséget kell mutatni a madzagövű zakó felett és vigyázni, nagyon, de nagyon vigyázni, hogy senki meg ne lássa a ritkuló vörös haj mögött kifeszült korpás fejbor alatt a végtelen makacs, szalonnarétig mögé bújít, pózok mögé, aláztos szolgálatkész maszk mögé megbújít perszónát, aki a világ, az általa ismert világ legnagyobb akarásával akarja a festéket nagyon jól és annál még jobban vászonra, kartonra kenni. Hunyorog ez a viharvert alak. Szemüveg nélkül. Hit nélkül. Távlát nélkül. Kis körbe zártan. Nagyon közel a Jegricskához. Szinte benne. Egy szintén azokkal, akik ott a partján, a két méter magas parton, két méter mélyen pihennek.

*

Tudtam, hogy a Trocadero után még csak egy állomást kell metróznom, csak az kerülte el a figyelmemet, hogy másik vonalon. Így jutottam el Szipiridon helyett a Hugo Viktor térhez és a téren az íróról elnevezett vendéglőbe.

A tér felé jövet talákoztam először Jézus Krisztus Szupersztárral plakáton.

Újra a Gare de Lyonon vagyok. Ha kiáll az ember a bejárat elé így délutáni fényben, az a néhány ide torkolló utca jó látvány. Becsületesen kiírták a szobám ajtajának belső felére, hogy a helyiség H kategóriába tartozik. Így igazoltak a vörös, repedezett, hatszögletű kőlemezek a padlón, érezhető, hogy a bidé nem működik, hogy a hideg víz csapja hiányzik, hogy a facér villanykörte csupán az éjszakai fényforrás, ám minden nap szépen megágyszaknak, és a hamutartóból eltakarítják a csikkeket.

Két hetet itt elleledzek, ha már előre kifizettem, és utána következhet a reprezentáció. Virág. Orly. Lóri.

Már éppen három napja itt ténfergek, de még semmi érdemleges turistaprogramot nem hajtottam végre.

Az állomás toronyóráját nézve elindítottam és előrecsavartam az órámat.

Nagy bőröndökkel, táskákkal érkeznek a jó vidékiek. Mintha magamat látnám. Pedig a dolog egyszerű. Egy frankért rá lehet fordítani a kulcsot arra a szekrénykére, amelybe az imént még agyonterhelt utas berakott bőröndöt, táskát, csomagot. Sétálva indulhatna a jövevény szállást keresni. Délután újra végre kisütött a nap. Eddig a Louvre-ban leltároztam.

Van amit megtaláltam, van amit még nem. Elfáradtam. Bevirszlittem, azt hittem, az éhségtől csikorognak szekerem tengelyei. De nem. Az éhség elszállt, a kókadtság maradt.

*

Írjam azt, hogy vasárnap van és végre újra süt a nap. Mert süt. Reggel fél tíz.

Jó szendvics és kávé az Avramnál.

Írtam Szabadkára az orvosoknak egy üdvözlőlapot, melyben jelzem, hogy javul az egészségügyi állapotom. Párizs egyre kevésbé tántorog.

A párizsi önarckép derűlátó emberről készült. Mintha lett volna valami a szemében onnan, ahol most látható: kis vörös-szürke maszatok tömkelege mintázta meg a puha archúst, a felesleges zsírt a bőr alatt, a homlok akkor formálódó fekvő hármásait, a tömpe húsos orrt, ajkakát és a hunyorgó szemek rejtett, alig jelzett, rezgőn megjelölt, félig lecsukott szemhéjait. A már erősen kopaszodó koponya két oldalán felfelé kunkorodó vörösesbarna hajtincsek, egy kicsit szarvakra emlékeztetvén, de mégis puha, meleg barna foltokként töltötték ki a portré ágaskodó téglalapjának két felső sarkát. Valami meleg zöld, okkerrel tömítve, vezette a tekintetet a borosták szövvényén át a vörös ing alól kikunkorodó mellszörzet barnái felé. Így utólag a tükörbe nézve még kicsit se hasonlított erre a portréra.

Ez az önarckép sokáig azon a falon lógott a műteremben a folyosó felől, az ajtón belépőnek jobbja irányában. Két kép közé akasztottam. Az egyik néhány lila nefelejcs volt pohárban, a másik a nemzetközi út kanyara a régi topolyai művésztelepnél. Az önarcképet is, a nefelejcsset is és a kanyart is temperával festettem. A két utóbbit az 1955-ös Párizs után. A nefelejcsset azért szerettem, mert Párizsból hazajövet, 1955-ben azt a képet festettem meg először. Vigyáztam is rá kegyetlen féltéssel, mindig ott virított, ahol éppen dolgoztam. Arnyéka lett festőállványomnak e tizenöt éven át. A lilák tették képpé ezt a nefelejcs-csendéletet. Gyö-

nyörű lilák voltak a Párizsból hozott temperakollekcióban. De az is lehet, hogy az itthon sohasem látott lila ég, a párizsi lila ég életre szóló élménye tette olyan széppé számomra ezeket a lilákat. Az is lehet, hogy azért vigyáztam annyira ezt a képet, mert ennek a festése közben cáfoltam meg önnön rettegésemet attól, hogy Párizsból hazatérve itthon majd nem tudok vagy nem merek maszatolni. Széles szájú pohárban pompázott az a néhány szál nefelejcs. Határozott tömör lila foltok, különböző lilák jelezték a nefelejcsszirmokat. Ezeknél a foltoknál csak a virágok bibéi és porzói voltak vastagabb sárgákkal és a finom árnyékoktól itt-ott zöldben derengő sárgákkal odakénve. A széles szájú poháron és a háttérben meg azon a terítőfeleségen, amelyen a pohár állt, a lazúrözdek voltak túlsúlyban. A virágokon kívül a pohár volt az egyetlen széles, áttetsző kontúrral definiált forma; ebben a furcsa, széles és a szirmok finom íveit hangsúlyozó kontúrban volt egy adag kék is, amelyből jutott valami a pohár kékülő vizébe. Ezt a festményt annyira a magaménak tartottam, hogy nem is írtam alá, és évszámot sem írtam rá, hiszen ezt csak magamnak festettem.

Az önarckép és az ajtó között lógott a *Kanyar*. Az út élménye állandó együttthatója létemnek. Kéziratok, képek születtek azokon a sokféle vezető utakon, melyeket végigjártam. Most is úton vagyok. A rudicsi villamosmegállónál ülök, a kis cukrászdában, és a második kávémat rendelem. Később kivillamosozom a piros házig és onnan elgyalogolok Kópéhoz.

Voltam a Louvre-ban. Szimpla vasárnapi program.

A csemegék zárva.

Megtaláltam Madame D. utcáját. És a házat is. A padlásszobák is ott sorakóztak a tető alatt. Persze véletlenül se hasonlít ez a hely arra a régi-régi helyre. Egy árukihordó igazított útba. Egy vég nélküli hídon kellett átgyalogolni, utána egy híd alatt kellett végigvonulni, ahol tébolyult autók futkostak. Leültem egy padra, mert az egyensúlyérzésem újra el-elhagyott.

Attól a pados, fás sugár úttól balra ágazóan a második utca volt az a régi utca.

Megálltam a ház előtt. Ugyanaz a parádés bejárat. Felnéztem a homlokzatra, bizony ott vannak a padlásszobák is.

Nem mertem bemenni.

Megyek az Apostolokért.

Extra örülök Gál Laci böngészésének.

Itt eddig hideg volt. Most kezd tavaszodni.

Amilyen jó voltam, annál most még sokkal jobban vagyok.

Semmi sem úgy történt, ahogy kiterveztem, ahogyan szerettem volna. Az Apostolokat dedikáltam. Most viszem a postára. A könyv csodás Madame D.-jének, ezt írtam a könyvbe és a dedikáció alá odaragasztottam Madame D. egyik régi noteszlapját. A napot jelölő számjegyet és Szent Genovévát pirossal nyomtatták rá. A piros Genovéva alatt ceruzával ezt írta Madame D.:

„Bejelentés végett holnap el kell menni a Comisarijat de Police Avenue du ruelle, ott fognak adni egy bejelentőlapot, amit majd nekem ki kell tölteni.”

E beragasztott noteszlap alá odaírtam a tegnapi dátumot, aláírtam és ezzel a collage-zsal dedikált könyvvel még az este elindultam, el akartam vinni a piros Genovevának.

Persze este más az a vidék. Elkészáltam. Most újra úgy indultam, hogy viszem a könyvet. Reggelizés közben agyaltam ki, hogy most nemcsak címet tudok, de azt is tudom, hogy ez egy létező cím, tehát a dedikált könyvet ajánlva postára teszem.

Minden új bekezdés új kávé új lokálban, vagy állva, vagy rákönyökölve valami sankra. A *Kanyar* kis formátumu volt. Akkora se talán, mint a nefelejcsék, de fekvő formátumú. Egy kanyart jelző útjelző tábla állt a fókuszában, és a kanyar dombok között írta a félkört. Sok fehér és némi fekete szép szürke ízt adott a kis, szálkás kézírással festett képnek, melyben az egymásra rajzolt síkok klees kubizmusa már előre jelezte azt a hasonló elvekre épített, a látás élményétől teljesen elrugaskodott ciklust, amely a modell után készült tövis-ciklust követte, és amelynek legbárányibb türelemmel megfestett példányait Lórinak ajándékoztam már jó régen, vagy nyolc-tíz éve a színház előcsarnokában megrendezett önálló tárlaton. Sohasem jutott volna eszembe ebbe a témába belefogni, ha a művésztelep vagy a népbizottság nem ír ki erre pályázatot. Közben történhetett valami perpatvar ott, összeveszhettem valakivel (?), tény az, hogy a pályázaton nem vettem részt se ezzel a kis képpel, se egy szép nagy álló olajjal, ahol a kép középpontjában a kanyart jelző, vörössel szegélyezett háromszög alakú tábla áll. Emlékszem még a trapezoid alakú fehér köre, melyen széles fekete sáv volt, és a kő melletti lócitrom okker kupacaira, és a szürke égen szépen stilizált kumuluszokra meg az aszfalt szép szürke folyamának kiszáradt partjaira. Ez a másik nagy olaj kanyar is szépen éghetett, mert régi volt és száraz, és ha hosszú kerülővel is érkezett vissza tizenvalahány év után a műterembe, nagyon, de nagyon örültem neki.

Most bújtam ki a Szent Mihály szökőkútja mellől a föld alól. Nap-sütés pásztázott az Angyal téren. A Szent Antal sárkán ülök az egyik térre néző üveg mögött. Ma délelőtt nemcsak a könyvemet küldtem el Madame D.-nek, hanem levelet is írtam neki:

„Drága Asszonyom!

Ma postára tettem címére egy könyvet, párizsi naplómát.

Először ajánlva akartam feladni, de úgy nem vették fel. Talán a díszcsomagolás miatt.

Remélem, megkapta.

Annyit kerestem már, hogy tegnap szinte varázslatnak tűnt, amint elsétáltam ott kint Nevillyben a ház előtt, de nem volt nálam a könyv, és úgy üres kézzel nem mertem felmenni.

Szeretném, ha találkozhatnánk.

Kezét csókolja:

Sáfrány Imre.”

A levél végére odaírtam a címemet.

*

A Szent Mihály útján leveleznek a fák.

Egyéni csúcsot aludtam. Tegnap délután hat óra után feküdtem le és reggel fél hétkor keltem. A lyoni vasútállomás naptoronyórja szépen idelátszik. Kávéházi asztaltól, fekete mellől nézem. A kávé előtt megettem az utcán egy kiló banánt, a szomszéd utcában. A szemetes kannák meg a különböző dobozok hulladékokkal még az utcán voltak. A néni a boltban újságpapírba tette a banánt. Mire a banánnal az utcára léptem, a szemetes autó is odaért. Ahogy egy banánt megettem, a héját a szállí-

tásra váró szemétre ejtettem. Mentem én is, banánt falatozva, de jött a szemetes kocsi is utánam. Eppen a kis utca végén tettem e még utolsó szállítást váró hulladékhalomra az utolsó banánhéjamat és a gyűrött újság-papirost.

A Palais Royal mögötti parkon át sétálva a Bourse mögött találtam magam. Onnan gyönyörű összevisszaságon át a Pont Neuf előtti madár-és halvásárba keveredtem, ahonnan még kimetroztam a Gare de Lyonig.

A postán megnéztem, van-e levelem, majd egy kis kávémérésben vettem cigit és levelet és megírtam Lórinak, hogy röpülhet ide.

„Legjobb, ha már reggel a JAT ruhatárában lehelyezed a kofferkádat. Ott ki kell nyitni, megnézik, ráragasztanak egy cetlit és ezzel az ellenőrzés megesett. A taxi az állomástól a JAT-ig tizesért elvisz. Surčion szintén átadod egy mérleges salteron, ahol felcédulázzák és a cetli egy részét ráragasztják a jegyedre. A beszállásnál kifuvározzák a csomagot a géphez, de hogy meglássák, minden csomagnak van-e gazdája, neked kell személyesen a gépnél a saját csomagodat az egyik talicskáról a másikra áttenni, amelyikből a gép hasába rakják. Mindezt 20–30 dinárt kell az egyik poroszlónak fizetni.

Nekem elfogyott a dinárom, ezért hét frankkal fizettem a gépesített cordiljost.

Valószínű, hogy a beszállás előtt meg is tapogatnak, kíváncsiak, van-e nálad gépfegyver vagy atombomba. Ez a motozás a lelkek békéjét szolgálja.

A gép két óra alatt ideér.

Te csak tarts a többivel. A mozgó folyosókon a mozgólépcsőkön át.

Ne maradj le sehol.

Először a sárga könyvecskét kell felmutatni, azután egy másik poroszlónak az útlevelet. Az útlevéllal együtt odaadod azt a kis kartont is, amit a gépben kapsz és ott töltöd ki (név, a születés dátuma és helye, a nemzetiség, a foglalkozás és az állampolgárság), a harmadik megálló a vámhivatal. Az is csak formaság, hiszen még a csomag sincs nálad, csak végignéznék. Mondod, hogy turista vagy és gyalogolsz tovább.”

Az egyre szélesedő margón ez a sor felszakad, a bal felénél leír egy kanyart és a papiros szélénél lekanyarodik a lap aljára és kissé tántorogva a lap alján elmegy a sor a papírlap bal felére, hogy ott széles ívben a levél előbbi szövege alá kanyarodva egyre kisebb köröket jelölve mondja el, hogy a címzett hogyan jut el addig a körbefutó szőnyegig, amelyen a Belgrádból érkezett gép utasai leemelhetik csomagjaikat.

Azt írtam, hogy ott várom.

A tavaszi eső egy kicsit megáztatta a Diadalívet, zúg körülötte az autó-áradat, de itt a pázsiton a fák alatt, a pádok között három kisfiú mulhatatlan lelkesedéssel játszik egy farkaskutyakölyökkel.

Itt a Csillag tér alatt néhány árnyalattal melegebb van.

Az állomásnál írt levél után újra kievett a fene Nevillbe, de csak addig mentem, amíg azt a sugárúton átívelő autókkal mindig megrakott hidat meg nem pillantottam. Ott kezdett el szemerkélni az eső.

Mellettem a padon, mialatt rövid időközökben követve egymást zúgnak el a zsúfolt szerelvények Pt. Vincense felé, egy kövér micisapkás bácsi lapjának az időszerű világpolitikai eseményeknek nevezett rovatát böngésztem, amelyben a főcím alatt Nixon moszkvai útjáról szövegelnek.

*

Apafejjel és Partizankával találkoztam a régi vinkováci vasútállomáson. Először Apafej lebonyolított velem egy renyhe kézfogást. Valami olyanféléet kérdeztem tőle, hogy hogyan került ide. Foghegyről válaszolt, hogy a tengerről megy hazafelé, és mint valami Maharadzsa vonult tovább. Csak egy elefánt hiányzott alóla. Akkor vettem észre a közelben Partizanka derús arcát. Odaevickéltem hozzá. Örültem a találkozásnak. Belgrádban valami irodafélében kötöttünk ki. Az íróasztalhoz ült, én meg a karosszékbe. Felvette a telefonkagylót. Kávét rendelt. Jólesett tudnom, hogy tíz perc emberi eszmecsere következik.

*

Voltam a követségünkön és a kultúrattasé levelével a múzeum igazgatóságán. Pontban délben megkaptam a szabadjegyet. Ebédeltem. Virsilit és banánt. A szokásos módon, az utcán. Vettem cipőkrémet. Nyakendőt is kellene szerezni, mert az attasé meghívott a fogadásra.

Reggel csengett a telefon. Felvettem a kagylót, hallóztam, de a vonal hallgatott. Erre letettem a kagylót.

Lehet, hogy Madame D. próbálta ki, hogy itt vagyok-e még.

*

Ektelen csivitelés. Jobbról verebek, balról vadgalambok. Egyszer már ébredtem itt, megesküdtem volna, hogy Zentán vagyok. Az ablaküvegről azt hittem, hogy Benes festményei. Lent valahol vendéglő volt. És mintha az éjszakával lett volna randevúm. Pedig fenét, ez a kórház szobája. A négyes, jobbra folyosó, a folyosó ajtajai nyitva. Kint az utca. Egtelen áradat. Balra két ablak. Benes festményei, és azon túl vadgalambok. Szabadkán a nagy erdőt négyzetnek tekinthetjük, amelynek az egyik oldalán a pincészet és a liget van, a másikon pedig a tőzgebánya és a karaulák. A négyyszög átlója volt az a gyalogút, amely az erdősávonkon és tisztásokon a tőzgebányához vezetett. Ezen az úton lehetett a legszebb turbékolást hallgatni. Lóri ilyenkor mindig felemelte a jobb keze mutatóujját: figyeljünk! Az erdőt is guruguru erdőnek neveztük.

A városháza harmadik emeletén a szekrényemben a kefetartóba ez van behímezve: guruguru.

*

És Párizsból hazaérve újra gyógyulni kellett volna. Ez a szándék az egészségház injekciós szobája előtt bámészkodásba vezetett és a várakozás mintha mindig marad, megmarad bennünk a vetkőzésekben, szűrásokban, fecskendőkön túl, néha csak egy-egy szó, egy-két megértő pillantás.

Most már utána van igazítva az óram. Este nyolc. Ez a párizsi tartózkodásom összefügg a tavalyi amszterdami repülőúttal. Tavaly anyósomat vittem Amszterdamba, a lányának kellett átadnom.

Magammal hoztam néhány teleírt amszterdami papírlapot, Vermeerért is, Rembrantért is, az Asszonyokért is és magamért is.

*

Ma reggel ébredés előtt Kishercivel találkoztam. Valami iskolafo-lyosón, szép fényes gyerekzsivajtól hangos folyosón, kis hatokos, min-
dent tudó arccal szaladtak elém a gyerekek. Olyasmit mondtak, hogy itt
van az én Madonnám és már vezették is. Egy hatalmas osztályba veze-
tett, ahol Kisherci óráját tartotta. Mindjárt ráismertem, persze a régi
arcát mintha narancsfény világította volna át, a fejét is, a szemét is.
Így a régi kék árnyékok valószínűtlenül áttetsző zölddé lettek. Ő is rám
ismerhetett, mert abbahagyta az előadást és mintha a tábla mögött be-
szélgettünk volna. A találkozás klímája a szabadjára engedett osztály
zsivalyával párhuzamosan nőtt és magamat hibáztattam ezért a padok
között elhatalmasodott zsvijért.

Felébredt bennem a régi tanügyi munkás, és nem is kérdezve Kis-
herciti, odaléptem az első pad elé, majd megszólaltam és néhány másod-
perc alatt tartottam az osztályt.

Ez az én pedagógiai intézkedésem nem nagyon sikerülhetett, mert
felébredtem.

Zenélő harangok. Az időt dallamokkal jelzik. Aki itt él, idetartozóbb-
nak érezheti magát. A negyedik emeleti hotelszoba ablaka ezekre a ha-
rangzenélő tornyokra nézett és összevisszán sok-sok fehér keretes ablak-
ra, kéményekre, sokféle tetőre és a tornyok közé gyűrődő égre.

A csendet egészen távolian a légi forgalom fémjelzi, mintha azok
a halkult zúgások nem is ebből a világból volnának, hiszen itt nagyon
is hallható egy-egy galamb szárnyának csattogása, amint elível az ab-
lak előtt.

Ma délben megkaptam a Lesse Passe-t.

Szabad belépőjegy a múzeumokba.

Előtte a követünk rezidenciájában, annak iskolának berendezett elő-
csarnokában Szpiridont kerestem. Szpiridonnal Szabadkán ismerkedtem
meg. Szpiridon nem jött, de csengettek és a diplomáciai életszínvonal
melegágyában cseperedő gyönyörű gyereksereg kitódult az osztályból.

Mit taníthat itt Szpiridon hetenként egyszer és még olyankor sincs itt?

Eszembe jutott az otthoni „Čiko, daj dinar” kántálók serege, kihör-
pintettem a várakozásért kapott kávé és elhagytam a rezidencia épületét.

A caffe de Hotel de Ville ablakában már beszükkült a Notre Dame-i
panoráma és a kávéház fényei az ablaküvegen át ott csillogtak az égen,
a fák friss zöldjén és a régi városháza ablaka előtti lépegetőkben.

Valahol Újvidéken Doni ült az aszfalton. Ült, nézett és figyelt. Ottó
asszonya, kis kócos gyereklány volt, restauráltatni akarta a *Léda* és a
Hattyú című nagy vásznamat.

MEGJELENT
AZ ÉLETJEL KÖNYVEK 14. KÖTETE

GARAY BÉLA

Festett világ

(Színészek és szerepek)

Garay Béla könyve Szabadka, illetve már tovább lépve, Vajdaság színházi életét dolgozza fel a XIX. század közepétől kezdve századunk elejéig. A szerző erénye az, hogy az egykorú sajtóban, folyóiratokban és a lexikonokban közölt szövegek tanulmányozásával igen alapos munkát végzett, s már-már a feledésből olyan alakokat hozott fel, akiknek életútja, művészi munkája összetevő része színművészetünk történetének. Így, egy kötetbe gyűjtve a teljességet jobban megközelítő a kép, amelyet az elmúlt évszázad színházkultúrájáról alkothatunk. Egyrészt az innen elindult kiváló tehetségek bizonyítják a több mint százéves szabadkai színház művészi eseményekben gazdag múltját, másrészt azok a pontos adatok — színházak, kezdeményezések, szerzők, művek, szerepek —, amelyeket e kötet írója majdnem minden egyes portréjának megrajzoláskor feltüntet.

Garay Béla eddigi munkáit lapozgatva, a *Festett világ* című kötetének egy igen értékes új színház-történeti szempontja is van. Ebben a munkájában — már szélesebb látószöggel — feltárja a tartományunkban egymás mellett élő népek színházi életét is. Rendkívül értékesek és hasznosak ezek a fejezetek nemcsak az olvasó, hanem az elkövetkező évek kutatói számára is. Mert a magyar és a szerbhorvát színjátszás itt csaknem párhuzamosan fejlődött: a színpadi szerzők, a műfordítók, a színművészek már a múlt században megtalálták az egymás felé vezető utat és — amint az ezekből az írásokból kiderül — testvéri együttműködésük nemegyszer igen termékenyítő volt. A vajdasági szerb színjátszás — részben szabadkai, részben bácskai, bánáti származású — nagy alakjainak bemutatása sokban hozzájárul ennek a törekvésnek érvényesítéséhez. Sőt egy-egy fejezete — például Jovan Đorđević, Antonije Hadžić, Pero Dobrinović, Dimitrije Ružić, Dragomir Kranjčević színművészi pályájának leírása — ennek a kötetnek legértékesebb fejezetei közé tartozik.

Az 56 művész életét és munkásságát ismertető, 212 oldalas, 37 dokumentumértékű portrét tartalmazó, ízléses külalakú könyv előfizetési ára 80, bolti ára pedig 100 dinár. Megrendelhető a szabadkai Veljko Vlahović Munkásegyletemen.

HAMAROSAN MEGJELENIK
AZ ÉLETJEL KÖNYVEK 15. KÖTETE

Jávorfácska

(Félszáz szajáni népmese)

A jugoszláviai magyarság folklórja iránti érdeklődés az utóbbi években örvedetesen föllendült. A szinte már kibebbi könyvtárra rúgó szakirodalom azonban főként a balladákkal, a dalokkal és utóbb már a gyermekjátékokkal foglalkozott. A népmesének eddig mostohább sors jutott, pedig minden más műfaji testvérénél régibb, terjedelmesebb, nagyobb közönség előtt hangzik el és előadása önálló egyéniséget kíván: mindig is kevesebb volt a jó mesemondó, mint a kiváló nótafa vagy balladaénekes.

Beszédes Valéria szajáni népmese gyűjteménye a századforduló körüli nagy gyűjtő, Kálmány Lajos munkáinak folytatása, főleg a kiemelkedő mesemondó, Borbély Mihály meséinek utóéletét nyomonza tovább. Közben megnézi azt is, hogy az elmúlt időszakban hogyan módosult a mesék iránti társadalmi érdeklődés, erre hogyan reagáltak a jó mesemondók és ennek érdekében a szövegeken milyen változtatásokat végeztek. Ezek a vizsgálatok különösen tanuldasok és nemzetközi viszonylatban is jelentősek.

A Szajánban gyűjtött hetvennégy meséből az ötven sebbet közli a kötet. A bevezető rámutat a szajáni mesekincs nemzetközi jelentőségére, az utószó pedig megadja a teljes társadalmi háttérrel; bemutatja a mese életét, a mesemondó egyéniségeket, majd a változás-vizsgálatok keretén belül a műfaji összetétel, a mesei szerkezet és stílus kérdéseivel foglalkozik.

Egy kis falu, jelen esetben Szaján, újkori mesekincsében is nemzeti—nemzetközi, egyéni—közösségi, hagyományos—új látszólag ellentétpárja szépen és szervesen ötvöződik.

A jugoszláviai magyar népmese kiadványok — így a *Sárányölő ikertestvérek*, a *Pingált szobák* és a *Jugoszláviai magyar népmesék* — mellé most a *Jávorfácska* is fölsorakozik.